

Zgodovinsko društvo Ormož

Zgodovinski zapisi

Letnik II (2005)

ISSN 1581-9140

Št. 1

Zgodovinsko društvo Ormož

Zgodovinski zapisi

Letnik II (2005)

ISSN 1581-9140

Št. 1

KAZALO

PETER LUKNJAR	
HUM V FASIJSKH TABELAH V LETU 1754.....	4
ZVONKO BEŠVIR	
PETER DAJNKO	10
FRANC KRNJAK	
KOČEVARJEV ROD ¹	13
FRANC KRNJAK	
KATASTRSKA OBČINA VODRANCI.....	19
FRANC KRNJAK	
ORMOŠKI MOST.....	21
FRANC KRNJAK	
SREDIŠKI ZDRAVNIKI PO LETU 1910	30
FRANC KRNJAK	
KIP "MAJKE BOŽJE" IN KIP TRPEČEGA ZVELIČARJA - ECCE* HOMO, V SREDIŠČU.....	36
TONE LUSKOVIČ	
VINARSKA ZADRUGA "LJUTOMERČAN", SV. BOLFENK PRI SREDIŠČU 1921 – 1932.....	39
ZDENKA KRESNIK	
PRIZADEVANJA ORMOŽANOV ZA LEPŠE IN VARNEJŠE MESTO MED LETI 1918 IN 1941	60
RAJKO TOPOLOVEC	
JOŽE KERENČIČ NI BIL ZA "TAKŠEN" KOMUNIZEM!	68
RAJKO TOPOLOVEC	
OB ŠESTDESETLETNICI II. SVETOVNE VOJNE NA NAŠEM OBMOČJU.....	73
CIRIL VNUK	
KRUH MOJIH MLADIH DNI	79
NEVENKA KORPIČ	
PRAZNIK KOLIN	88

Peter Luknjar

HUM V FASIJSKIH TABELAH V LETU 1754

V prispevku so obravnavani podložniki različnih gospostev, ki so v letu 1754 živeli na Humu.

Fasijske tabele so nastale ob prvem popisu prebivalstva v naših krajih. Popis je bil izveden v času reform, ki jih je izvajala cesarica Marija Terezija. V tem času so se pokazale slabosti vojaškega sistema, ki je konec 17. stoletja začel uvajati prisilno novačenje. Pozneje so kontingente za novačenje porazdeljevali na dežele. Da bi dobili statistično podlago za porazdelitev kontingenta je bil v letih 1753/1754 izveden prvi popis prebivalstva.¹

Vojaška služba je bila do leta 1802 dosmrtna. Ker so bili kmečki gospodarji oproščeni vojaške službe, je to pospeševalo delitev kmetij.²

Popis prebivalstva "Volkszählung" se v literaturi navaja z različnimi imeni, saj se je omejil le na popis hišnih gospodarjev "Häuserzählung".³

Izdelek, ki je nastal so fasijske tabele "Fassion Tabella", je ohranjen v Štajerskem deželnem arhivu v Grazu. Gradivo je v zbirki Laa Antiquum, I, K, 16, H 61, H62 in H63, razvrščeno je v treh škatlah po abecednem vrstnem redu zemljiških gospostev.

Vsaka tabela ima štiri kolone, v prvi so po abecednem vrstnem redu kraji, ki jih je obsegalo zemljiško gospodstvo, v drugi koloni so imena hišnih gospodarjev, v tretji koloni so oznake njihovega socialnega položaja, v zadnji koloni je število hiš, ki jih gospodar poseduje.

Razen priimkov je zanimiv socialni položaj v nekem kraju, ki ga lahko razberemo iz tretje kolone. Pri kmetih imajo podložniki naslednje položaje: celi kmet "ein ganzer Bauer", tričetrtinski kmet "ein $\frac{3}{4}$ ler", polovični kmet "ein halber", četrtinski kmet "ein $\frac{1}{4}$ ler", kočar "ein Keuschler", dninar "ein Inwohner".

V vinogradniških predelih so v popisih sogorniki "Berghold", viničarji "ein Weinzerl" in dninarji "ein Inwohner".

Popisi tržanov in meščanov lahko vsebujejo, poleg že omenjenih, tudi ime obrti, s katero se je gospodar ukvarjal.

V vseh starejših popisih so podložniki nekega kraja zajeti v popisu gospodstva, ki mu pripadajo. Tudi ugledni avtorji se ponavadi pri svojih raziskavah omejujejo le na najbližja zemljiška gospodstva in na podlagi podatkov sklepajo o velikosti posamezne vasi. Npr. po pregledu fasijske tabele za komendo Velika Nedelja se sklepa, da so Šalovci velika vas s trinajstimi hišami.

Zato bi lahko podobno iz fasijske tabele za gospodstvo Ormož sklepali, da je Hum s tremi hišami majhna vas. Glede na število hiš v teh vaseh v Franciskejskem katastru to ne drži, saj je bilo na Humu v letu 1824 že 87 hiš. Seveda ni prišlo do tako skokovitega naraščanja prebivalstva, le podatki za leto 1754 niso popolni.

Po nekaterih podatkih je ormoško področje pripadalo kar 22 različnim zemljiškim gospodstvom⁴. (Andrej Fekonja: Pregled arhivske dejavnosti na ormoško-ptujskem območju v luči dela profesorja Antona Klasinca, Ormož skozi stoletja II, str. 11.)

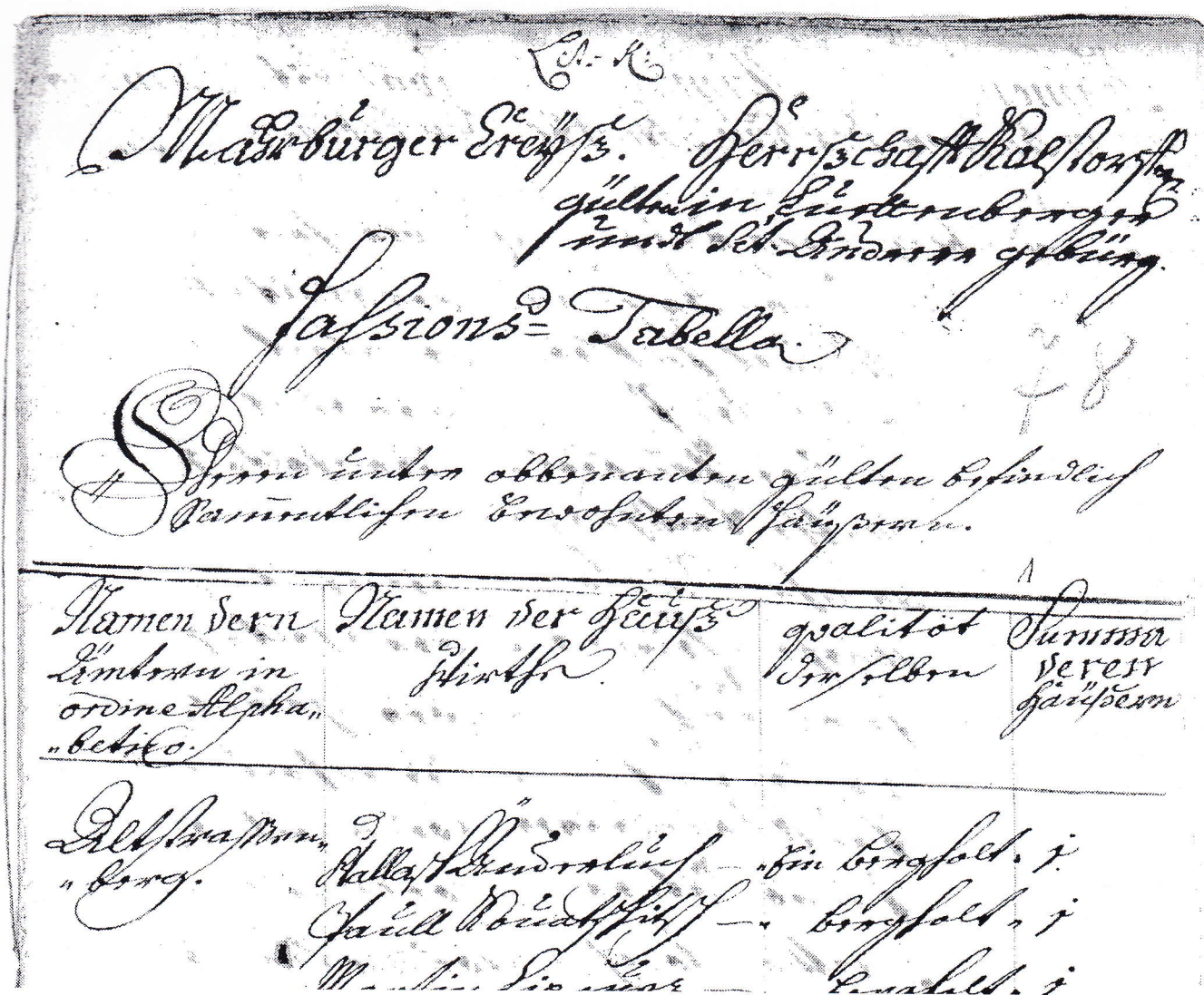
V letu 1754 so podložniki s Huma "Kulmburg" pripadali vsaj trem zemljiškim gospodarjem: Ormožu "Herrschaft Friedaw", Kalsdorfu "Herrschaft Kalstorf" in Sv. Marku niže Ptuja "Herrschaft Sc. Marco". Skupno število podložnikov je skoraj enako tistemu iz leta 1824, saj je bilo zraven že omenjenih treh ormoških podložnikov, še 37 kalsdorfskih in 40 markovških. Torej skupaj 80 hiš.

¹ Hans Pirchegger: Geschichte der Steiermark, str. 198, 199.

² Sergij Vilfan: Pravna zgodovina Slovencev, str. 367-369.

³ Anton Klasinc: Gradivo za zgodovino Ormoža in njegovega okraja, Ormož skozi stoletja I, str. 109 in 117.

⁴ Andrej Fekonja: Pregled arhivske dejavnosti na ormoško-ptujskem območju v luči dela profesorja Antona Klasinca, Ormož skozi stoletja II, str. 11.

Primer dela prve strani fasijske tabele gospostva Kalsdorf. Besedilo na vrhu se glasi: "Mährburger Kreis. Herrschaft Kalstorf gült in Luettenbergen und St. Andre gebürg." V prvi vrstici tabele je zapisano: "Namen der Amtern in ordne Alphabetiko; Namen der Haus Wirthe; Qualität der selben; Summa deren Häuser"

Sledijo popisi podložnikov s Huma po fasijskih tabelah:

Hum v fasijski tabeli gospostva Ormož

Izrez imen iz popisa	Originalno črkovanje	Sodobna oblika imena	Stan
Lulmberg	Kulmberg	Hum	
Ivan Ivanz...	Ivan Serez	Ivan Serec	B
Jurij Schulleg.	Jurij Schulleg	Jurij Šulek	B
Marco Schulleg	Marco Schulleg	Marko Šulek	B

Hum v fasijski tabeli gosposčine Kalsdorf

Izrez imen iz popisa	Originalno črkovanje	Sodobna oblika imena	Stan
<i>Kulmburg</i>	Kulmburg	Hum	
⁹ <i>Wallasch Mlinaritsch</i>	Wallasch Mlinaritsch	Blaž Mlinarič	B
<i>Gregor Sorian</i>	Gregor Sorian	Gregor Zorjan	B
<i>Iuan Sorian</i>	Iuan Sorian	Ivan Zorjan	B
<i>Mathias Pauman</i>	Mathias Pauman	Matija Bauman	B
<i>Michael Perz</i>	Michael Perz	Mihael Perc	B
<i>Lorenz Pleuell</i>	Lorenz Pleuell	Lovrenc Plevel	B
<i>Martin Klain</i>	Martin Klain	Martin Klajn	B
<i>Wallasch Lissiakh</i>	Wallasch Lissiakh	Blaž Lisjak	B
<i>Math: Ellia</i>	Math: Ellia	Matija Elija	B
<i>Jurij Worich</i>	Jurij Worich	Jurij Vorih	B
<i>Wallasch Tersteniakh</i>	Wallasch Tersteniakh	Blaž Trstenjak	W
<i>Iuan Skolliber</i>	Iuan Skolliber	Ivan Skoliber	B
⁴ <i>Iuan Tersteniakh</i>	Iuan Tersteniakh	Ivan Trstenjak	W
<i>Hellena Paumanin</i>	Hellena Paumanin	Helena Bauman	B
<i>Nescha Mastenin</i>	Nescha Mastenin	Neža Masten	B
<i>Michael Krischanitsch</i>	Michael Krischanitsch	Mihael Križanič	W
<i>Gregor Sidaritsch</i>	Gregor Sidaritsch	Gregor Zidarič	B
<i>Martin Prelog</i>	Martin Prelog	Martin Prelog	B
<i>Michael Pauman</i>	Michael Pauman	Mihael Bauman	B
<i>Iuan Podgorelec</i>	Iuan Podgorelec	Ivan Podgorelec	W
<i>Philipp Plochel</i>	Philipp Plochel	Filip Plohl	W
<i>Urban Dvain</i>	Urban Dvain	Urban Dvajn	W

Izrez imen iz popisa

Originalno črkovanje

Sodobna oblika imena

Stan

Juri Masten
 Gregor Panitsch
 Marina Kuharitschin
 Iuan Oster
 Jacob Sorian
 Gera Paullinitichin
 Martin Masten
 Wallasch Jurschitsch
 Jacob Lipkhouez
 Iuan Mallez
 Michael Podgorellez
 Marco Sorian
 Arne Panitsch
 Stephan Kraill
 Math. Kouatschitsch

Juri Masten

Jurij Masten

B

Gregor Panitsch

Gregor Panič

W

Marina Kuharitschin

Marina Kuharič

B

Iuan Oster

Ivan Oster

W

Jacob Sorian

Jakob Zorjan

W

Gera Paullinitichin

Gera Pavlinič

B

Martin Masten

Martin Masten

B

Wallasch Jurschitsch

Blaž Juršič

B

Jacob Lipkhouez

Jakob Lipkovec

W

Iuan Mallez

Ivan Malec

W

Michael Podgorellez

Miha Podgorelec

B

Marco Sorian

Marko Zorjan

B

Arne Panitsch

Arne Panič

W

Stephan Kraill

Štefan Kralj

W

Math. Kouatschitsch

Matija Kovačič

B

Hum v fasijski tabeli gosposčine Sv. Marko niže Ptuja

Izrez imen iz popisa

Originalno črkovanje

Sodobna oblika imena

Stan

Lilme
 Berg

Kulmburg

Hum

Anna des Martin Mescho
 Michael Sorian m
 Mathias Tersteniagg
 Marina des Martin Quar

Anna des Martin Mescho
EhewAna Meško, vdova po Martinu
Mihael Zorjan

B

Michael Sorian

Matija Trstenjak

B

Mathias Tersteniagg

Marina Kvar, vdova po

B

Marina des Martin Quar

Martinu

Ioann Tersteniagg
 Michael Vukouez
 Jurij Pauscher
 Jurij Sorian
 Michael Sorian m

Ioann Tersteniagg

Ivan Trstenjak

B

Michael Vukouez

Mihael Vukovec

B

Jurij Pauscher

Jurij Paušer

B

Jurij Sorian

Jurij Zorjan

B

Michael Sorian

Mihael Zorjan

B

Izrez imen iz popisa	Originalno črkovanje	Sodobna oblika imena	Stan
Martin Sorian	Martin Sorian	Martin Zorjan	B
Nescha des Jacob Tersteniagg Eh	Nescha des Jacob Tersteniagg Eh	Neža Trstenjak, vdova po Jakobu	B
Joseph Plauetz	Joseph Plauetz	Jožef Plavec	B
Marco Verbniagg	Marco Verbniagg	Marko Vrbnjak	B
Nikolaus Schgoliber	Nikolaus Schgoliber	Miklavž Školiber	B
Gregor Propertnigg	Gregor Propertnigg	Gregor Prapotnik	B
Mathias Paulinitsch	Mathias Paulinitsch	Matija Pavlinič	B
Martin Postriagg	Martin Postriagg	Martin Poštrak	B
Wallasch Schleintsch	Wallasch Schleintsch	Blaž Šlajnc	B
Jacob Kreintschitsch	Jacob Kreintschitsch	Jakob Krajnčič	B
Lorenz Serez	Lorenz Serez	Lovrenc Serec	B
Anna Peuezin	Anna Peuezin	Ana Pevec	B
Martin Wrumben	Martin Wrumben	Martin Brumen	B
Jurij Osmez	Jurij Osmez	Jurij Ozmec	B
Marina des Mathia Spur Eh	Marina des Mathia Spur Eh	Marina Špur, vdova po Matiju	B
Michael Gerliza	Michael Gerliza	Mihael Grlica	B
Michael Vukouez	Michael Vukouez	Mihael Vukovec	B
Anton Sorian	Anton Sorian	Anton Zorjan	B
Andrasch Sorian	Andrasch Sorian	Andrej Zorjan	B
Lucas Mesneritsch Erben	Lucas Mesneritsch Erben	dediči Luka Meznarič	B
Urscha des Joseph Lepuscha Eh	Urscha des Joseph Lepuscha Eh	Urša Lepša, vdova po Jožefu	B
Jurij Seber	Jurij Seber	Jurij Sever	B
Gera des Jurij Tersteniagg Eh	Gera des Jurij Tersteniagg Eh	Gera Trstenjak, vdova po Juriju	B
Andrasch Schgoliber	Andrasch Schgoliber	Andrej Školiber	B
Marina Schgoliberin	Marina Schgoliberin	Marina Školiber	B
Andrasch Schgoliber	Andrasch Schgoliber	Andrej Školiber	B
Michael Roikho	Michael Roikho	Mihael Rojko	B
Jurij Tersteniagg	Jurij Tersteniagg	Jurij Trstenjak	B
Martin Tersteniagg	Martin Tersteniagg	Martin Trstenjak	B
Mathias Mastenn	Mathias Mastenn	Matija Masten	B
Jurij Paullinitsch	Jurij Paullinitsch	Jurij Pavlinič	B

Hum leži v vinogradniškem področju, zato je razumljivo, da se pri oznaki stanu največkrat omenja sogornik (B – 67x) in viničar (W – 13x). Nekoliko preseneča, da med omenjenimi ni nobenega kmeta, ki jih je 70 let pozneje 55 %. ¹ Seveda obstaja možnost, da so podložniki s Huma še v kateri od nepregledanih fasij drugih gospostev, verjetno pa njihovo število ni večje od deset.

Najpogostejši priimki so: Zorjan (10x), Trstenjak (8x), Školiber (5x), Masten (4x), Bauman in Pavlinič (3x), Panič, Serec, Šulek in Vukovec (2x). Ostali priimki so omenjeni samo enkrat. Nekajkrat se pojavijo osebe z enakim imenom in priimkom, pisar jih je ločeval z oznako m in m.

Med hišnimi gospodarji je 68 moških in 12 žensk. Ženska imena so zapisana na dva načina: s končnico – in v priimku (Nescha Mastenin) ali po pokojnem možu (Nescha des Jacob Tersteniagg Ehew.).

Priimki, ki so se na Humu ohranili do franciskejskega katastra, so: Kuharič, Skoliber, Meško Ozmec, Perc, Rojko, Šulek, Brumen.

Priimki, ki so omenjeni v fasijah 1754, v franciskejskem katastru 1824 in so na Humu še vedno: Lisjak, Masten, Meznarič, Pavlinič, Podgorelec, Sever, Zidarič in Zorjan.

Trstenjak, ki je bil v fasijah drugi najpogostejši priimek, se v letu 1824 pojavi v Obrežu, Pušencih, na Vinskem vrhu in Krčevinah, na Humu pa ni nobenega.

Vzroki za spreminjanje priimkov so gospodarski, vojna pustošenja in bolezni. Šele pred dobrimi dvesto leti se je premikanje in naseljevanje prebivalstva po Slovenskih goricah ustavilo. ²

Razen redkih izjem so priimki, omenjeni v fasijah, domači. Ljudje s temi priimki se vedno znova vračajo na Hum ali pa živijo v okolici.

Povzetek

Fasije predstavljajo zanimiv vir za krajevno zgodovino. Vsekakor so bile do sedaj zelo redko uporabljene, saj so v literaturi, ki se ukvarja z našo okolico, predstavljeni samo popisi za Ormož, Središče³ in Ljutomer⁴.

Literatura:

- Hans Pirchegger: Geschichte der Steiermark, Graz, 1949.
- Sergij Vilfan: Pravna zgodovina Slovencev. Od naselitve do zloma stare Jugoslavije; Slovenska matica, Ljubljana, 1961.
- Ormož skozi stoletja I-III.
- Peter Luknjar: Katastrska občina Hum v letu 1824, Zgodovinski zapisi, letnik I, št. 1, 2004.
- Sašo Radovanovič: Trg Ljutomer sredi 18. stoletja, Zgodovinski listi, letnik 11, št. 1, 2002.

¹ Peter Luknjar: Katastrska občina Hum v letu 1824, Zgodovinski zapisi, str. 32 – 42.

² Anton Klasinc: Ormož skozi stoletja v luči arhivskih virov, Ormož skozi stoletja I, str. 89.

³ Jože Curk: Oris Ormoža in Središča v fasijskem popisu iz leta 1754, Ormož skozi stoletja III, str. 73 – 78.

⁴ Sašo Radovanovič: Trg Ljutomer sredi 18. stoletja, Zgodovinski listi, str. 8 – 10.

Zvonko Bešvir

PETER DAJNKO

V svojem prispevku za Zgodovinske zapise sem se odločil obuditi v spominu predstavnika vzhodno-štajerskega razsvetljenstva, duhovnika, jezikoslovca, nabožnega in poljudno-strokovnega pisatelja Petra Dajnka.

Uvod

Rojen je bil 23. aprila 1787 v Črešnjevcih pri Gor. Radgoni, umrl pa pri Veliki Nedelji, 22. februarja 1873¹. Njegovo delovanje je potekalo v času, ko se je na takratnem osrednjem slovenskem prostoru razmahnilo razsvetljenško preporodno gibanje. S tem se je Dajnko seznanil na mariborski gimnaziji². Po opravljenem šolanju na gimnaziji je študiral filozofijo in teologijo v Gradcu. V študijskih letih je bil somišljenik jezikovno-kulturnih zamisli v graškem slavističnem društvu. Po duhovniški posvetitvi je postal radgonski kaplan in se pričel ukvarjati s slovenskim slovstvom in književno jezikovno dejavnostjo. V tem času je dokončal večji del svojega slovstvenega dela. Leta 1831 je postal župnik pri Veliki Nedelji. Poleg duhovniške službe in dala vodje velikonedeljske dekanije je opravljal še druge častne duhovniške službe. Do leta 1848 je bil tudi okrožni šolski nadzornik.

Dajnkova rojstna hiša v Črešnjevcih pri Gornji Radgoni.
(Foto: Franc Krnjak)

Razsvetljenje

Razsvetljenje in literarni preporod, v času katerega se je Dajnko šolal, obsega obdobje od sredine 18. stol. pa do začetka 19. stol. To je čas prizadevanj slovenskih kult. delavcev za preporod slovenskega knjižnega jezika in za ustvaritev slovenske posvetne književnosti. Slovenci so v dobi razsvetljenstva doživljali pomembne spremembe. Narodni buditelji pa so svoje delo omejevali večji del na književno udejstvovanje. Drobno meščanstvo je bilo narodno precej zavedno, a se je v boju proti močni tuji buržoaziji oklepalo cehovskih organizacij. Zaradi te reakcionarnosti ni moglo imeti vodilne vloge v slovenskem narodnem gibanju. Najrevolucionarnejši je bil slovenski kmet, vendar je bil neuk in brez organizacije. Vodstvo narodnega gibanja je zato prevzela redka inteligenca iz kmečkih in malomeščanskih vrst.

PREDGOVOR.

Da vsaki jezik ima svoje lastne glase, so tudi vsakemu, ki ga kdo kratko ino prav pisati hoče, ino xeli, da bi ga drugi dobro razumeli, lastne pismence (knixne qerke) potrebne.

Tak najdemo xe pri starih Grekih, poznej pri Latinih, ino v' naših dnevih pri vsih podvuzenših narodih za njihove lastne jeziqne glase tudi veq ali menje lastnih pismenc.

Ravno za tega volo, dragi Slovénc! najdes tudi ti v' nazópnih knjigah namésto starih pismenc neke novozebráne kraqése ino pravése znamle, z' kerimi se drugega nikaj ne ise, kak lepoto tvojega jako imenitnega jezika se bole povísati.

Tote novozebrane znamle pa so nikak ne operviq novozmislene, temoy le od tistih prijátelov našega daley razširjanega jezika semvzete, kerí so xe davno pred nami hvale vredno za lepí Slovenski jezik ino dobroserqni narod totega jezika skerbéli.

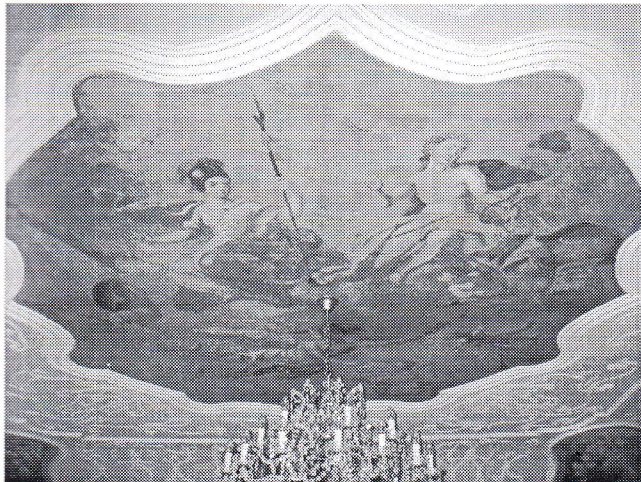
Tudi se ne prikaxejo tote novozebráne znamle med nami v' toti knigi operviq, temoy veliko Slovenskih kníg se je vu naših dnevih z' njimi

Faksimile iz predgovora - Listi ino Evangeliji iz leta 1833.
(Hrani: Branko Šumenjak, Ormož)

¹ Enciklopedija Slovenije, 2. knjiga, str. 168.

² Dajnkov zbornik, 1998, str. 11.

V času po smrti Valentina Vodnika in Žige Zoisa leta 1819 pa do marčne revolucije 1848 zaznamujemo obdobje romantike. V tej dobi se razsvetljenska misel stopnjuje in opazni so zametki novega romantičnega mišljenja. Slovenci se pričnejo v tej dobi družbeno razslojevati in v narodnostnem pogledu se čuti prebujanje narodne zavesti.

Freska iz 16. stoletja v župnijskem salonu pri Veliki Nedelji. (Foto: Franc Krnjak)

V času svojega bivanja in delovanja v Radgoni je Dajnko pričel s svojo ustvarjalno dejavnostjo. 1816. leta je objavil vzhodnoštajersko začetnico za nedeljske šole *"Začetek vüčenja slovenskega"*. Za potrebe svojega duhovniškega delovanja pa je izdal *"Evangelij za vse nedele ino svetke"*, l. 1817 in 1819, *"Svetega pisma zgodbe starega zakona"*, izdanega leta 1821, ter dve izdaji molitvenika *"Knjižica pobožnosti"* - 1817 in 1820. Vse te izdaje so bile v pokrajinskem jeziku, vendar natisnjene v bohoričici. Za svojo književno jezikovno usmeritev si je takoj v začetku pridobil mnenje Jerneja Kopitarja. Opogumljen s Kopitarjevo željo o spremembi slovenskega črkopisa je v svoje knjige začel uvajati spremenjen črkopis, po njem imenovano dajničico. V tem črkopisu se je preizkusil v nemško pisani slovnici *"Lehrbuch der Windische Sprache"* - leta 1824, nato pa je izdal še istega leta novi abecednik, tretjo izdajo *"Knjižica pobožnosti"*, novi mašni molitvenik *"Opravilo svete maše"*, drugo izdajo *"Svetega pisma zgodbe"*, ter zbirka нравnih vzorov *"Kmet Izidor s svojimi otroki ino ludmi"*. Skoraj ves svoj repertoar je Dajnko izdal v letu 1826, s četrto izdajo splošnega molitvenika s prenovljenimi *"Listi ino evangeliji"*, z dopolnjeno izdajo *"Svetega pisma zgodbe starega ino novega zakona"*, s povsem novo cerkveno pesmarico *"Sto cirkvenih ino drugih pobožnih pesmi"* ter s svojo novo izdajo *Velikega katekizma*.

V naslednjih letih se izbor besedil ni bistveno spreminjal. Leta 1833 je še enkrat izdal molitvenik

"Knjižica pobožnosti", leta 1829 podobno mašni molitvenik v predelani izdaji, oba je dopolnil novi splošni molitvenik *"Molitbe za katoliške kristjane"* v dveh izdajah, v letih 1829 in 1833, oziroma molitveno knjigo za mlade *"Božja služba keršanske mladosti"* leta 1830. Zadnja izdaja splošnega molitvenika je izšla leta 1856 v gajici. *"Listi ino evangeliji"* so izšli še v dveh nespremenjenih izdajah leta 1827 in 1833, cerkvena pesmarica še enkrat leta 1833. *"Veliki katekizem"* z manjšimi jezikovnimi popravki pa še dvakrat leta 1833 in 1837. Na novo je Dajnko pripravil še *"Sveti križni pot"*, leta 1829. Ne smemo prezreti dveh novih dvojezičnih priredb Mahnerjeve začetnice *"Abecedna knjižica"* - leta 1831 in 1833, ki sta Dajnkov črkopis in knjižni jezik poskušali razširiti na širši štajerski prostor, ter si pridobiti pot v takratne šole.

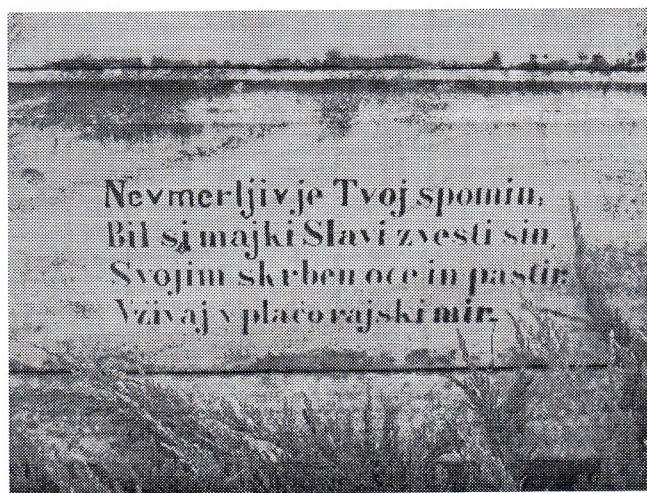
Dajnkov spomenik pri Veliki Nedelji. (Foto Franc Krnjak)

Najzanimivejši in izvirni sta obe Dajnkovi posvetni knjigi: Zbirka *"Posvetne pesmi"* in poljudno-strokovni čebelarški priročnik *"Čelarstvo"* - leta 1831.

Ta kratki opis Dajnkovih knjižnih izdaj pove, da je v kratkem času uresničil neverjeten avtorski in izdajateljski opus. V dobrih petnajstih letih je izšlo v nekaj deset tisoč izvodih trideset izdaj, največ šest v enem letu. Dajnkova krčevita prizadevanja za dokončno legalizacijo pokrajinskega knjižnega jezika

oz. njegovega črkopisa pa dosežejo vrh vsekakor v izjemni izdaji čebelarkega priročnika "Čelarstvo"³. S kritično mislijo začenja Dajnko svoj predgovor, napisan 20. avgusta 1830 v Radgoni, v knjigi, ki je izšla leta 1831:

"Niedna reč deželjskega gospodarstva ne plača na se storjenega zatroska, mara ino truda tak bogato, kak čelna reja, ino leje ona blizu po vsih naših krajih skoro celo zapušena ino ne s tako marljivostjo ino skerbjo ravnana, kak si zasluži".

*Nagrobni napis jezikoslovcu Dajniku.
(Foto: Franc Krnjak)*

Dajnkov črkopis

Dajničica je slovenska pisava, ki je bila v rabi na vzhodnoštajerskem od leta 1824 do 1839. Ime je dobila po Petru Dajniku, ki jo je na pobudo Jerneja Kopitarja objavil v svoji slovnici. Na mesto sestavljenih znakov za posamezne črke je v tej slovnici objavil enojne znake:

s = s, z = z, c = c, 8⁴ = š, (pozneje 8), ɥ = č, x = ž, y = ü, ɳ = nj. Zadnja dva znaka je Dajnko leta 1829 opustil.

Približno istočasno je izdal svojo slovnico, vizijo slovenskega pravopisa tudi Franc Metelko. Dajničica je bila za pisanje in branje preprostejša od metelčice, zato je bila na Štajerskem precej razširjena. V končni fazi pa je kljub temu romala na smetišče zgodovine. Uradno je bila prepovedana leta 1839.

Pa še zgled za dajničico v zgodbi žaba in bik:

Xaba ino bik

Xaba je vidila na travniku bika, ino od nevo8livosti za njegove velikosti volo priéta, je začéla svojo gerbavo koxo napihyvati, ino svoje mlade pitati, jeli bi xe vek8a bila kak bik. Mlade so rekle: Ne! Drygоч se je zato dosta bole napi9ala ino pitala, jeli bi xe zdaj vek8a bila. Mlade so itak tajíle. Na to rasserdena 8e se je enkrat ze simi мочами napéti htela, ino je raspочéna smert naj8la.

Tota fabula nas podvyčí: Či siróta bogatca nasledyvati učé, se pokvarí.

Zaključek

Peter Dajnko velja za najplodnejšega štajerskega pisca tedanje dobe. Eden glavnih nasprotnikov Petra Dajnka je bil Anton Murko. Dajnko je na Štajerskem pripravil pot gajici. Gajica je slovenska pisava v rabi od srede 19. stoletja. Ime je dobila po Ljudevitu Gaju, ki jo je leta 1830 začel uporabljati na Hrvaškem. Po končani abecedni vojni so jo začeli sprejemati tudi Slovenci.

Viri in literatura

- Enciklopedija Slovenije, 2. knjiga, str. 168, MK 1988, 3. knjiga, str. 175, MK 1989.
- Dajnkov zbornik – avtor Bernard Rajh: Peter Dajnko kot predstavnik vzhodnoštajerskega razsvetljenstva.
- M. Barvar in Stanko Janež; Pregled jugoslovanske književnosti, ZO Mrb 1960.
- Povzetki predavanj dr. Janka Božiča – Franc Prezelj, Slovenski čebelarji.
- Dajnkov zbornik – avtorica Lucija Bratuš: Črke v slovenskih rokopisih in tiskih od Brižinskih spomenikov do danes.

³ Bernard Rajh, Peter Dajnko kot predstavnik vzhodnoštajerskega razsvetljenstva.

⁴ Črko š upodablja število 8 (osem), ki ima v izvirniku zgornji lok odprt, ki pa se žal z novo tehnologijo ne da napisati.

Franc Krnjak

KOČEVARJEV ROD¹

Dr. Štefan Kočevar, zdravnik, rodoljub, mecen Stanka Vraza in pisec strokovnega priročnika za ženske. Rojen v Središču 1808. leta, študiral filozofijo, leta 1834 pa končal na Dunaju medicino. Njegov razširjeni rod je stoletja dajal pečat Središču, tako v ekonomskem kot kulturnem smislu. Simpozij, ki ga je v glavnem priredilo Zgodovinsko društvo Ormož, je bil idealna priložnost za spoznavanje njegovega rodu.

Uvod

Pri raziskovanju Kočevarjevega rodu sem se seveda vprašal, ali bom zmozel prav in dostojno predstaviti rod, ki v Središču živi že več kot dobrih tristo let. Veliko delo pri predstavitvi tega rodu je opravil moj sosed-rojak prof. Božidar Flegerič, ki je ob koncu 19. stoletja spisal lično življenjepisno knjižico v spomin dr. Štefanu Kočevarju.

Doc. dr. Zvonka Zupanič-Slavec na simpoziju o dr. Štefanu Kočevarju. (Foto: Franc Krnjak)

Ob listanju župnijskih matrik, pogled vanje mi je velikodušno dovolil središki župnik g. Drago Avsenak, sem naletel na številne razvejane priimke Kočevar po celotni župniji. Podatkov je bilo tukaj zelo mnogo, vendar premalo, da bi verodostojno sestavil rodovnik. Zatekel sem se v arhiv na Ptuj in v Maribor. Iz zagate mi je v Mariboru pomagal moj mladi prijatelj prof. Ivan Fras. Poiskal mi je željene podatke iz Škofijskega, kot tudi Pokrajinskega arhiva. Pri tem

sem prišel do zanimive ugotovitve pri samem priimku Kočevar. Menda naj bi se vsi prišleki s Kočevskega (Kranjske) pisali po pokrajini ali kraju, iz katerega so prišli, ali pa so jih staroselci poimenovali s priimkom Kranjec, Krajnc ali Kranjc, Kočevar, Bezjak² ipd.

Ob tem delu sem spoznal in ugotovil demografske in zdravstvene razmere tistega časa. V župniji je bilo izredno veliko dvojčkov in celo trojčkov, daleč naokoli ni bilo tako pogostih primerov teh rojstev. Posebno velika umrljivost je bila pri majhnih otrocih in dojenčkih. Naletel sem na družino, ki je imela osem otrok, vsi so umrli takoj ob ali nekaj dni po porodu. Takšnih in podobnih primerov je v matrikah vse polno. Nič drugače ni bilo širše po Štajerski in Kranjski. Doktor Kočevar se je vsekakor zavedal teh problemov. Kot strokovnjak je poznal težave človeške populacije tistega časa in kraja. Navsezadnje je tudi sam okusil strašno spoznanje človeštva, ko so mu umrli otrok, mlada žena in sin v fantovski dobi. Zavedal se je, da kot učen mož in strokovnjak mora nekaj ukreniti. Samo zdravilo, razni zvarki in čaji niso bili dovolj. Ljudi je bilo treba poučiti in prosvetliti. S svojo izdajo poljudno-strokovne knjižice "Slovenska mati" je zadel v tisto bistveno, kar je takrat najbolj mučilo slovenskega človeka.

Najprej je bil Strgar

V času, ko je naš prleški "večni popotnik" Božidar Flegerič izdal lično knjižico v spomin na dr. Štefana Kočevarja, tako Flegerič, Kočevarjev rod ni od starih-prvobitnih srediških pokolenj ali "zleženikov", kot jih je pisec imenoval. Seveda je od izida spominske knjižice že sto petnajst let (1890), zato je vsekakor prav, da ta rod, ki je prinesel v Središče neko novo kvaliteto in vizijo življenja, prištevamo k središki prvobitnosti. Danes ta rod živi v Središču čez tristo let, ne da bi se izgubil priimek Kočevar. Menda je Kočevarjev prednik Andrej Strgar, po poklicu tkalec, prišel v Središče iz Kočevja kot vojaški begunec v drugi polovici sedemnajstega stoletja. Torej med leti 1650 in 1700. Ob Flegeričevem izidu knjižice "dr. Štefan Kočevar-rodoljub in pisatelj slovenski" je Kočevarjev rod živel tod že dolgih dvesto let, vendar

¹ Rodoslovni oris Kočevarjevega rodu - prispevek na simpoziju ob odkritju spominske plošče v Središču ob Dravi, 9. april 2005.

² Vsekakor so ti prišleki iskalci boljšega življenja ali vojni begunci imeli tehtne razloge, da so zamolčali svoj pravi priimek, ki bi jih lahko izdal.

ga Središčani takrat, po razumevanju piščevega zapisa, niso imeli za avtohtonega. Prav gotovo je predhodnik Kočevarjev prišel v Središče po veliki moriji kuge leta 1645, ki je tako kot skoraj štirideset let pozneje, še posebno trg Središče, močno zdesetkala. Takrat so bili vsakršni rokodelci dobrodošli, saj so zapolnili vrzeli v tistih obrteh, ki so umrle skupaj s prebivalcem. V tem času so izumrli takratni pristni središki priimki, ki se danes med prebivalci več ne pojavljajo. Zaradi opustelih posestev in praznih hiš so pričeli Središče naseljevati prišleki iz Medjimurja, današnjega Prekmurja, in okoliških krajev³. Zaradi strogosti pri priseljevanju in pridobitvi trških pravic ter s tem pridobitve svobode bivanja in gospodarjenja so se prišleki navadno poročali z vdovami, ki so že imele posestvo in takšen status. Posebno večji obrti, tiste ki je je primanjkovalo, so dobili od magistrata privolitev zelo hitro. Takšno stanje pa je Središču prinašalo nove šege in navade, priimke ter vnašalo v trg posebnosti, ki so jim bile prej tuje, toda te se v trgu niso popolnoma obdržale, temveč so se stopile s prvobitnimi. Andražu Strgarju, Kranjcu s Kočevskega, je ravno prav prišla vdova po središkem tkalcu Marija Lovrenčič. Zato ni bilo težav, da ostane tukaj, se poroči, ustvari družino in nadaljuje z obrtjo in s kmetovanjem⁴. V začetku je Andraž prevzel ženin priimek, pa tudi en otrok je bil vpisan v matično knjigo s takšnim priimkom. Strgarja, po imenu so tržani pozabili, kajti vsi so ga klicali po rojstnem kraju Kočevju - Kočevar, kar je v Središču bilo, včasih je tudi danes, nekaj posebnega, da so si med seboj radi dajali domača imena ali "cone", včasih tudi žaljive.

Rodoslovni oris

Kočevarjev rod se je pozneje silno razmnožil. Z vdovo Marijo Lovrenčič je imel Andraž Kočevar troje otrok: najstarejša je bila Helena, ki se je poročila z Matjažem Svedrom, dve leti mlajši je bil Ivan, rojen 1698. , poročen dvakrat, prvič z Doro Plepelec⁵ in drugič z Ano Solar. Obe sta bili iz Središča. Tretjerojeni otrok je bil Jožef (1728)⁶. Za boljše razlago in raziskovanje Kočevarjevega rodu je prav Jožef (1728) najpomembnejši, ker je nadaljnji nosilec priimka, saj je brat Ivan (1698) imel v prvem zakonu

hčer in prav tako iz drugega hčer. Najstarejša Helena (1696), poročena Sveder, v zakonu ni imela otrok.

V Jožefovem (1728) zakonu z Uršo Fučak⁷ so za nas pomembni trije potomci: Miklavž Kočevar, roj. 1750. leta, ded dr. Štefana Kočevarja, ki je ostal na domovini, Dora Kočevar, roj. 1757, poročena Mikolič, in Mihael Kočevar, roj. 1766. leta, poročen z Doro Modrinjak. Mihael je gospodaril na Bregu pri kapeli.

Prvi del Kočevarjevega debla izhaja od Mihaela Kočevarja (1766), Jožefovega sina (1728), in Urše Fučak - Mihael (1766) vzame za ženo Doro Modrinjak, sestro duhovnika in pesnika Štefana Modrinjaka, danes s Poštne ulice 3. V zakonu se jima rodi troje otrok: *Helena* (1799), *Ana* (1795) in *Matjaž*.

Seinkovičeva veja:

Prva, zgoraj omenjena Helena (1799), se poroči z Ivanom Seinkovičem (1794), sodarjem, gostilničarjem in dolgoletnim središkim županom. Danes je na tem mestu hišana Slovenski c. 83. V tem zakonu se Heleni, roj. Kočevar, in Ivanu Seinkoviču rodi sedem otrok: Andraž (1820), Matjaž (1823), umre mlad, Helena (1826), umre mlada, Marija (1829), por. Dečko, Franc (1832), duhovnik na avstrijskem Štajerskem, Tomaž (1834), in Ana (1837). Seveda so za Središčane pomembni trije iz Seinkovičevega rodu, zato bodo tukaj omenjeni: Andraž (1820), Tomaž (1834) in Ana (1837), poročena Ozmec.

Najstarejši sin Andraž Seinkovič (1820) se poroči in priženi k Uršuli Košar. V zakonu so se jima rodili trije otroci, vendar so vsi kmalu umrli, tako da je posestvo ostalo brez naslednika⁸. Po poklicu je bil sodar, nekaj časa tudi trški župan in poštar.

Andražev brat Tomaž Seinkovič (1834-1893) vzame v zakon Marijo, roj. Jakl (1837-1921), in ostane kot

⁷ Morda Vučak. Ta priimek še najdemo v središki okolici.

⁸ M. Slekovec, Kapela ŽMB in njen rožni venec 1902, 115. To hišo (danes Slovenska c. 20), ki je "Pod čapljami", na novo zgrajena Andraž in žena Uršula. Po njuni smrti posestvo "Pod čapljami" podeduje njegov brat Tomaž, po njegovi smrti l. 1893 pa podeduje hči Marija Seinkovič (1868), ki je poročena z Antonom Kosijem iz Godemarcev, nadučiteljem, mladinskim pisateljem in skladateljem v Središču. V zakonu imata tri hčerke: Marijo, por. z dr. F. Schornom, in drugič z avstr. častnikom Liebezeitom, Antonija, por. Moškon, ima sina Dušana, znanega ljubljanskega arhitekta, pozneje pa je poročena s prof. Martinom Kojcem, pomembnim psihologom in parapsihologom. Rafaela se je poročila z dr. Matkom Zorjanom, nekdanjim državnim tožilcem v Mariboru, doma iz Šalovcev. Njun potomec-vnuk je znani pisatelj Lev Detela, ki živi in deluje na Dunaju.

³ Fr. Kovačič, Trg Središče 1910, 192-194.

⁴ Andraž Strgar vzame v zakon vdovo po možu, ki je bil prav tako po poklicu tkalec. (B. Flegerič, dr. Štefan Kočevar, 1890, 10.)

⁵ Priimek Plepelec je med najstarejšimi v Središču.

⁶ Skoraj nemogoče je, da bi bil najmlajši sin Andraža Jožef, mlajši od brata in sestre trideset oz. dvaintrideset let. Ali pa! Se je Flegeriču v zapis o letu rojstva prikradla napaka?

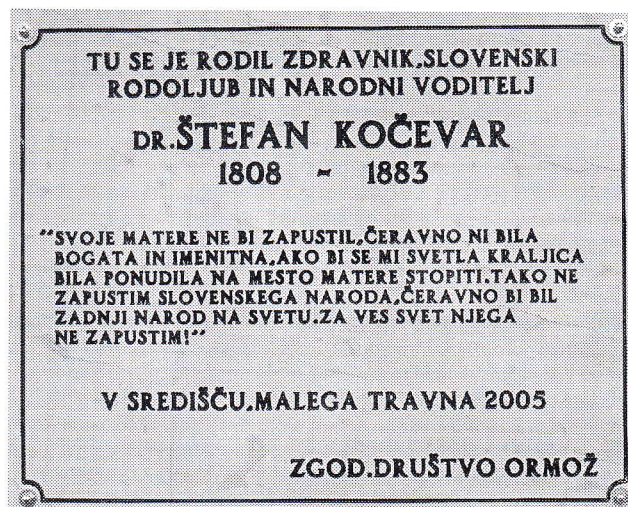
najmlajši sin na domačij, danes na Slovenski c. 83. Za čas svojega, sicer kratkega življenja, je bil Tomaž Seinkovič vodilna in zaslužna osebnost takratnega trga. Uspešen in marljiv v gospodarstvu si je pridobil velik ugled in premoženje. Bil je dolgoletni načelnik krajnega šolskega sveta in glavni pobudnik in organizator pri zidanju nove šole v Središču. Pri umestitvi parcele za novo šolo je bil trd boj z nasprotniki, ki so želeli, da se nova šola zgradi na Grabah, tam kjer je že stala stara. Vendar je s sebi enako mislečimi uspel postaviti šolo v Središče "Pod čaplje". Pri tem si je nakopal mnogo sovraštva. Daroval je tudi celotno vsoto denarja za nakup novih Brandlovih orgel za središko kapelo, vendar se "veličastne zadonitve njih ni učakal". Ob stoti obletnici postavitve teh orgel leta 1994 je bila v kapeli zelo lepa kulturna prireditev s poudarkom na družini Seinkovič.

V zakonu z Marijo, roj. Jakl, so se jima rodili štirje otroci. Trije so umrli v mlajši življenjski dobi, tako da je ostala samo hčerka Marija (1868), poročena z Antonom Kosijem iz Godemarcev.

Ana (1837) se je poročila z Jakobom Ozmečem iz Obreža. Na trdni kmetiji sta se jima rodila sin Jožef, poznejši duhovnik, leta 1909 izvoljen v deželni zbor ormoško-ptujskega volilnega okraja⁹, nazadnje ljutomerski dekan, in Marija z redovnim imenom Inocencija¹⁰.

⁹ Fr. Kovačič, Trg Središče 1910, 249.

¹⁰ Inocencija je bila prednica šolskih sester na Grabah pri Središču, v hiši, ki je bila last domačina kanonika Martina Dogše (1861-1931). Martin Dogša kupi l. 1907 hišo, h. št. 43, od sosedu Matije Štambergerja (Hišno št. 43 sta imeli obe hiši, danes h. št. 18 in 19. V zgornji, h. št. 18 sta, stanovali kanonikovi sestra in pozneje M. Bedjanič, v spodnji, h. št. 19, po šolske sestre.) in jo prepusti svojima sestram Julijani (1854) in Mariji (1860). Prva umre leta 1920, druga pa leta 1935. Tik pred smrtjo sestre Julijane (1854) hišo št. 19 naselita dve šolski sestra iz Maribora, katerima je bila prednica Inocencija Ozmec (S krstnim imenom Ana, roj. 1874. leta v Obrežu. Njen oče je bil Jakob Ozmec, kmet, in mati Ana Seinkovič iz Središča, najmlajša hčerka Ivana Seinkoviča in Helene, roj. Kočever. Danes je lastnik te hiše v Obrežu Anton Borko, Obrež 74. Po drugi sv. vojni je bil v tej hiši KLO.) - s. Joahima otroška vzgojiteljica, s. Evstahija pa kuharica. V istem letu (1920) izroči tem sestram svojo hišo s posestvom v Središču, h. št. 136, Marija Dogša (1872) (Ta ni ista Marija Dogša, kot je opisana zgoraj, torej sestra kanonika M. Dogše.) ter odide k šolskim sestram v Maribor. Sestre iz Grab posestvo v Središču, h. št. 136, prodajo ključavničarju Avgustu Ivanuši, danes Prečna ul. 3, in z izkupiškomo nameravajo narediti na Grabah gospodinjsko šolo ali vsaj tečaj. Ker ta ideja propade, to

Spominska plošča dr. Štefanu Kočeverju, odkrita aprila 2005. (Foto: Franc Krnjak)

leto ob vseh svetih preselijo semkaj otroški vrtec iz Središča, ki je deloval v stavbi Izobraževalnega društva (danes Slovenska c. 26), vodila ga je posvetna vzgojiteljica. Vrtec je deloval v Središču leto in pol brez plačila najemnine. Oster nasprotnik vrtcu na Grabah je bil dr. Josip Tavčar, zdravnik, iz nasprotnega političnega tabora.

Kmalu po oživitvi vrtca (1921) pride do nesoglasja med kanonikovo sestro Marijo Dogša (1860) in Marijo Bedjanič (1900) (Marija Bedjanič, por. Črnčič (1900-1965), je bila najmlajša sestra Andreja Bedjaniča iz Obreža, h. št. 63, sedaj 71, župana in tajnika Koroščeve SLS in tudi sestra duhovnika Jožefa Bedjaniča (1889-1915). Ker v zakonu z J. Črnčičem nista imela potomcev, sta po njeni smrti posestvo dedovala mož Jožef in brat Ivan-Vanček Bedjanič iz Obreža.), s katero Marija Dogša, po smrti svoje sestre Julijane, živi v skupnem gospodinjstvu, na eni strani, in s šolskimi sestrami na drugi strani. Prepiri so postali tako ostri, da so se konec decembra 1923. leta šolske sestre preselile v Maribor, Marija Bedjanič pa se tik pred odhodom šolskih sester v Maribor poroči z Josipom Črnčičem (1899) iz Djudjevca na Hrvaškem. Po smrti kanonikove sestre Marije (1860-1935) zakonca Črnčič podedujeta obe hiši in posestvo (Črnčičevo posestvo nato vzameta v zameno za preužitek Tomek in Ivanka Ivančič.). Spodnjo hišo, št. 19, kupi leta 1956 Metod Zemljič in v njej uredi zasebno pekarno (Metod Zemljič je bil zelo dober obrtnik, pri katerem se je izučilo več dobrih pekov. Rojen je bil Kuršincih pri Mali Nedelji. Tudi sicer je bila ta družina humana do ljudi.). Po smrti Marije Zemljič, roj. Waechtersbach (1902-1971), se mož Metod znova poroči z Ano Kos s Koga, kjer tudi živi. Pekarsko obrt s hišo vred vzame v najem pekovski mojster Julij Herceg iz Varaždina. Po Hercegovi smrti dediči pokojnega Metoda Zemljiča hišo z obrtjo vred (l. 1981) prodajo peku Ivanu Vidoviču iz Medjimurja. Ta ima nekaj časa uspešno obrt, nato jo opusti.

Plepelčeva veja:

Hči Mihaela Kočvarja (1766), Ana, roj. 1795. , se poroči k Andražu Plepelcu, s katerim si so skoraj v sosedstvu. Zelo stara središka rodovina, iz katere prihaja tudi Dora Plepelec, ki jo je vzel v zakon pred približno stotimi leti daljni sorodnik Ane Ivan Kočvar (1698). Ana Kočvar, por. Plepelec (1795), je babica Jožefa Plepelca, duhovnika pri Sv. Emi v Mestinjah.

Kočvarjeva veja na Bregu pri kapeli. Ta je izumrla v priimku:

Matjaž (?), sin Mihaela Kočvarja (1766) in Dore, roj. Modrinjak, se poroči k sosedu na Breg, k Polancu. Z ženo Ano, roj. Polanec, imata hčer Marijo Kočvar, ta se je poročila z Blažem Klemenčičem iz Vitana¹¹.

Drugi del debla je hči Jožeta Kočvarja (1728) in Urše Fučak - Dora (1757), ki se je poročila z Mihaelom Mikoličem iz trga. V tretjem, poznejšem kolenu, priimek Mikolič v Središču izgine, kri se nadaljuje v priimku stare središke rodovine Šavora, ki je še danes številna.

Tretji del debla Kočvarjev je Miklavž Kočvar (1750-1832). Iz tega dela debla izhaja, vse do današnjih dni, priimek Kočvar. Miklavž Kočvar (1750) je vzel v prvi zakon Uršo Benc, s katero je imel troje otrok, med njimi sina Miklavža (1782), očeta dr. Štefana Kočvarja, Heleno, ki je umrla v otroški dobi, in Ano (1778), prvič poročeno Ledinjak in drugič Hedžet. Drugi zakon z Barbaro Bendl je bil brez otrok. Ta rod Kočvarjev je bil še posebej spoštovan v Središču, saj sta bila oba Miklavža, oče in sin, dolgoletna središka župana¹². Oče dr. Štefana se je menda tudi nekaj šolal, kar je nedvomno vplivalo na mladega Štefana¹³.

Sin Miklavž Kočvar (1782) ostane naslednik Kočvarjevega posestva (danes na Slovenski c. 54 - Jakl) in se poroči z Ano Muhl. V zakonu se jima je rodilo devet otrok:

A) Rozalija (1803), umrla v starosti dveh let.

- B) Janez (1806), prav tako umrl star eno leto. Tretjerojeni je bil
- C) Štefan (1808).
- D) Matjaž (1811).
- E) Janez-Ivan (1813).
- F) Helena (1815).
- G) Marija (1819).
- H) Ana (1821).
- I) Alojzija (1825).

Sedaj najstarejšemu sinu (C) Štefanu je odločeno, da ga oče Miklavž pošlje v šolo. Po mariborski gimnaziji je v Grazu uspešno končal filozofijo ter se leta 1829 vpisal na medicino na Dunaj. Po končanem šolanju je pričel z zdravniško prakso v Celju in kmalu za tem s službo v Podčetrtku, v Celju pa se poroči. V zakonu s Karolino Eisel, pl. Eiselsberg, ki je tri leta po poroki umrla, se jima rodita dve hčerki, Ljudmila, roj. 1838. leta, in Ema Frančiška, roj. 1840. leta. Ta umre v starosti dveh let. Ljudmila se poroči z geologom in lastnikom rudnika premoga Ivanom Žužo. Ivana Žužo najdemo pozneje s svojim tastom, dr. Kočvarjem kot ustanovitelja Narodne čitalnice v Celju¹⁴.

Dr. Kočvar se na prigovarjanje svojega prijatelja Stanka Vraza ponovno poroči. Za novo življenjsko sopotnico si vzame Terezijo Koller, s katero imata pet otrok:

Julijo (1845), ki se poroči z žel. uradnikom v Grazu, Štefana (1846), pravnika in vnetega rodoljuba, ki je umrl v mladeniški dobi, Josipa (1848), ki je šel po očetovih stopinjah in je bil zdravnik v Celju, Frančiško (1850), poročeno s sodnikom v Rogatcu, in Terezijo (1854), poročeno z dr. Josipom Serncem¹⁵.

Dr. Josip Sernec je bil znani slovenski odvetnik in rodoljub. Pri njem je bil v začetku svoje uspešne in bogate odvetniške ter politične kariere zaposlen središki rojak dr. Ivan Dečko. Dr. Sernec je vodil Narodno čitalnico v Celju polnih petdeset let¹⁶. S

¹¹ Blažu in Mariji Klemenčič, roj. Kočvar, se v zakonu rodi pet otrok: sin Jakob, ki po smrti zapusti svoje posestvo kuratoriju za ustanovitev kmet. in gosp. šole, hči Jožefa, por. Šoštarich, hči Marija in sin Ivan umre v otroški dobi in hči Rozalija, ki se poroči v Razkrižje. V začetku devetdesetih letih 19. stol. predata posestvo sinu Jakobu, sama pa se odselita na Vitan. Vitansko posestvo podeduje hči Jožefa in se kmalu za tem poroči s Francem Šoštarichem iz Hrastja-Mote, bivšim kočijažem knezoškofa Jakoba Mišije v Ljubljani, ki je pozneje postal kardinal.

¹² Fr. Kovačič, Trg Središče, 1910, 427-428.

¹³ B. Flegerič, dr. Št. Kočvar, 1890, 12.

¹⁴ B. Goropevšek, Narodna čitalnica v Celju, 2003.

¹⁵ B. Flegerič, dr. Št. Kočvar 1890, 17, 18.

¹⁶ B. Goropevšek, Narodna čitalnica v Celju, 2003. Sin dr. Josipa Sernca Gvidon Sernec, doktor prava, se poroči z Marijo-Marico Podgorelec iz Šalovcev pri Središču. V zakonu imata troje otrok: Zvonimira, Terezijo, por. Maire, in Gvidona. Marijina-Maričina sestra Terezija ostane doma v Šalovcih, poroči se s štirinajst let mlajšim Alojzijem Šenekerjem, mlinarjem iz Svečine (Špičnik). Šeneker je sodeloval z nemškim okupatorjem in je bil zato ob koncu vojne aretiran in usmrčen. Hišo in posestvo je nova oblast zaplenila.

Sernčevimi potomci se v Celju konča zadnji rod dr. Štefana Kočevarja.

(D) Matjaž (1811) živi po vsej verjetnosti neporočen pri svojem nečaku Lovrencu (1840) v Obrežu. Pri njem je zapisan kot član družine. Umrli leta 1894.

Z (E) Janezom- Ivanom¹⁷ (1813) se v Središču nadaljuje trden Kočevarjev rod. Ivanu oče Miklavž po svoji smrti dodeli posestvo. Ivan si izbere za ženo Marijo Ozvald, teto očeta dr. Karla Ozvalda.

V zakonu se jima rodijo *Franc* (1838), vinski trgovec in dobrotnik središkega trga. Živel in umrl je v Mariboru.

Lovrenc (1840) se poroči v Obrež k Mravljakom. V zakonu z Marijo Mravljak (1849) ima šest otrok. Najstarejši sin Ivan (1869) ostane doma, se poroči in z ženo Ano, roj. Štamberger (1869), imata trinajst otrok, šest jih umre v mladi življenjski dobi. Julijana (1876), predzadnja hči Lovrenca in Marije, gre služiti v Središče k stricu Mihaelu, ker ta nima potomcev. Danes na tem posestvu gospodari Lovrenčev prapravnuk Marko Kočevar, Obrež 93.

Mihael (1846) je poročen v soseščini z Ano Zadravec, s katero pa v zakonu nimata potomstva, zato vzameta za svojo naslednico nečakinjo Julijano Kočevar (1876), hčerko Lovrenca Kočevarja, ki se je poročil z Mravljakovico v Obrežu. Julijana se poroči z Andrijo Halužanom iz Varaždina, usnjarem, ki tukaj odpre usnjarsko obrt. V zakonu imata dve hčeri, Marijo, ki umre takoj po rojstvu 1905. leta, in Terezijo (1912). Ta ostane doma na posestvu in se poroči z Ivanom Cverlinom iz okolice Šmarja pri Jelšah. Danes je gospodar tega posestva Lovrenčev prapravnuk Ivan Cverlin, najmlajši, na Slovenski c. 62.

Katarina (1842) je ostala doma na posestvu na Kočevarjevi domovini. Ostane neporočena, vendar ima nezakonsko hčer Jožefo Kočevar (1876). Ta se poroči s sosedom Karlom Wennigerholzem, barvarjem. V zakonu se jima rodita dve hčeri: Balbina, ki se poroči s prof. Franom Aličem, s katerim imata sina Franca Aliča, znanega ptujskega odvetnika, hčerki Vido Alič, ki jo nacisti čisto ob koncu vojne ustrelijo kot talko, in Milojko Alič, poznejšo ptujsko knjižničarko.

Druga hči Štefica se poroči z Josipom Ostapovičem, nekdanjim rez. poročnikom, roj. v kraju Laskovce v Galiciji. V zakonu sta imela dve hčerki - Sonjo in Vero.

Po smrti Jožefe (1876) podeduje posestvo s hišo (pradomovina Kočevarjev, Slovenska c. 54) hči Balbina, ki jo nato leta 1946 proda sosedu Francu in Mariji Jakl, hčerki Štefici pa starši kupijo za doto hišo - sedaj na Slovenski c. 64. Obe družini živita pozneje v Ptuj.

Elizabeta (1853) se poroči v Ivanjkovce k Petovarjevim. Z možem Leopoldom, ki je skrben gospodar, si ustvarita lepo premoženje in ugled. Prav tako njun sin Lovrenc, ki je v času nastanka kraljevine Jugoslavije narodni poslanec v Beogradu¹⁸.

Ivan (1858), najmlajši sin Ivana Kočevarja in Marije, roj. Ozvald, je najpomembnejši v rodu Kočevarjev v Središču. Poroči se na Breg k Šinku, kjer kasneje zgradi poslopje, v Središču imenovano Kočevarjeva vila¹⁹. Z očetom Ivanom (1813) sta bila politično na nasprotnih bregovih. Prvi na konzervativni strani, sin Ivan pa je bil središki liberalce²⁰. Dve leti pred smrtjo starega župana Ivana (1813) središki občinski "zastop" leta 1894 pod županovanjem sina Ivana (1858), ki je župan v letih 1886 do 1888 in 1892 do 1897, sprejme ponovni sklep o slovenskem uradovanju. Bil je tudi od leta 1902 do 1909 deželni poslanec in soustanovitelj središkega Sokola 1911. leta. Umre čez dve leti, leta 1913, žena Julijana pa 1927. leta.

V zakonu z Julijano Šinko so se jima rodili trije otroci: Marija (1881), poročena z Ivanom Miklom, poštnim oficialom v Grazu. V zakonu se jima je rodila hči Marta, ki se poroči v Beograd, pri njej pa tudi živi mati Marija. Ivan (1888) je bil bančnik v Mariboru,

¹⁸ Prav njemu gre zasluga za izgradnjo železniške proge Ormož - Ljutomer. Proga je bila slovesno odprta 1924. leta. Njegova hči Milena Petovar, poročena Berce, je bila ustreljena leta 1942.

¹⁹ Ta stavba je, poleg nekaj podobnih gradenj v Središču tistega ali poznejšega časa, najimenoitnejša. Ta in nekaj podobnih zgradb v Središču (Šarovo, sokolski in orlovski dom, šola, Hranilnica in posojilnica, občinska zgradba ipd.), so vzele trgu popoln in tipičen panonski navdih ter mu dale novo kvaliteto, ki je povezana z blagostanjem.

²⁰ "Slovenski značaj se je tudi tukaj začel prikazovati - nesloga. Prvi, ki so okrajnemu zastopu (ormoškem-op. avtor) napovedali boj, so bili Središčani. Marsikateri izmed tedanjih volilcev se še spominja mučnega prizora, ko je glasoval sin proti očetu... A stari župan Kočevar vendar ni krenil na pot svojega sina". Dr. Ivan Geršak, Ormoški spomini.

¹⁷ Ivan Kočevar je bil poročnik v središki nacionalni gardi, ki je bila ustanovljena v burnem letu 1848 in bi morala Središče braniti pred madžarskimi vpadi. Osemdeset gardistov se je ob Perzelovem prehodu skozi Središče poskrilo, ko je Madžar šel napadati avstrijskega Nugenta nad Lento pri Ormožu, zato jih je pozneje takratna oblast razpustila (Podroben opis napada glej v Zgodovinskih zapisih-glasilu Zg. dr. Ormož, let. 1, št. 1).

poročen z Ano Ilger, imel je hčer Anico. Franc²¹ (1886) je bil naslednik Kočevarjevega posestva. S pristno žilico trgovca in poslovneža si je pozneje pridobil lepo premoženje. Pri desni politični opciji v Središču ni bil priljubljen. Po koncu 1. svet. vojne, ker je bil liberalnega duha, so mu nasprotniki obesili etiketo vojnega dobičkarja. Med vojno ni bil vpoklican na fronto, je pa v tem času delal pri oskrbovanju z dobrinami za vojsko. Bil je dobrosrčen človek z močnim socialnim čutom. Rad je pomagal revežem, raznim društvom, pa tudi cerkvi. Bil je pobudnik in mecen pri izgradnji sokolskega doma leta 1921 in do svoje smrti starosta središkega Sokola. Njegova posebnost je bila, da je bil vsako leto desetim središkim dojenčkom boter (kum) pri krstu, prav tako desetim dečkom in deklicam boter pri birmi. Bil je tudi boter pri birmi svoji poznejši ženi Anici Ivanuša, s katero se je že "prileten" fant pri štiridesetih, leta 1926, poročil. V zakonu sta se jima rodila dva sinova, Franc in Boris. Boris je bil znani mariborski gledališki igralec, Franc pa se je zaposlil kot ekonomist na Ptuju. V najrosnejši otroški dobi, leta 1932, jima umre oče Franc. Mlada vdova ostane sama s težavami, ki jih je prinesla svetovna gospodarska kriza. Takoj po vdoru Nemcev je bila družina izseljena v Srbijo-Prijevor, srez Ljubić. Kmalu po vojni pa nova oblast nacionalizira še tisto, kar je ostalo od predvojne gospodarske krize. Središki rod Kočevarjev se danes nadaljuje z njegovima vnukoma Borisom ml. , odvetnikom, in s Samom. Oba živita z družinama v Središču.

(F) Helena Kočevar (1815) se je poročila z Jožefom Klobučarjem iz Središča. Rodi se jima sin Anton (1849), ki je bil okrajni sodnik in svetnik v Ljubljani.

(G) Marija Kočevar (1819) ima v zakonu z Jožefom Modrinjakom, bratom Slomškovega dvornega kaplana in pozneje ptujskega prošta Matije, štiri otroke. Zadnji sin Marije in Jožefa Ivan Modrinjak se poroči z Rozalijo Kočevar²², s svojo sestrično, ki kmalu po

porodu, leta 1890, z otrokom vred umre.

(H) Ana (1821) se poroči v Središče z Matijo Baumanom sinom Marka Baumana in Neže, roj. Praprotnik. (I) Alojzija (1825) se poroči z zdravnikom Andre in se preseli v Šmarje pri Jelšah, kjer ima mož ordinacijo.

To pa še zdaleč ni popoln rodovnik Kočevarjevega rodu, ki mi ga v tem trenutku ni uspelo popolnoma sestaviti. Pri iskanju sorodstvenih povezav so se mi odpirala imena Kočevarjev, ki so porušila vsa moja raziskovanja do sedaj. Primer dveh enakih imen Ane Kočevar. Ana Kočevar (1821), poročena Bauman, in Ana Kočevar (1822), poročena z Mlinaričem iz Obreža, po domače s Hrastom. Pri drugi Ani je popravljen dan rojstva, ki bi lahko nekoga nevede zavedel, da je to ena in ista oseba, sorodstva pa mi ni uspelo razvozlati. Do današnjega časa sta se obdržali dve trdni Kočevarjevi rodovini - ena v Središču in druga v Obrežu. Skratka, nekdanj ena številčno najmočnejših srediških rodovin se je do danes močno "izrodila".

Povzetek

Razvejan Kočevarjev rod je prišel s Kranjske, izvira iz rodu Andraža Strgarja iz Kočevja, ki se je kot vojni begunec zatekel v Središče v drugi polovici sedemnajstega stoletja. Poročil se je s tržanko in si tako pridobil vse pravice in dolžnosti, ki pripadajo tržanu. V Središču je bil tem bolj zaželen, saj je bil rokodelec tkalskega poklica. Po navadi so v tistem času trgi radi sprejemali za svoje prebivalce učene ljudi kakšnega poklica, ker je pred tem tukaj, še posebno v Središču, močno razsajala kuga. Z Andražem se je Kočevarjev rod v Središču močno razmnožil. Kočevarji so bili v Središču nekaj posebnega. Bili so delavni, pridni, podjetni in razumni. Prednike Štefana Kočevarja najdemo kot večletne središke župane. Tudi Štefanov oče je bil župan, bil je zelo pismen človek. Štefanov oče Miklavž Kočevar se je poročil z Ano Muhl, s katero sta imela devet otrok. Tretjerojeni je Štefan, ki ga je oče ves ponosen poslal v šolo zdravilstva. Že leto po končanem študiju je Štefanov oče umrl. Bil pa je srečen in ponosen na sina Štefana.

Kočevarjev rod se je namnožil po vsem Središču in okolici. Tako je prisoten v mnogih znanih srediških in drugih družinah: Plepelčevi, Seinkovičevi, Modrinjakovi, Ozmečevi, Halužanovi, Štambergerjevi,

²¹ Franc Kočevar je podpisal poroštvo za bančni kredit svojemu bratu Ivanu. Ker je posojilomalec kmalu nato bankrotiral, je banka zasegla bratovo premoženje, ki ga je zastavil v poroštvo. Tako mu je banka zasegla hišo-vilo na Bregu. Družina se je nato preselila v svojo drugo hišo v bližino železniške postaje. V soseščini je imel Kočevar tudi žago. Po smrti F. Kočevarja l. 1932 je banka zasegla tudi to hišo z žago vred. Žena Anica, z dvema otrokoma, se je nato preselila v tujo hišo, nekdanjo žrebčarno, nasproti Sokolane. Od tu so Kočevarje leta 1941 izgnali nacisti v Srbijo. Po vrnitvi iz izgnanstva, l. 1945 je Anica Kočevar kupila od svakinje Marije Mikl hišo v Šolski ulici, kjer še danes prebivajo Kočevarjevi.

²² Rozalijina sestra Ana Kočevar (njuna starša sta bila Ivan Kočevar in Katarina, roj. Ploh. Iz matrik ni razvidno,

kateri Ivan Kočevar je njun oče) se je poročila s Tomažem Dovečarjem iz Središča, danes na Slovenski c. 41. Ta rod se je obdržal vse do današnjega dne, vendar je nastal nov priimek - Štamberger.

Petovarjevi itd. Štefan se je poročil v Celju, njegov rod pa so oplajali znani priimki Žuža in Serneč.

Med vojno je dal pomemben pečat Središču zadnji veleposestnik Franc Kočevar, soustanovitelj središkega Sokola in njegov dolgoletni starosta. Tako kot njegov ded in oče je tudi on rad pomagal središkemu trgu, še posebej revnim ljudem. Danes je Kočevarjevega rodu v Središču le za peščico, trden rod je tudi v sosednjem Obrežu.

Literatura:

- Dr. Ivan Geršak, Ormoški spomini, 1902.
- Fr. Kovačič, Trg Središče, 1910.
- Božidar Flegerič, Dr. Štefan Kočevar-rodoljub in slovenski pisatelj.
- Mag. Brane Goropevšek, Narodna čitalnica v Celju 1862-1927.

Franc Krnjak

KATASTRSKA OBČINA VODRANCI

Večina katastrskih občin obsega le tista zemljišča, ki spadajo pod eno vas ali naselje. Tu in tam pa se še najdejo primeri, da sta dve vasi v eni katastrski občini, povrh pa sta še ti dve vasi vsaka v svoji krajevni skupnosti, kakor tudi župniji. Ena izmed takšnih je tudi KO Vodranci, kogovske krajeve skupnost in iste župnije, v katero spada vas Godeninci, ki je v krajevni skupnosti Središče in tudi v središki župniji.

Uvod

Z osamosvojitvijo Slovenije in menjavo političnega sistema so nastala tudi nova stanja pri političnih ureditvah novo nastalih občin, tam kjer so se pač velike ali večje občine razbile. Z novo ureditvijo države pa je bilo treba zamenjati ali dopolniti vrsto zakonov, uredb itd., ki niso ustrezali sodobni družbeno-politični ureditvi. Največ vroče krvi je nastajalo tam, kjer so določene teritorialne enote spadale pod eno politično občino, ekonomsko ali drugo upravo s takšno enoto pa je imela sosednja politična lokalna uprava. V mislih imam ustanovitev novoustanovljenih lovskih družin, ki so se organizirale po teritorialnem principu. Z novim Zakonom o divjadi in lovstvu pa so se tudi spremenile lovne površine, Zakon nalaga zanje minimalno površino lovišča-teritorija, s katerim gospodarijo.

- Svet med Muro in Dravo, 1968. Urednik prof. Viktor Vrbnjak.
- Ivan Najžer, Trg Središče - zgodovinski podatki za čas od 1910 do zaključka 2. svetovne vojne. Hrani ZAP Ptuj.
- Ormož skozi stoletja, V. 2005, Ustanova J. Klemenčiča - avtor F. Krnjak.
- Fran Rakuša, Domožnanstvo ormoškega okraja, 1886

Viri:

- Status animarum, župnija sv. Duha na Grabah, Središče.
- Župnijska kronika sv. Duha na Grabah, Središče.
- PAM Maribor
- Škofijski arhiv Maribor.
- Zgodovinski arhiv Ptuj.
- Anton Jurjašević st., Središče.
- Ivan Petovar, Strežetina-Ivanjkovci.

Zgodovinska dejstva:

"Katastrska občina je temeljna teritorialna enota za vodenje zemljiškega katastra. Praviloma obsega površine, ki pripadajo lastnikom ene vasi" (Veliki splošni leksikon DZS).

In kako je prišlo do tega, da spada pod KO Vodranci vas Godeninci?

Če pogledamo dvesto in nekaj let nazaj, ugotovimo, da je vas Vodranci spadala pod središko župnijo¹. Z ustanovitvijo samostojne podružnice ali kuracije sv. Bolfenka na Kogu pa so leta 1788 Vodrance iz središke župnije izločili in jih pripojili k novonastali župniji, vendar s pogojem, da se središki župnik v Vodrancih ne odpoveduje nabirke (Fr. Kovačič, Trg Središče, str. 111). Ob nastanku katastra 1849. leta in posledično s tem nastanka katastrskih občin priključijo vas Godenince k Vodrancem, saj so bili Godeninci manjši po obsegu kot tudi po prebivalstvu. Takšen primer se še najde kje v današnji občini Ormož.

¹ Jakobov sin Luka Sekelj, ormoški graščak, je 1515. leta povečal cerkev Sv. Duha na Grabah, kmalu za tem pa je ustanovil neodvisno župnijo, ki je obsegala Središče, Grabe, Obrež, Šalovce, Godenince in Vodrance (Adrijance). Vir: M. Slekovec – Kapela ŽMB v Središču, str. 18.

Godeninci so zelo stara vas. Prvič je omenjena 1441. leta in je vedno spadala pod središko župnijo. Tudi Fran Rakuša v svojem zapisu "Domoznanstvo ormoškega okraja" navaja, da so Godeninci spadali pod občino (katastrsko) Vodranci, župnija pa je bila Središče. Še en zanimiv podatek: Fr. Kovačič poroča v "Središki kroniki" (str. 210), da je v letu 1851 vas Vodranci spadala pod središki šolski okoliš zaradi oddaljenosti od sv. Bolfenka.

Verzeichnis der Liegenschaften
der Katastralgemeinde Ormož

Flächen- zahl	Bezeichnung der Parzelle (Besitzername, Nutzungszweck)	Anzahl der Bauflächen	Anzahl der Wohnflächen	Anmerkung
172	Ormož	172		
173	Ormož	173	194	AS Gödnitz
174	Ormož	174	194	AS Gödnitz
175	Ormož	175		AS Gödnitz
176	Ormož	176		AS Gödnitz
177	Ormož	177		AS Gödnitz

Iz zemljiške knjige iz leta 1944, kjer so označene parcele, ki spadajo pod Godenince (Iz ZK v Ormožu)

V letu 1937 pa izda Sresko načelstvo odlok (odlok No. 11951/4-37) o razmejitvi med občinama Kog in Središče ob Dravi (Sl. List, št. 531, kos 83. ex 1937). Nova meja se določi na tem kraju z obhodom meje, z dne 16. decembra 1937. leta. V nadaljevanju je podroben opis meje, ki se nanaša na parc. številke, mejnike, jarke, potok, lastnike hiš, ceste, itd. , skratka, opis je temeljit, tako da se ga lahko še danes uporabi. V to razmejitev je prišla večina parcel, katerih lastniki so bili prebivalci Godenincev. Tako so zaokrožili in določili mejo med župnijama in občinama. Proti temu odloku ni bilo možne pritožbe in je bil poslan v vednost zaradi upoštevanja: občini Kog in Središče, kot tudi župnijskima uradoma sv. Bolfenk na Kogu in Središče ob Dravi. Ta meja je še danes pravno veljavna meja med KS Središče in KS Kog in nima s KO (katastrsko občino) Vodranci nobene zveze, zato se je ne more prejudicirati. V enakih okvirjih, z malenkostnimi popravki, ki niso vredni omembe, upoštevajo mejo tudi lovci Lovskih družin Kog in Središče.

Verjetno je na podlagi tega odloka iz leta 1937 nemška oblast leta 1944 nameravala zemljiško - knjižno uresničiti razmejitev na dve KO - Vodranci in Godeninci. To je razumljivo, saj je ena katastrska občina pokrivala dve politični občini. V katastru so izločili vse parcelne številke, ki spadajo pod Godenince in so jih označili z žigom "KG Gödnitz" (Katastralgemeinde Gödnitz - glej kataster). Kaj več ni uspela narediti zaradi bližajočega poraza. Po vojni nova oblast geodetsko in knjižno zadeve ni izpeljala

do konca, tako da je ponovno ostalo vse pod KO Vodranci. Za primer naj navedem, da je bilo storjeno enako pri KO Runeč iz katerega izvzamejo KO Žvab, vendar je nova oblast knjižno in geodetsko prenesla, tako da sta sedaj dve KO - Žvab in Runeč. Prav takšen je primer pri KO Zasavci, z razliko, da je to KO ustanovila Geodetska uprava, ki je nekaj ozemlja vzela KO Vitan in KO Šalovci.

Za konec pa naj zapišem, da sta v letu 1956 spadali vasi Vodranci in vas Vitan pod središko občino, ki je čez dve leti neslavno propadla². V časopisu je tudi zemljevid takratne središke občine. (Ptujski tednik, 20 julij 1956.) Vsa dejstva, ki so zgoraj opisana, govorijo v prid enovitosti in nedeljivosti sedanjih površin KS Središče in njene lovske družine. Vsakršno drugačno tolmačenje in izsiljevanje gotovih dejstev pa bi zagotovo imelo neljube posledice.

Povzetek

Nekdaj je vas Vodranci spadala pod središki šolski okoliš, kakor tudi v župnijo, dokler ni bila na Kogu ustanovljena samostojna župnijska podružnica. Z ustanovitvijo katastrskih občin po marčni revoluciji 1849. leta so tako Godeninci prišli pod to občino, ki se je pozneje pripojila k bolfenški župniji. Da to ni bilo dobro, so ugotovili mnogo let pozneje in tako je leta 1937 z odlokom sreskega načelstva prišlo do razmejitve med župnijama sv. Bolfenk na Kogu in župnijo sv. Duh Središče. Katastrska razmejitev pa je ostala po starem. Takšno stanje je moralo med nemško okupacijo motiti tudi nove oblastnike, zato so leta 1944 na katastru izločili vse tiste parcele, ki so bile pod Godeninci ter jih zemljiško knjižno označili. Po vojni nova oblast ni nadaljevala z razmejitvijo, tako da je še danes vas Godeninci v KO Vodranci.

Viri: Pri avtorju in so sproti citirani v tekstu.

² 1. septembra 1955. leta je pridobil ObLO Središče del ukinjenega ObLO Kog: vasi Vitan in Vodranci. Do ukinitve ObLO Središče v novembru 1958 se teritorij ObLO Središče ni spremenil. Središčani so svojo samoupravo trdovratno branili. Občina bi se morala že 1957 priključiti ObLO Ormož, vendar so Središčani poslali v Ljubljano tričlansko komisijo, kjer so dosegli, da je ObLO Središče obstajal še leto dni. (Vir: ObLO Središče ob Dravi, 1952-1958, hrani ZAP Ptuj).

Ob popisu prebivalstva leta 1931 pa je vas Godeninci spadala v takratno občino Kog, prav tako kot gornji del Šalovcev (Zgornji Šalovci) v občino Hum. Godeninci in del Šalovcev (Zgornji) pa sta od samega nastanka središke župnije spadali v to. Danes so Šalovci enovita vas brez pridevnika Zgornji in Dolnji. (vir: Krajevni leksikon Dravske banovine, Ljubljana 1937, str. 503, 510).

Franc Krnjak

ORMOŠKI MOST

Prispevek govori o "prekinitvi" in nesrečnem požigu ormoškega mostu. Po dostopnih virih je prikazana zgodovina mostu z njegovimi vzponi in padci, gotovo pa je najzanimivejša njegova agonija, ki se je vlekla kar nekaj let. Ta zapis govor prav o tem.

Uvod

Ena izmed temeljnih zahtev, ki so bile zapisane med sklepe Ormoškega tabora, osmega avgusta 1869, je bila, da mora tedanja oblast nemudoma pristopiti k izgradnji mostu čez reko Dravo v Ormožu in se tako povezati z "brati Hrvati"¹. Dolgi dvajset let je moralo preteči, da je mesto končno dobilo sodobno prometno povezavo. Most, zgrajen leta 1889, je tako dolgo služil svojemu namenu. Zgradili so ga Slovenci in Hrvati, toda že takrat pri sami gradnji in konstruiranju ni prišlo do poenotenja stroke. Iz dostopne fotografije lahko utemeljeno sklepamo, da sta obe strani načrtovali in nazadnje zgradili vsaka svoj del mostu po lastnem okusu. Stal je na lesenih pilotih, na slovenski strani do polovice pa je imel most glavni lok in dva podporna jeklena loka². Most je bil v svoji burni zgodovini trikrat razdejan³. Torej, vse do svojega neslavnega konca je bil most iz lesene konstrukcije, le da ni imel po porušitvi leta 1945. oz. 1941. leta jeklenega loka⁴.

Prvič je most porušila starojugoslovanska vojska osmega aprila 1941, ko se je umikala pred nemškim vdorom⁵, toda čez nekaj časa ga je okupator ponovno usposobil za promet⁶. Čez štiri leta, ko so se vloge menjale, je most doživel drugo uničenje. Pozimi 1945/46 je dala most popraviti narodna vlada

Hrvatske, ki ga je tudi financirala, pod nadzorstvom tehničnega razdelka pri okrajnem narodnem odboru v Varaždinu. Narodna vlada Slovenije je pri popravilu mostu sodelovala s 450 kubičnimi metri gradbenega lesa. Na mostu so delali večinoma nemški vojni ujetniki. Med gradnjo pa je prišlo do nesreče ormoškega trgovca Franca Gniuška, ki se je peljal, 4. decembra 1945, s kolesom čez most. Na mokrih in ledenih mostnicah mu je zdrsnilo in je s kolesom vred padel v Dravo ter utonil⁷.

Pri tretjem uničenju, ki mu je v glavnem botroval zob časa, pa v nadaljevanju.

Pričele so se težave

Vse od zimskega časa, po vojni leta 1945, ko so most temeljito obnovili, prebivalci obeh bregov Drave niso bili najbolj navdušeni nad tem lesenim mostom. Dobrih deset let je služil svojemu namenu, nato pa sta ga zopet pričela glodati deroča reka in zob časa. V letu 1960 je bil že v tako slabem stanju, da ga je Okrajni ljudski odbor iz Varaždina v decembru istega leta zaprl za tovorni promet⁸. S tem pa še zdaleč ni bilo konca težav, le še povečale so se. Ormoško gospodarstvo - KZ, poznejši kmetijski kombinat, je imel na oni strani reke močno ekonomsko zaledje. Zaradi zaprtja mostu za tovorni promet so nastale neljube poslovne posledice. Z manjšimi vzdrževalnimi deli na mostu in z mižanjem lokalnih oblasti so kljub prepovedi še tu in tam most uporabljali. Navadno je

⁷ ZAP, Rokopisna zbirka, Kronika mesta Ormož.

⁸ Poročilo o ukrepih, ki so bili storjeni v zadevi ureditve prometa preko Drave:

1. Uprava za ceste LRS je 7. 2. 1961 sporočila, da bo imenovana strok. komisija, ki bo razpravljala o gradnji novega mostu.
2. 20. 7. 1961 je Občina Ormož predložila IS LRS analizo o gospodarski potrebi mostu.
3. Sekretariat IS LRS je dne 13. 12. 1961 imenoval komisijo z nalogo, da na kraju samem ugotovi najustreznejšo lokacijo za novi most in poda tudi programske osnove za izdel. projektov novega mostu. Komisija si je stanje v naravi ogledala marca 1962. Predvidela je takojšnjo ureditev dohodov do reke Drave ter namestitev broda. Kot je bilo pozneje ugotovljeno, je ostalo vse le na papirju.

¹ Slov. gospodar, 1869.

² R. Jurčec, Skozi luči in sence, str. 46.

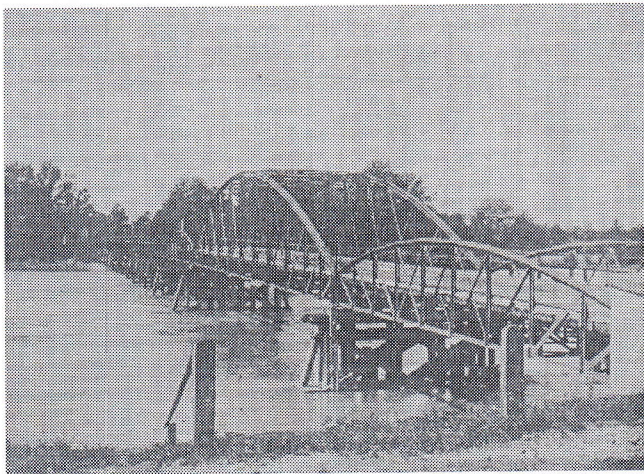
³ Iz govora, ob otvoritvi mostu, takratnega predsednika SO Ormož Franca Novaka (humskega -op. avt.). Ob osamosvojitveni vojni leta 1991 pa je bil most na slovenski strani močno poškodovan.

⁴ Most je bil skupne dolžine 215 metrov, od tega ga je bilo 135m čez Dravo in 80m po poplavnem območju ali inundaciji. Obalna podpornika sta bila betonska, kakor tudi dva v strugi Drave.

⁵ Zgodovinski arhiv Ptuj-ZAP, Rokopisna zbirka, Kronika mesta Ormož.

⁶ Ustni vir: Martin Čurin, Vodranci; na mostu je prisilno delal kot tesarski pomočnik.

na hrvaško stran peljal prazen tovornjak in obratno. V letu 1963, decembra, je prišlo v Ormož okrožnica iz okraja Varaždin, da se čez Dravo odpira most za promet vprežnih vozil in potniških avtomobilov do 2 tona bruto nosilnosti⁹. Most so ponovno toliko usposobili, da je bil uporaben le dva metra po sredini in zaščiten s kovinsko ograjo na vsaki strani cestišča.

Most v Ormožu čez reko Dravo zgrajen leta 1889.
(Hrani ZAP Ptuj)

Dve leti je dotrajani leseni most nekako služil potrebam prebivalcev, dokler ni mešana komisija, ki so jo sestavljali Ivo Puharić, šef službe za vzdr. cest CP Varaždin, Zvonko Jurinec, Vladimir Tominc, Jože Štumberger in Ivan Zebec iz CP Maribor ter Vinko Topolovec, komandir PM Ormož, 19. oktobra 1965, most pregledala ter ugotovila, *"da je leseni most v izredno slabem stanju vsled dotrajanosti lesa. Posebno kritična sta dva polja, ki sta se ponižala za cca 30 cm, tako v pogledu osi mostu kot v pogledu nivo-leta. Ugotovljeno, da je več pilotov kritično bazo popolnoma preperelo, in da obstaja možnost porušitve.... Soglasno sklenejo, da v izogib eventuelne nesreče in varovanje cestnega prometa, zastopniki dveh zainteresiranih mejnih Cestnih podjetij soglasno sklenejo, da se leseni most v Ormožu čez Dravo zapre s takojšnjo veljavnostjo za ves promet.*

Zaporo občasno kontrolira PM Ormož".

Vendar se predlog oz. zahteva iz zapisnika o takojšnji zaporu mostu ni izvedla v danem trenutku. Šele po skoraj mesecu dni, to je 11. novembra 1965, je prišlo do popolnega zaprtja dravskega mostu¹⁰. Cestnema podjetjema iz Varaždina in Maribora je bilo naloženo,

da do 15. decembra 1965 postavita prevozni brod za 10 do 15 oseb, toda iz zapisnika je razbrati, da cestni podjetji te naloge nista opravili, zato so pešci še dalje uporabljali za življenje nevaren most. Sicer so na obeh straneh postavili železni pregradi, ki pa so ju ljudje preskočili ali zaobšli, fizično varovanje pa ni bilo mogoče, saj je v Ormožu primanjkovalo miličnikov, na hrvaški strani pa sploh ni bilo zaporne kontrole¹¹. Torej - zatiskanje oči in bežanje od odgovornosti obeh zainteresiranih strani – Maribora in Varaždina. Tako je most ostal prepuščen na milost in nemilost samemu sebi in deroči reki, ki je že naznanjala skorajšnje poplave. In ravno to se je zgodilo. Dva meseca za tem je deroča reka spodnesla lesene podpornike in v sredini se je most za nekaj centimetrov sesedel. Takrat so ga na naši strani malo bolj zastražili, vendar prehoda pešcev s hrvaške strani niso mogli preprečiti.

Pogoste spomladanske velike vode so vedno bolj ogrožale od časa načeti most. Most je bil takrat v Ormožu tema številka ena, belil je lase občinskemu vodstvu, nekateri prebivalci pa so privošljivo uživali ob tem.

Kocka je padla...

Takrat, ko narava še ni bila tako ogrožena kot danes, skoraj štirideset let po tem dogodku, je običajno reka Drava v maju grozeče narasla. Taljenje snega v Alpah je povzročilo vsakoletne visoke vode, če pa se je v planinah močno otoplilo, je prihajalo tudi do velikih poplav, ki so navadno prizadele ravninske predele gozdov in polj ob reki. Eden takšnih dni je bil 8. maj 1966. leta. Šumeča siva gmota tisočih kubikov vode je butala v opornike mostu. Most je stokal in poskakoval, se tresel in škripal. V sredini je bil tako pogreznjen, da je kolesar ali pešec dobesedno izginil v luknji, ki je zevala prav do gladine narasle reke.

Ker so vodilni na občini slutili, da se z mostom ne bo dobro končalo, so se poslužili dveh aktov, s katerima so na podlagi 94. čl. Zakona o Narodni obrambi (Ur. list SFRJ, št. 32/65) in 170. čl. Statuta občine Ormož (Ur. vestnik okraja Maribor, št. 15/64) ustanovi svet za Narodno obrambo pri SO Ormož, Štab za varstvo pred hudimi nesrečami¹². Štab je bil ustanovljen točno en mesec prej, preden je most bil miniran, 8. aprila 1966. Sestavljen je bil iz predsednika in še sedmih članov ter s prav toliko namestniki. Vodil ga je predsednik SO Ormož Franc Novak, ki je bil obenem

⁹ Dopis oddelka za gospodarstvo Varaždinskega okraja ormoškemu občinskemu organu o "Rješenju – most preko Drave kod Ormoža, otvaranje za ograničeni saobraćaj". Arhiv okr. drž. tožilstva na Ptuj.

¹⁰ Iz nekaterih poročil je razbrati, da je bil most fizično zaprt za ves promet, tudi za pešce, 22. oktobra 1965.

¹¹ Izjava Tomaža Pšaka in Milana Ulage, miličnika iz Ormoža. Pšak je bil miner, zaposlen pri GP "Ograd" - opekarna Ormož, Ulaga pa je nekaj časa varoval most, da pešci ne bi prehajali.

¹² Odločba, ki jo je zahtevalo od občinskega organa Občinsko sodišče v Ormožu zaradi pregona.

tudi predsednik sveta za narodno obrambo pri SO Ormož. Odločbo o ustanovitvi je sprejel in podpisal.

Za namestnika štaba je bil imenovan Ivan Zdravec, šef Odseka za notranje zadeve Občine Ormož,

člani in njihovi namestniki pa naslednji imenovani:

- član, Milan Vičar, načelnik odd. za obč. upravo in družbene službe,
- namestnik, Drago Turin, vodja rajona Ormož – Elektro Maribor - okolice,
- član, Avgust Hergula, vodja gradbene operative KZ kombinat Jeruzalem Ormož,
- namestnik, Ivan Vencelberger, direktor Stan. komunalnega podjetja Ormož,
- član, dr. Peter Gašparič, zdravnik,
- namestnik, dr. Franc Antolič, upravnik Zdravstvenega doma Ormož,
- član, Franc Pučko, vodja Poslovalnice Ormož, podjetja Špedtrans Maribor,
- namestnik, Edi Stropnik, poveljnik Obč. gasilske zveze,
- član, Vinko Topolovec, komandir Postaje milice Ormož,
- namestnik, Alojz Lesar, namestnik komandirja postaje milice Ormož,
- član, Kronoslav Novak, direktor Trg. podjetja "Zarja", Ormož,
- namestnik, Boris Gerlovič, komerc. dir. KZ kombinat Jeruzalem Ormož,
- član, Boško Borjan, šef Odseka za narodno obrambo in
- namestnik, Radko Aleksič, referent za Civilno zaščito.

Mariborski Večer je v torek, 10. maja 1966, v rubriki Kronika objavil kratko vestičko "Zgorel ormoški most". Med drugim pravi, da je nekoliko narasla voda spodnesla podpornik dotrajanega mostu, ki je bil zaprt že dolgo za ves promet, le pešci so ga smeli uporabljati. Sestal se je občinski štab za elementarne nesreče in odločil, da del neuporabnega mostu minirajo. Pri miniranju, ki ni uspelo, se je vnela smola, s katero so bili prepojeni leseni deli mostu. Ogenj se je razplamtel in zajel ves most. Gasilci, ki so prihiteli na kraj dogodka, da bi požar omejili, so se trudili zaman. Nastala je večmilijonska škoda.

Po Ormožu so se v nedeljo, 8. maja 1966, pričele širiti alarmantne novice. Narasla Drava je v opoldanskem času spodnesla leseni podpornik in cestišče mostu se je nato usedlo za več kot za meter in pol proti gladini deroče reke. Tako je most predstavljal resno nevarnost za prebivalce, ki so ga še vedno uporabljali. Prijavo o

nevarnosti za uporabo je takrat v nedeljo podal "neki Golubič iz hrvaške strani" miličniku Dominiku Seljaku¹³, menda na ulici v mestu. Takratni komandir PM Ormož Vinko Topolovec je imel prost dan. Novico je nemudoma sporočil miličnik Seljak. Topolovec je naročil miličniku Seljaku, naj takoj obvesti člane štaba zaradi takojšnjega sestanka štaba¹⁴. Kmalu po tem se je ob 15. uri sestal pri mostu na izredni seji štab za varstvo pred hudimi nesrečami. Prisotni so bili Ivan Zdravec, namestnik predsednika, Vinko Topolovec, Edi Stropnik, Boško Borjan in Avgust Hergula¹⁵.

Most pred miniranjem 8. 5. 1966
(Hrani arhiv Okr. drž. tož. na Ptuj)

Zapisnik¹⁶

izredne seje štaba za varstvo pred hudimi nesrečami skupščine občine Ormož, ki je bila dne 8. maja 1966 ob 15. uri pri dravskem mostu v Ormožu.

Izredna seja je bila sklicana zaradi obstoječe nevarnosti za življenje ljudi, ker se je dravski most rušil, pešci pa so ga še vedno uporabljali.

¹³ Iz zapisnika o zaslišanju Vinka Topolovca.

¹⁴ Prav tam. Ostaja odprto vprašanje, zakaj ni dal takšnega navodila namestnik Ivan Zdravec. Predsednik štaba je bil takrat službeno odsoten v tujini-bil je na graškem velesejmu. Zakaj ni komandir Topolovec sam obvestil namestnika Ivana Zdravca, da bi on sklical štab?

¹⁵ Avgust Hergula se je kljub temu, da je bil član štaba, znašel pri mostu po naključju oziroma je šel gledat, saj ga je o stanju mostu obvestil njegov brat Stanko. Pri poznejšem zaslišanju na Občinskem sodišču v Ormožu je Avgust Hergula odločno odklanjal svojo krivdo in vpletenost v miniranje in tudi podal izjavo, da delo (miniranje mostu) ni bilo strokovno in pravno urejeno. Po njegovem bi morali to izvesti miličniki oz. za to usposobljeni strokovnjaki.

¹⁶ Prepis zapisnika – original - hrani Okrožno drž. tožilstvo na Ptuj.

Spodaj navedene člane štaba je obvestil komandir PM Ormož tov. Vinko Topolovec, ki je bil prvi obveščen o nevarnosti.

N a v z o č i :

ZADRAVEC Ivan, namestnik vodje štaba

BORJAN Boško, član štaba

TOPOLOVEC Vinko¹⁷, član štaba

HERGULA Avgust¹⁸, član štaba

STROPNIK Edi, namestnik člana štaba

*Most po miniranju - v ognju, 8. 5. 1966
(Hrani arhiv Okr. drž. tož. na Ptuj)*

Štab je na kraju dogodka ugotovil, da je leseni most preko reke Drave zaprt od 22/10-1965 za ves promet, ker je bila njegova konstrukcija slaba in je že takrat obstojala nevarnost, da lahko pride do nepredvidene težke nesreče. Tega dne je reka Drava malenkostno narasla. Eden od lesenih podpornikov, ki je stal približno od sredine reke proti obrežju SR Hrvatske, se je podrl, zaradi česar se je gornja ploskev mostu vdrla nad en meter v globino in približno 20 do 30 m v

dolžino. Ugotovilo se je, da se ta del mostu še vedno postopoma pogreza, slišalo pa se je tudi pokanje lesa – konstrukcije. Zgornja plast je pokala tudi izven pogrezajočega dela mostu. Kljub temu, da je most z obeh strani zaprt z železnimi traverzami, so pešci prehajali preko njega iz ene na drugo stran in zapor sploh niso upoštevali. Tudi po tem, ko se je most že pogreznil na omenjeni dolžini, so iz strani SR Hrvatske, ljudje v večjem številu most prešli, ker zapore niso upoštevali, drugega zavarovanja pa ni bilo. Tako je obstojala resna nevarnost za življenje ljudi, ker bi se lahko pogrezajoči del mostu vdrl do kraja ravno v času, ko bi ga nekdo prečkal.

Po krajšem konzultiranju je štab zavzel stališče, da se pospeši vdiranje tega dela mostu in da se na ta način prepreči vsakršen prehod čez njega. Člani štaba so se odločili, da se ta del mostu v najbolj kritični točki - v sredini loka – minira in tako razdvoji, da se tako prepreči vsakršen prehod preko njega. To delo naj bi opravil poklicni miner Pšak Tomo iz Ormoža, zaposlen pri Gradbenem podjetju "Ograd" Ormož. Imenovani si je situacijo ogledal in pritrdil, da je možno ta del mostu prelomiti i dvema močnima nabojema eksploziva.

Stališče štaba je bilo ob 15. 25 uri telefonično sporočeno stalni službi TNZ¹⁹ Varaždin, da v svoji pristojnosti zavaruje dohod na most in da bo most miniran, ker ljudje ne upoštevajo nobenih navodil.

Izredna seja štaba je bila zaključena ob 15. 30 uri.

Ta zapisnik je napisan na eni strani normalne pole pisarniškega papirja v 6 izvodih.

Zapisnik vodil: Zadravec Ivan Namestnik vodje štaba

Ivan Zadravec

...most pa zgorel

"Topolovec je prišel po mene domov. Predočil mi je situacijo, v kateri je bil most. Zahteval je, da grem takoj z njim, si pripravim razstrelivo in opravim naloženo nalogo. Dejal mi je, da moram razstreliti most, ker nima ljudi, ki bi most stražili, saj so ljudje, ne meneč se za nevarnost, most normalno uporabljali. Bil sem miner na ormoški opekarni, z razstrelivom kamnitit sem razstreljeval v glinokopu glino. Odgovoril sem mu, da se takšni objekti ne minirajo z vžigalno vrstico, temveč z električnim detonacijskim vžigom. Kljub vsem mojim strokovnim argumentom

¹⁷ Vinko Topolovec na zaslišanju pove, da je Borjan zahteval, naj sem, k mostu, pokličejo predsednika štaba Franca Novaka. Zadravec mu je dejal, da je predsednik Novak v inozemstvu, zato je Borjan zahteval, naj prideta k mostu sekretar Občinskega komiteja ZKS Drago Pintarič ali pa tajnik Občine. Nazadnje so ugotovili, da ne morejo nobenega dobiti*, zato so vsi soglasno sprejeli sklep o miniranju.

*Očitno je za takšno stanje vedel občinski politični vrh, ki je na tistem podpiral porušitev mosta. Vsi indici kažejo na to, saj glavni občinski in politični ljudje niso bili dosegljivi. Most pa res ni bil za drugo kot za porušev.

¹⁸ Hergula je na zaslišanju na občinskem sodišču izjavil, da ne ve, kako je prišlo njegovo ime v zapisnik, zato je tudi kljub poznejšemu nagovarjanju Zadravca, Borjana in dveh miličnikov, odklonil podpis zapisnika.

¹⁹ Tajništvo za notranje zadeve-pomemben politično-policijski represivni organ v bivšem sistemu.

sem dobil nalogo: "Tomo, ti to moraš narediti"²⁰!

Potem se je vse skupaj hitro odvijalo. Minerja Pšaka so gasilci navezali na vrv in ga spustili do razmajanih podpornikov. Na dva podpornika je nastavil po 7, 5 kg razstreliva in ju zvezal s vžigalno vrvico. S tem dejanjem bi praktično pretrgal del mostu na tistem delu, na slovenski strani, ki se je pogreznil skoraj do gladine reke, in bi bila tako odpravljena nevarnost prehoda. Toda, ko ima hudič mlade, jih ima več. Ob vžigu prve mine, ki je bila povezana z drugo, je ob eksploziji sunek izmaknil iz mine netilko ter eksplodiral. Vendar je imela netilka toliko moči, da je zažgala tramovje, ki je bilo močno prepojeno s smolo oziroma terom. Gasilci so sicer skušali presekati ta del mostu, vendar brez uspeha, saj se je ogenj bliskovito razširil po leseni konstrukciji²¹.

*Most v času porušitve, 8. 5. 1966
(Hrani arhiv Okr. drž. tož. na Ptuj)*

Poročilo štaba podrobno opisuje celoten potek akcije, ki se je odvijala v nedeljo, 8. maja 1966:

*Poročilo*²²

štaba za varstvo pred hudimi nesrečami skupščine občine Ormož o miniranju ogroženega dela dravskega mostu, dne 8/5-1966 ob 16. 50 uri.

Miniranje je opravljal miner Pšak Tomo iz Ormoža, zaposlen pri Gradbenem podjetju "Ograd" Ormož s pomočjo nekaterih članov gasilskega društva Ormož²³. Zaradi varnosti je bil Pšak navezan na vrv.

Sam je odločil, da se med tramovje iz spodnje strani na najnižji točki loka z leve in desne strani postavi naboja vsak v težini 7, 5 kg kamnitita z daljšo vžigalno vrvico. Po eksploziji prvega naboja je ta del mostu pretrgalo približno do polovice in odtrgalo nekaj lesenih podpornikov, ki so bili že prej na dnu reke spodmaknjeni in so se držali le še izpod gornje ploskve. Do detonacije drugega naboja ni prišlo, ker je močan sunek in premik tramovja odvojil vžigalno kapico. Miner si je situacijo ponovno ogledal in odločil, da bo možno pretrgati še polovico ploskve s tem, da bo po nekaj kg razstreliva spustil po viseči ploskvi in jo tako pretrgal. Če ne bi uspel prvič, bi to ponovil večkrat, ker po detonaciji prvega naboja ni bilo več možno namestiti eksploziva pod ploskev med tramovje zaradi življenjske nevarnosti. Detonacija drugega naboja je povzročila precej efekta, vendar ploskve še ni do kraja pretrgala. Oba naboja pa sta ploskev stisnila tako nizko, da se je skoraj dotikala vode. Ko se je še pripravljala tretji naboj, se je nenadoma izpod te že minirane ploskve začelo močno kaditi in smrdeti po smoli. Nadaljnje miniranje več ni bilo mogoče. Pojavil se je tudi ogenj, ki se je pod ploskvijo širil z bliskovito naglico v obe smeri. Gasilci iz Ormoža, ki so bili prisotni so poskušali zgornjo ploskev mostu presekati, da bi lahko požar omejili s tem, da bi polivali leseno konstrukcijo izpod asfalta. Gašenje na drugi način ni bilo mogoče zaradi Drave. Ker se je ogenj širil prehitro, jim ni uspelo presekati zgornje ploskve. Ogenj je ogrožal most proti hrvatski strani, zato se je v intervencijo telefonično poklicalo poklicno gasilsko enoto iz Varaždina. Poklicani so bili tudi gasilci iz Hardeka in Loperšic. Vkljub prizadevanju gasilcev, ognja, ki se je razširil pod ploskvijo proti levemu bregu, niso mogli lokalizirati. Poklicni gasilski enoti iz Varaždina je uspelo požar omejiti, ker so lahko spodnji del ploskve polivali iz zemljišča. Most se je od ognja postopoma rušil in zgorel v širini reke Drave. Požar je trajal do 9/5-1966 do 5 ure zjutraj²⁴.

Namestnik vodje štaba

Ivan Zadravec

²⁰ Ustni vir nekdanjega minerja Tomaža Pšaka, dne 14. 12. 2004.

²¹ Večer, 12. maja 1966: "V splošni zmedi so še gasilci zgubili glavo in niso našli vodnih hidrantov".

²² Prepis zapisnika – original hrani Okrožno drž. tožilstvo na Ptuj.

²³ V preiskavi preiskovalni sodnik sprašuje, zakaj so bili gasilci poklicani prej, kot je bil most miniran in požgan.

Med vrsticami je razbrati, da je posumil, da je bilo vse to že vnaprej zrežirano.

²⁴ Gorečo in razdejano leseno konstrukcijo je narasla voda nosila proti Središču in dalje proti Varaždinu. Še proti Varaždinu se je iz delov ožganega mostu kadilo, nekateri so tudi goreli. – Ustni vir Blaža Tkalca iz Središča, ki je takrat z bratom lovil ribe v Dravi.

Kaj pa sedaj?²⁵

Po Ormožu in okolici je vršalo. Ormoški šaljivci so pri "Havlasovki"²⁶ in na "ezl eki" zbijali šale na račun podrtega mostu in akterjev. Večerova priloga 7D, št. 19, od 20. 5. do 26. 5. 1966, objavi žaljivo humoresko izpod peresa novinarja Ota Klipšteterja – "Kako so Butalci amputirali most". Občinsko vodstvo je bilo užaljeno, zato je demonstrativno odpovedalo naročnino za dnevnik Večer.

Most oktobra 1965. (Hrani arhiv Okr. dršč. tošč. na Ptuj)

Drugi dan so za silo uvedli prevoz zaposlenih in šolarjev s čolnom. Ker pa ni bilo vse po varnostnih predpisih, je okrožni tožilec iz Zagreba prevoz s čolnom prepovedal. Kljub ogorčenju je nekaj šolarjev in zaposlenih ostalo doma, drugi pa so se znašli po svoje. 20. maja 1966 je Cestno podjetje Maribor z dopisom obvestilo Skupščino občine Ormož, da je 17. maja 1966 pričel voziti brod čez Dravo. Toda težav s tem ni bilo konec. 10. junija 1966 je potekal sestanek pri predsedniku SO Ormož z zastopniki CP Varaždin in Maribor, kjer so sprejeli sklep, da se prevoz potnikov do nadaljnjega ukine, ker nobeno od cestnih podjetij ni dobilo od pristojnih organov uporabnega dovoljenja. Že zvečer istega dne pa so neznani storilci na levem bregu reke razbili ključavnico zaklenjenega broda in se odpeljali na drugo stran. Pozneje, čez nekaj dni, ko je prišlo dovoljenje za prevoz potnikov, na podlagi zapisnika o pregledu "Jugoslavenskog registra brodova, podružnog ureda iz Zagreba", je tudi prihajalo do motenj pri prevozu potnikov in prtljage. Ljudje namreč niso hoteli plačevati brodarine, tako da je morala večkrat posredovati

milica²⁷.

Z brodom je upravljalo CP Maribor, sekcija za vzdrževanje cest Ptuj, ki je imela bazo v Ormožu. Prvi brodarji so bili Jože Kovačec iz Cvetkovcev, Stanko Varžič iz Mihovcev, Franc Cimerman in Franc Rakuša, oba iz Obreža. Brod je obratoval vsak dan od 4. do 22. ure, ob kritični višini vode se je morala vožnja z brodom ustaviti, ne glede na število potnikov. Za prevoz ene osebe je bilo treba čakati 10 minut, za dve osebi pa 5 minut. Prevozi so se plačevali v gotovini, možna je bila nabava mesečne vozovnice, ki je veljala v obe smeri. Šolarji so se vozili brezplačno s potrdilom obiskujoče šole, le enkrat v obe smeri²⁸.

Sedaj pa so se javili tisti, ki so bili najbolj poklicani, da bi most ali sanirali ali ga tako zaprli, da ne bi bil možen noben prehod čezenj. Po vsem sodeč so zavohali denar, saj je bil most last oz. osnovno sredstvo CP Maribor in Varaždin in so zanj terjali odškodnino. Cestno podjetje iz Maribora je 11. maja 1966 podalo Okrožnemu javnemu tožilstvu v Mariboru *Prijavo zaradi uničenja mostu čez reko Dravo*. V svoji prijavi navaja, da je bila polovica mostu njeno osnovno sredstvo, druga polovica pa od varaždinskega CP. Pri tem dejanju so utrpeli večjo materialno škodo, ki znaša približno takratnih 150.000 novih dinarjev. Seveda je svoj lonček pristavilo tudi CP Varaždin, ki je prek svojega tožilstva poslalo 10. 6. 1966 Okrožnemu javnemu tožilstvu *materijal o miniranju mosta na rijeci Dravi kod Ormoža, koje miniranje je izvršeno po pripadnicima Stanice milicije Ormož...* Okrožno javno tožilstvo iz Maribora pa je primer odstopilo Občinskemu javnemu tožilstvu na Ptuj. Ta je zaprosilo Upravo za notranje zadeve pri mestnem svetu Maribor za poizvedbo zoper neznane storilce. Ta mu sporoči imena in priimke osumljenih. Nato je Občinsko javno tožilstvo s Ptuj predalo primer Občinskemu sodišču v Ormožu. Primer je vodil sodnik Jernej Vrhunec, da izvrši poizvedbe zoper:

- 1) Zdravec Ivana, namestnika vodje štaba za varstvo pred naravnimi nesrečami SO Ormož, Ptujška c. 23/c Ormož,
- 2) Borjan Boška, člana štaba, Vrazova ul. 7, Ormož,
- 3) Topolovec Vinka, člana štaba, Ptujška c. 2/a, Ormož,
- 4) Hergula Avgusta, Mestni trg, Ormož,
- 5) Stropnik Edija, namestnika člana štaba, Ptujška c.

²⁵ Podnaslov sposojen iz Večerovega prispevka o porušitvi mostu z dne 12. maj. 1966.

²⁶ Ena daleč naokoli najboljših gostiln tistega časa. Tako so jo domačini klicali po lastnici, ki je imela priimek Havlas.

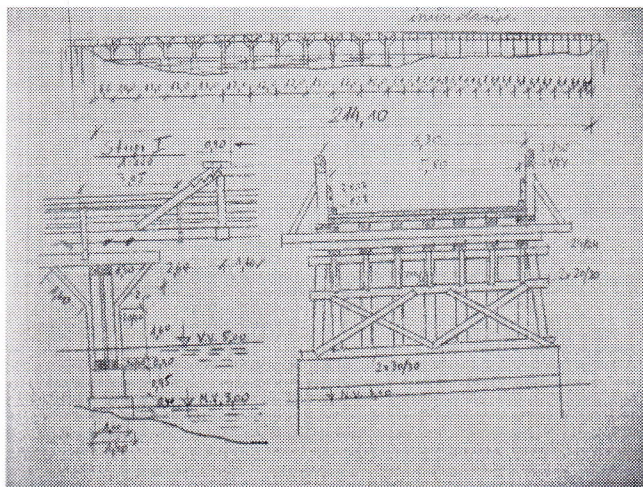
²⁷ Prihajalo je do groženj in fizičnih napadov na brodarja. Prijava SO Ormož Postaji milice.

²⁸ Iz Pravilnika prevozov s čolnom čez Dravo v Ormožu.

, Ormož in

- 6) Pšak Toma, minerja, zaposlenega pri GP "Ograd" Ormož, Za kolodvorom 6, Ormož.

Osumljeni so bili kaznivega dejanja po členu 273/IV. v zvezi s členom 271/III. -I Kazenskega zakonika – v smeri hudega KD ogrožanje javnega prometa oziroma povzročitev nevarnosti za premoženje, s tem da so dne 8. maja 1966 v Ormožu poškodovali most na cesti I. reda št. 3 Ormož – Varaždin, da so razstrelili most kar je imelo za posledice, da je most zgorel in je CP Maribor nastala škoda v višini 150.000. - novih din.

Skica začasnega lesenega mostu iz leta 1945.
(Hrani arhiv Okr. drž. tož. na Ptuj)

Sodni stroj steče, tožilstvo s Ptuja zahteva od PM Ormož, katere komandir je Vinko Topolovec in obenem osumljeni kaznivega dejanja, poročilo o izbruhu požara na dravskem mostu. Prav tako dobi tožilstvo poročili Stanice milicije Vinica in SUP-a Varaždin. V poročilih je navedeno vse, kar je že opisano razen, nekih novih podrobnosti, ki pa so netočne in govorijo na pamet, da su se milicionari konsultirali sa sekretarom i predsednikom SO-e Ormož, koji su navodno izdali naredjenje da se jedan deo mosta minira...in da bi gruba procjena štete mogla iznositi oko 100.000.000. - starih dinara. Od toga Poduzeće za ceste Maribor za oko 70.000.000. - st. din, a Poduzeće za ceste Varaždin oko 30.000.000.- st. din. Na podlagi teh zapisnikov se konec maja 1966 na sedežu SO Ormož sestane mešana komisija zaradi ocenitve škode. Komisijo sestavljajo Starej ing. Svetimir, gr. inšp. okraja Varaždin, Ante Fornezar, referent za promet pri tajništvu za notr. zadeve v Varaždinu, Ivo Puhalo, šef odseka za vzdrževanje cest pri CP Varaždin, Vladimir Tominc, šef vzdrževanja pri CP Maribor, Franjo Postrak, šef sekcije za vzdrževanje cest v Mariboru, Avguštin Pucko, premoženjsko pravni referent CP Maribor in Franc Forštnerič, načelnik oddelka za gospodarstvo in finance občine Ormož. Ugotovili so že znana dejstva

iz osmega maja 1966. Da je bil most zgrajen v letu 1945 iz svežega hrastovega in smrekovega lesa, rečni oporniki so bili leseni, razen dveh, ki sta betonska, prav tako tudi obalni podporniki. Širina mostu je bila 6 metrov, v strugi je 11 odprtin med podporniki, razmik je bil med njimi 12 metrov.

Komisija ugotavlja, da bi uničeni most z nekaterimi popravili bilo mogoče usposobiti za promet z nosilnostjo do 3 ton oziroma 5 ton. Za usposobitev mostu bi bilo potrebno 10.000 novih din za en dolžinski meter ali za vso uničeno dolžino 1.500.000.- novih din. V to ni bil vračunan tudi uporaben material, ki je bil uničen in je bil vreden 320.000. - novih din. Tako je dejanska škoda znašala 1.500.000. - N din.

Po dobrih treh mesecih od rušenja in požiga mostu prične sodišče v Ormožu 10. avgusta 1966 z zasliševanjem obdolžencev in prič. To delo sodnik Vrhunc opravi v enem dnevu. Obdolženci priznajo dejanje, ki se jim očita, vendar se ne čutijo krive. Stropnik pa izjavi, da kaznivega dejanja ne prizna in se ne čuti krivega. Prav tako je izjavil Avgust Hergula, da nima pri tem nič. Pri samem zaslišanju se izjave Tomaža Pšaka, Avgusta Hergule, Vinka Topolovca in Ivana Zadavca ne skladajo oziroma vsak trdi svoje, zato pride do soočenja. Tukaj je razvidno, da je vsak nekaj popustil ali dodal v svoji izjavi oziroma zaslišanju, da so nekako zapisnike uskladili. Sodnik jih je zvito napeljeval k priznanju, da so storili kaznivo dejanje naklepno. Postavljal jim je vprašanje, ali so bili na mostu že pred ormoškimi gasilci, gasilci s Hardeka, ali so bili hardeški gasilci res poslani pred miniranjem mostu nazaj v gasilski dom in, če bodo alarmirani, naj pridejo²⁹. Sodnik je vrtal v obdolžence z vprašanjem, kdo od članov štaba je izjavil, naj most kar gori, saj ga ni škoda. Spraševal je, kdo je bil v resnici takrat vodja štaba oz. akcije. Zakaj niso obvestili cestnega podjetja v Mariboru in Varaždinu, s kakšno vžigalno vrstico je Pšak aktiviral eksploziv. Vsi so se zagovarjali, da gotovo ne bi tega naredili, če bi vedeli, da bo most zgorel, da je res, da ni nihče obvestil cestnega podjetja, saj so vedeli, da je nedelja, in da jim je znano, da nimajo dežurne službe. Predstavnik CP je takšni izjavi oporekal. Topolovec zanika, da bi ga Pšak opozoril, da bi se moral eksploziv aktivirati z električnim vžigom, zato pride do ponovnega zaslišanja in soočenja. Topolovec odločno vztraja pri svojem zagovoru, Pšak pa pri svojem. Tako tudi pri soočenju s Hergulo. Hergula izjavi, da se ne spominja, ali je res prikimal in ali je res z rokami zamahnil tako, kakor da bi dejal, naj se

²⁹ Stropnik je izjavil, da je bilo pred miniranjem prisotnih le 8 do 10 ormoških gasilcev, ki so le pomagali minerja Pšaka spustiti se po vrvi, ko je nameščal eksploziv.

most minira. Izjavi še, da sploh ni vedel, da gre za odločitev štaba, pač pa, da gre za odločitev varnostnih organov. Sodnik je s tem iskal, če so res vsi bili za to, da se most "pretrga", kakor so takrat rekli.

Zaslišane so bile tudi priče tega dogodka: Ivan Vaupotič, poveljnik Gasilskega društva Ormož, Štefan Bolcar, poveljnik Gasilskega društva Hardek, Anton Kuharič, poveljnik Gasilskega društva Loperšice, Novak Novak predsednik štaba, in Jože Štumberger, zastopnik CP Maribor. Stališče CP, ki ga je zastopal Štumberger, je znano, saj podjetje terja odškodnino za svojo osnovno sredstvo³⁰, poveljniki gasilskih društev pa so povedali, da so poskušali most gasiti in da to ni bilo mogoče zaradi notranjega izgorevanja mostu med vodo in asfaltno prevleko. Zato so postavili zavarovanje k železniškemu skladišču, ki je oddaljeno približno 100 metrov, če bi ga ogrožal požar. Sicer so malo polivali po mostu in ga hladili, vendar brezuspešno³¹. Franc Novak, predsednik SO in štaba, je na zaslišanju kategorično zanikal, da bi on izjavil oz. se zarekel predstavniku CP Varaždin, da so sklenili most minirati. Grajal je obe cestni podjetji, da nista naredili vsega za zaščito, in dejal, da je štab ravnal pravilno, ker so most "prekinili".

Prvi postopek je na sodišču trajal 8 mesecev in 26 dni. Zaradi dopolnitve kazenskih poizvedb je bila zadeva ponovno vpisana z dne 17. 5. 1967, in to samo zoper Tomaža Pšaka.

Nato je Občinsko javno tožilstvo ustavilo postopek 1. septembra 1967 z ustavitvijo poizvedb iz razloga po čl. 146/I-1ZKP: *z obrazložitvijo, kot je razvidno iz dokumentacije SO Ormož, je bil most že dotrajan, ter je republiški sekretariat za gospodarstvo SRH prometni inšpektorat dne 15. 11. 1965 izdal odločbo po kateri se most zapre za ves promet. V isti odločbi je določeno, da morata Cestno podjetje Maribor in Varaždin usposobiti za prevoz pešcev brod. Kot je povedal predsednik skupščine občine Ormož Novak*

franc, pa cestna podjetja zveze z brodom z enega brega Drave na drugi breg niso napravila in so ljudje uporabljali most za peš hojo in tudi za prevažanje manjših tovorov z vozički. O tem, da je bil most v izredno slabem stanju pa pričajo tudi zapisniki, ki so bili sestavljeni na sestankih strokovnjakov prometnega inšpektorata in cestnih podjetij. Strokovnjaki, ki so si most ogledali večkrat od leta 1962 dalje, so ugotovili, da je dotrajan. O stanju mostu in njegovem pogrezanju pa daje najlepšo sliko zapisnik o delu komisije sestavljene iz strokovnjakov iz republike Hrvatske in Slovenije z dne 12. 11. 1965. Že takrat je bilo ugotovljeno, da so podporniki prepereli, in da se je most pogreznil za 30 cm. Strokovnjaki so bili mnenja, da je most nujno potrebno zapreti in zamenjati z novim. Razumljivo je, da so obdolženci, ko so ugotovili, da se je most močnejše pogreznil, kar kažejo v spisu priložene fotografije z dne 8. 5. 1966, prišli do zaključka, da bodo prehajanje mostu lahko preprečili le s tem, da most pretrgajo. Res je, da bi obdolženci ne smeli minirati tako, kakor so, da bi mostu sploh ne smeli minirati in ga zažgati, toda glede na dejstvo, da je voda že začela most rušiti in da so ljudje kljub temu prehajali še preko mostu, je pritrditi obdolžencem, da so ravnali v najboljšem namenu, da bi zavarovali življenje ljudi. Pri svojem dejanju se niso zavedali niti se niso mogli zavedati, da se most lahko vžge, tako pa obdolžencem ni mogoče očitati, niti najmanjše krivde in jim ne naložiti kazenske odgovornosti. Glede njihovega delovanja usmerjenega v to, da most pretgajo je očitno, da so ravnali v skrajni sili, saj so bili ljudje, ki so most še uporabljali, kljub temu, da se je pogrezal izpostavljeni nevarnosti za svoje življenje. To pa pomeni, da dejanje obdolžencev v smislu določila čl. 12 kazenskega zakonika, ni kaznivo dejanje, ker je bilo storjeno v skrajni sili.

Zaradi tega, ker je bilo poizvedbe iz razloga obdolžencev ne gre za kaznivo dejanje, je bilo poizvedbe iz razloga po čl. 146/I-1 ZKP ustaviti³².

Ptuj, dne 1. 9. 1967

Tako se je končala dolga zgodba ormoškega lesenega mostu. Brod je nadomestil porušeni most, vendar ga ni mogel popolnoma nadomestiti. Občina je z vsemi silami pritiskala na republiko in državo zaradi novogradnje mostu. Postavljeno je bilo tudi poslansko vprašanje v zvezi z graditvijo novega mostu³³. V njem

³⁰ Štumberger je na zaslišanju izjavil, "da nihče od predstavnikov občine Ormož ni od nas zahteval, da vzpostavimo kakšen drug promet čez Dravo in zato se nismo lotili vzpostavljanja brodskega prometa". Iz zapisnika mešane komisije, z dne 19. 10. 1965, pa je razvidno, da je v tej komisiji sodeloval tudi Štumberger, ki mu je bilo naloženo (CP), da do 15. 12. 1965 postavi prevozni brod, sedaj pa vneto izjavlja, da tega ni nihče zahteval.

³¹ "Ormoškimi gasilcem je odpovedala cev, zato niso mogli tako dolgo gasiti", je bila izjava Ivana Zadravca. Edi Stropnik pa je na zaslišanju dejal, da je takoj, ko je videl močan plamen, "stopil" na železniško postajo in poklical varaždinske gasilce. Ti so imeli lažje delo, saj so lahko prišli po kopnem pod most in so ga tam "polivali", in tako so njihov del obvarovali.

³² Prepis dela dokumenta, ki obdolžence odvezuje krivde – original hrani Okrožno drž. tožilstvo na Ptuj.

³³ Iz razpoložljivega dokumenta ni razvidno, kateremu, republiškemu ali zveznemu parlamentu oziroma Skupščini, je bilo vprašanje zastavljeno. Dokument je tudi brez opravilne številke in datuma.

navajajo razloge, da naj bi se most čim prej zgradil, saj je to obmejno območje, ki se gravitacijsko zelo močno povezuje z našim območjem, trgovina plasira letno za približno 250 mio din blaga³⁴. Kmetijska zadruga Ormož izgubi letno, skupaj s strojnimi uslugami, odkupi kmetijskih pridelkov in preskrbo, za 350 mio din prometa. Na našem območju ima 87 hrvaških posestnikov svoja zemljišča, 74 pa je naših, ki imajo zemljišča na hrvaški strani. Vsak dan se z vlakom v Ormož pripelje okoli 400 potnikov s hrvaške strani, prav tako pa se ormoška železniška postaja uporablja za nakladanje in razkladanje blaga, ki prihaja s hrvaške strani. Celoten predel preko Drave je vezan na ormoške delovne organizacije, kakor tudi zdravstvene storitve, osnovno šolo v Ormožu pa obiskuje 62 hrvaških učencev. Odgovor na to poslansko vprašanje z gotovimi dejstvi nam ni znan, vendar je zagotovo pomagalo. Še eno dejstvo, ki govori v prid takojšnji izgradnji mostu; to je geostrateški položaj mostu, ki se ga ni omenjalo, imelo pa je zagotovo veliko težo³⁵.

V bivšem političnem sistemu je bilo v navadi, da so vse pomembnejše objekte odpirali ob pomembnejših državnih ali republiških praznikih. Takrat se je zbralo veliko pomembnih politikov in imenitnikov, ki so s svojo prisotnostjo počastili pomemben dogodek v utrjevanju delavstva in samoupravnega socializma. Takšen dogodek se je zgodil v nedeljo, 28. aprila 1968, torej v počastitev slovenske OF in bližnjega delavskega praznika - 1. maja. V uporabo so spustili novi sodobni betonski most. Ormožani in Varaždinci so pripravili lep kulturni program s slavnostnima govornikoma, predsednikoma občine Ormoža in Varaždina, Francem Novakom in Vjekoslavom Keretićem, ki je tudi most slavnostno odprl za promet. Na zaščitni ograji na sredi mosta pa je ormoški predsednik odkril spominsko ploščo z imenom mostu – *Most bratstva in prijateljstva*. Govoril je tudi predstavnik podjetja Tehnogradnje Andrej Jež, šef gradbene operative. Od vidnih predstavnikov političnega življenja obeh republik so bili prisotni

Josip Krpan, član IS SR Hrvatske, Boris Vadnjal, član IS SRS, Zoran Polič, član republiške konference SZDL Slovenije, in drugi. Ob zamenjavi priložnostnih daril predsednikov obeh občin se je pričelo ljudsko rajanje.

Tehnični podatki o mostu³⁶:

dolžina mostu znaša 205,50 m,

širina mostu znaša 8,52 m,

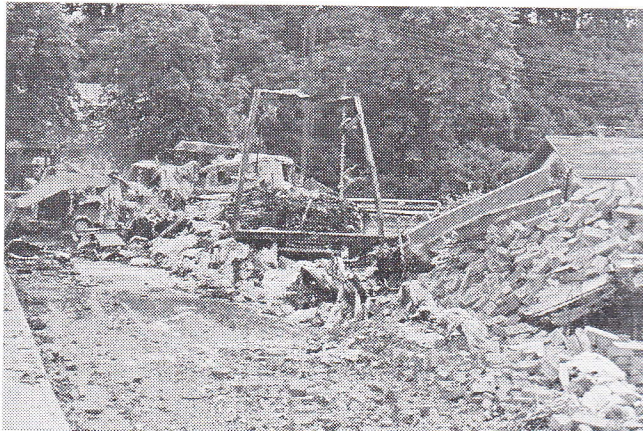
površina mosta je 1750,68 m²,

teža enega montažnega nosilca znaša 67 ton,

propustna sposobnost korita v profilu mosta $Q = 4200 \text{ m}^3/\text{sek}$.

V most je vgrajeno 1620 m³ betona, 125.000 kg armature in 19.150 kg kablov.

Tako je most služil svojemu namenu vse do junija 1991, ko je bil ob slovenski osamosvojitveni vojni na levem bregu močno poškodovan. Barikada, ki je zaustavila jugosoldatesko, je bila zelo trdna, za kar pa se moramo zahvaliti tudi kvalitetni gradnji mariborskega podjetja Tehnogradnje. Po končani vojni so si strokovnjaki ogledali most ga brez večjih težav obnovili. Danes je ob mostu na vsaki strani mejni prehod, na naši strani pa je pritrjena spominska plošča o dogodkih, ki so se odvijali tukaj junija 1991.

Poskus razbitja barikade na mostu na slovenski strani, junij 1991. (Foto Hozyan)

Povzetek

Ormoški leseni most, ki je bil zgrajen dvajset let po Ormoškem taboru, je z manjšimi ali večjimi popravili in vzdrževanji kljuboval vse do napada nacističnih krvolokov, leta 1941. Tako ga je ob umiku čez Dravo dne 8. aprila 1941 porušila umikajoča se starojugoslovanska vojska. Nova nacistična oblast je

³⁴ Tukaj ni navedeno, ali stari ali novi dinarji. Verjetno so še operirali s starimi dinarji.

³⁵ Menda zagrebška vojna oblast ni bila navdušena nad porušitvijo mostu. Po neuradnih podatkih je ta dogodek raziskovala tudi vojaška obveščevalna služba in le srečnemu naključju se je zahvaliti, da se ni v zadevo vpletla vojska. Zato so most relativno hitro zgradili. Zgrajen pa je moral biti na istem mestu kot stari zaradi morebitnega direktnega nakladanja vojaških oklepnikov na železniške vagone – ustni vir: Peter Prejac, Velika Nedelja; njegov stric Stanko Naletinić, generalpolkovnik v Zagrebu, je pri vsem tem veliko pomagal in zgledil celotno zadevo okrog uničenja mostu.

³⁶ Podatki so vzeti iz priložnostne brošure gradbenega izvajalca – Tehnogradnje iz Maribora.

takoj nadomestila porušeni most z brodom, istočasno pa je pričela popravljat poškodovani oz. porušeni most. Ob koncu vojne so se vloge zamenjale, takrat je ob umiku most porušil okupator. Ob koncu leta 1945 sta ga pričeli Hrvaška in Slovenija popravljati. Čez dobrih deset let je most pričel vidno propadati, saj sta ga lastnika nezadostno vzdrževala, zato je prišlo do zaprtja, pa zopet do delnega odprtja. V jeseni 1965. je prišlo zaradi močnega posedanja, za kar je bila vzrok narasla reka Drava, do popolnega zaprtja. Vendar so most ljudje z obeh strani še vedno uporabljali, kljub veliki nevarnosti. Zato se je maja 1966 ormoški občinski štab za naravne nesreče odločil, da most, ki se je nevarno sesedel, z miniranjem prekine in tako onemogoči prehodnost mostu. Postopek miniranja ni potekal po načrtu, zato se je lesena konstrukcija mostu, ki je bila prepojena s smolo, vžgala. Kljub prisotnosti gasilcev mostu niso mogli rešiti in ta je bil popolnoma uničen. Akterji miniranja so bili sodno preganjani, vendar so bili čez dobro leto dni oproščeni vsake krivde. Čez dve leti sta republiki zgradili nov, sodoben betonski most, ki še danes kljubuje času,

kljub poškodbi, ki jo je zadobil leta 1991 ob slovenski osamosvojitveni vojni.

Viri in literatura:

- Arhiv Okrožnega državnega tožilstva na Ptuju.
- Časnik Večer, 10. maj 1966, str. 8; 12. maj 1966, str. 6; 29. april 1968, str. 1.
- Časnik Delo, 27. april 1968.
- Časnik Ptujski Tednik, maj 1966.
- 7D, št. 19, od 20. 5. – 26. 5. 1966.
- Dravski bobri, glasilo delovne skupnosti Tehnogradenj, april-maj 1968.
- R. Jurčec, Skozi luči in sence I. del.

Ustni viri:

- Tomaž Pšak, Ormož.
- Milan Ulaga, Ormož.
- Peter Prejac, Velika Nedelja.

Franc Krnjak

SREDIŠKI ZDRAVNIKI PO LETU 1910

V nadaljevanju je zapis o srediških zdravnikih, ki so delovali v kraju od 1910. leta naprej.¹ Do tega leta je kronologijo zdravnikov opisal v "Središki kroniki" prof. Fran Kovačič. Nekateri zdravniki so v prispevku podrobneje obdelani, saj so v Središču pustili močnejši pečat in tudi želenih podatkov je bilo več.

Uvod

Prebivalce našega lepega planeta so od vsega začetka, seveda poleg drugih tegob kot so lakota, naravne ujme, kobilice, vojne, medetični spopadi ipd., najbolj pestile razne bolezni in pa seveda poškodbe, ki so jih dobili pri delu, lovu, bojevanju, raznih opravilih, poškodbe ob rojevanju itd. Takšnemu stanju v človeški skupnosti je nevede sledila veda, ki je pozneje dobila ime medicina. Sicer pa so bile bolezni, po takratnem pojmovanju, posledica vpliva nadnaravnih pojavov, torej delo in vpliv demonov na človeka. Zato so takšna stanja ali zdravilstvo prepuščali vlačem, ki so s svojim delovanjem s pomočjo zdravilnih rastlin izganjali iz telesa bolnika hudobnega duha. Pozneje so to delo opravljali duhovniki. Hipokrat je takšna zdravljenja zavrnil in

medicino osvobodil verskih in praznoverskih spon ter jo postavil na znanstvene temelje.

Nekdaj so zdravnike imenovali fiziki ali doktorji medicine². Obvladati so morali prvo pomoč, malo kirurgijo in porodno pomoč. Nemalokrat je fizik pomagal tudi domačim živalim. Pri svojem delu je uporabljal zdravila, ki jih je moral imeti v svoji priročni lekarni, v večini jih je izdeloval sam.

Drugi zdravstveni poklici so bili ranocelniki ali kirurgi, brivci³, padarji⁴ in babice. Vsi ti, razen babic, so bili obrtniki neuglednega poklica. Ranocelniki so zdravili s preprostimi zdravilnimi metodami - z

² Na Štajerskem je bil leta 1870 en zdravnik na 2200 bolnikov.

³ S križarskimi vojnami je prišla moda nošenja brad. Temu sledi razvoj brivskega poklica.

⁴ Bader ali kopališki mojster-iz te beseda domača izpeljanka padar. Od 14. stol. naprej so vodili javna kopališča, v 16. stol. pa so prevzemali vse več ranocelniškega dela. Padarji in brivci so bili združeni v cehe. Ferdinand II. je leta 1630 izdal patent, s katerim je zaščitil vse štajerske ranocelnike in padarje. Do leta 1784 so bili združeni z nediplomiranimi zdravniki v posebno zadrugo za Štajersko v Gradcu. Zavetnika te zadruge sta bila sv. Kozma in Damijan.

¹ Do leta 1910 so središki zdravniki opisani v Kovačičevem delu Trg Središče, 1910, 199-201.

zdravilnimi zelišči, tudi zagovori, oskrbovali so rane in poškodbe. Puščali so kri, nastavljali pijavke, klistirali, pripravljali obliže, mazila in balzame, izrezovali zunanje bule, izdirali zobe, operirali (strgali) sivo mreno itd.

V letu 1784 je cesar Jožef razglasil ranocelništvo za prosto umetnost. Odtlej so ta poklic smeli opravljati le izprašani ranocelniki, ki so se vadili v bolnišnici ter se izkazovali kot izprašani ranocelniki. S tem patentom niso bili več člani zadruga in niso delovali po brivnicah, kar je bilo prej za ranocelnika pogoj. Od tega leta niso smeli imeti brivnic, kopeli in učencev. Pozneje so se iz ranocelniškega poklica osamosvojili kirurgi ranocelniki. Njihovo delo je bilo uravnavanje zlomov in izpahov, nekrvavo naravnavanje kile, odstranjevanje kile, odstranjevanje kamnov in očesne mreže. Delovali pa so tudi tako imenovani okajevalni kirurgi. Ti so imeli nalogo zdraviti predvsem sifilis z uporabo živosrebrne pare.

Kmalu po 2. svet. vojni, skoraj vse do konca šestdesetih let prejšnjega stoletja, je bilo delo zdravnika, še posebno na periferiji, zelo naporno. Hišne obiske je moral zdravnik opravljati, kakor se je kateri znašel - s kolesom, konjsko vprego ipd. Opravljal je ambulantno takšne posege, ki so nam v današnjem času nepojmljivi in nemogoči. Zaradi oddaljenosti od bolnišnice je moral zdravnik med drugim opravljati tudi manjše kirurške posege - oskrbovanje raznih ran, ureznin, puljenje zob, luščiti posteljico in šivati presredke ipd., kar danes vsekakor sodi v bolnišnično zdravljenje. V Središču je bila še posebej značilna neka posebnost. V ta obmejni kraj, s hrvatskim Medmurjem, je prihajalo mnogo bolnikov iz teh krajev, ki so bili seveda prav tako deležni zdravniške pomoči. Zato je moral zdravnik nemalokrat na hišni obisk tudi onstran meje, kar pa seveda ni bila nobena ovira.

Zanimivo je, da je lokalna skupnost v Središču sama poskrbela za zdravnikovo stanovanje. Navadno so stanovali zraven ambulante - v občinski zgradbi, pri Tomašiču in v Šarovi hiši. Po izgradnji javne tehnice ob koncu petdesetih let pa je bilo za stalno nastavljene zdravnike stanovanje v gornjem nadstropju. Pozneje je to stanovanje prešlo v zasebno last.

V Središču delujoči zdravniki

Dr. Josip Spešič

Skoraj polnih šestindvajset let (1889-1915) je zdravil v Središču in okolici domačin dr. Josip Spešič, zdravnik, rojen 4. februarja 1849 v Šalovcih, v središki župniji. Pred tem je bil zdravnik v Ljutomeru.

Po študiju medicine na graški fakulteti je bil 1878. leta

vpoklican v vojaško službo v Bosno. Pozneje se je nastanil v Ljutomeru in tukaj služboval do leta 1889. Isto leto je zapustil Ljutomer in nato prevzel službo trškega zdravnika v domačem kraju, Središču od Dravi. Dr. Spešič se je ob prevzemu službe v Središču strinjal s pogoji, ki jih je postavil trški občinski zastop, da mora namreč govoriti slovensko in brezplačno zdraviti reveže. Že leta 1878 je bil član društva štajerskih zdravnikov, redno se je strokovno izpopolnjeval na znanih avstrijskih klinikah. Tudi sicer je bil dr. Spešič znan kot odličen zdravnik. Umrli je 3. maja 1915. leta v Središču, kjer je tudi pokopan.

Dr. Josip Tavčar

Zaradi vojne vihre do leta 1918 ni bilo v Središču zdravnika. To leto (12. 7. 1918) prevzame zdravniško mesto dr. Josip Tavčar, zdravnik, ki je prišel v Središče iz Ormoža (1918-1923). Josip Tavčar je to delo opravljal pet let, vse do leta 1923. Rodil se je 29. marca 1887 v Kočevju.

Dr. Tavčar je bil navdušen sokol, ki se je ukvarjal tudi s političnim življenjem v Središču. Prijateljeval je s središkim veleposestnikom Francem Kočevarjem, s katerim sta bila glavna organizatorja pri izgradnji sokolskega doma⁵ leta 1921.

Tavčar je po odhodu iz Središča opravil specializacijo iz zobozdravstva na Dunaju in obenem ordiniral v Radečah. Iz Radeč se je s številno družino preselil v rojstno Ljubljano, kjer je leta 1941 umrl. Njegov sin Danilo, roj. 1918 v Središču, je bil znani slovenski zdravstveni publicist.

Dr. Alfred Heiss

Leta 1923 se je po odhodu zdravnika Tavčarja v Radeče in na Dunaj preselil iz Ormoža dr. Alfred Heiss. Tukaj je deloval vse do jeseni 1941. leta (1923-1941), ko je prevzel mesto predstojnika ormoške bolnišnice in si v kratkem času pridobil lepo premoženje. Alfred Heiss je bil tudi odličen zobozdravnik. Rodil se je leta 1886 v okolici Brežic. V času prve svet. vojne je bil na fronti v Rusiji, od koder si je pripeljal ženo Valentino, ki je bila huda nasprotnica slovanstva in boljševizma. Ustni viri navajajo, da so ji boljševiki v Rusiji pomorili družino, zato je menda tako sovražila komuniste in Slovane in s tem odpornišvo v središki okolici. Bila je glavni

⁵ O Tavčarju je zapisano v župnijski kroniki, da ni bil priljubljen zdravnik pri prebivalstvu, saj je zanemarjal svoj poklic in se bolj posvečal strankarskim zadevam v trgu. Bil je tudi oster nasprotnik preselitve otroškega vrta iz stavbe izobraževalnega društva v Središču, ki ga je vodila posvetna vzgojiteljica, na novo lokacijo na Grabe, kjer so vrtec vodile šolske sestre.

nosilec nacistične ideologije in je odločala o deportaciji Središčanov⁶. Ob nastanku nacizma se je družina takoj vključila v KB (Kulturbund - prosvetna zveza ali peta kolona). Ob vdoru nacistov je Heiss prevzel politično oblast v Središču ob Dravi⁷. Takoj ob prevzemu županske funkcije (Amtsbürgermeister) je zapečatil šolo, Sokolano in Orlano⁸ ter obe posojilnici⁹. Poleg njega se je politično udeleževal tudi njegov sin Pavel, ki se je vedno vmešaval v občinske zadeve, zato so ga Središčani klicali "Oberbürgermeister". Jeseni leta 1941 se je z družino preselil v Ormož, kjer je prevzel vodstvo ormoške bolnišnice namesto izgnanega zdravnika dr. Hrovata. Po njegovem odhodu v Ormož med okupacijo v Središču ni bilo zdravnika. Ob koncu vojne se je družina umaknila v Avstrijo, premoženje v Središču pa je nova oblast nacionalizirala. Zdravnik Alfred Heiss je umrl v visoki starosti.

Dr. Alojzij Toplak

Skupaj s Heissem je ordiniral v Središču zdravnik dr. Alojzij Toplak (1937 - 1941).

Po priselitvi Alojzija Toplaka v Središče, 11. 3. 1937, sta delovala tukaj dva zdravnika. Pred tem je Alfred Heiss kupil Robičevo posestvo (danes Slovenska c. 18) in se še pred prihodom zdravnika Toplaka preselil iz trške hiše.

Zdravnik Toplak se je rodil 20. januarja 1906 v Vintarovcih, sedanja občina Destrižnik (Sv. Urban).

⁶ Ustni viri iz Središča nam povedo, da je večkrat javno grozila, da bo kakšno ulico ali zaselek v Središču dala popolnoma preseliti ali izgnati. Še posebno tiste prebivalce Središča, katerih zdravnik je bil Toplak. Bila je sad ljubezni med Rusom in Angležinjo.

⁷ 18. aprila 1941 je pred posojilnico (pošto) v Središču prebral naslednji "proglas": "Ko smo prišli z odločnejšim in hitrim sklepom firerja pod varstvo Rajha in nemške vojske, smo čez noč bili rešeni negotovosti in nesreče zadnjih mesecev in tednov. Odslej bomo pod okriljem firerja in njegove vojske mirno uživali sadove edine in sijajno organizirane *kulturne velesile**, katere prvo geslo je: skupna last in dobrobit državljanov je važnejša od osebne koristi! V znak spoštovanja velikemu vodji izobesite na rojstni dan firerja, v nedeljo 20. 4., njegove zastave. S tem boste pokazali svojo voljo, da se boste pokoravali novemu redu, pokazali pa boste tudi svoje prijateljske in miroljubne namene napram svojemu najvišjemu predstavniku". Dr. Heiss

* Svojo kulturo so za tem kazali vsa naslednja štiri leta-op. avtorja. (Proglas v muzeju NOB v Središču.)

⁸ Orlovski dom se je uradno imenoval Krekova dvorana, tudi Društveni dom so ga imenovali domačini.

⁹ Ivan Najžer, Trg Središče-zgod. podatki, rokopis. Hrani ZAP Ptuj.

Gimnazijo je obiskoval na Ptuj, medicinsko fakulteto pa v Gradcu, leta 1934 je študij tudi končal. Obvezni medicinski staž je opravil avgusta 1935 v stalni vojni bolnici III. armijske oblasti v Skopju, kar je bilo obenem služenje obveznega vojnega roka. Že dan po vrnitvi iz Skopja, 16. 8. 1935, je nastopil službo kot brezplačni zdravnik-volonter v banovinski splošni bolnišnici v Mariboru¹⁰. Ideološko je bil zdravnik Toplak levo usmerjen. Bil je član sokolskega društva in član Akademskega društva Triglav.

Alojzij Toplak je zasedel v trški občinski hiši stanovanje in ordinacijo. Kot zdravnik in človek je bil Alojzij Toplak v Središču in okolici zelo priljubljen. To seveda ni bilo pogodu banovinskemu zdravniku Alfredu Heissu, zato je bil po vdoru nacistov Toplak prvi na spisku za odstranitev. Dr. Toplak je v svoji zasebni ambulanti zdravil reveže zastonj in je veljal za ljudskega zdravnika.

Ponoči 19. aprila 1941 so ga gestapovci odpeljali najprej v ptujski zapor, nato na Borl in za tem v Rajhenburg (Bresternica), od koder so ga deportirali v Nemčijo. Žena, ki je bila v Središču učiteljica, je z otrokoma morala takoj zapustiti stanovanje. Nemške oblasti so ga zaplenile in zapečatile. Streho nad glavo so ji nudili Škrgetovi na "placu", od koder je v strahu pred izselitvijo v Srbijo odšla k svoji mami v Predvor pri Kranju. Po vrnitvi iz izgnanstva, leta 1945, je zdravnik Toplak z dekretom nastopil službo v Apačah pri G. Radgoni, kjer je deloval vse do svoje smrti 1970. leta. "*Bil je izobraženec, ki je ljubil ljudi, glasbo, telesno kulturo, slovenski jezik, literaturo in gledališče*".

Dr. Anton Bezjak

Julija 1945 (1945-1950) je nastopil službo krajevnega zdravnika dr. Anton Bezjak.

Rojen je bil 13. januarja 1910 v Bratislavcih pri Polenšaku. Medicinsko fakulteto je končal v Zagrebu 1940. leta. Z družino je stanoval v Tomašičevi hiši nasproti središke žage. Tukaj je imel tudi ordinacijo. Žena Julika, domačinka iz znane Bedjaničeve družine iz Obreža, pa je bila ta čas učiteljica v Središču. Družina se je z dekretom preselila v Ljutomer, kjer Anton Bezjak specializiral splošno medicino in postal dolgoletni direktor ZD Ljutomer. Umrl je leta 1979 v Ljutomeru za srčno kapjo.

Dr. Jevrem (Ješa) Stanojević

Antona Bezjaka je zamenjal zdravnik iz Srbije dr.

¹⁰ Uradni naziv bolnišnice: Kraljevina Jugoslavija, Splošna bolnica I. reda Maribor.

Jevrem (Ješa) Stanojević¹¹ (1950-1953). Rojen je bil v Zaječarju, medicino pa je študiral v Parizu. "Dr. Ješa", kot so ga pacienti imenovali, je imel zasebno ordinacijo. Ordiniral je v Šarovi hiši (danes Slovenska c. 34), kjer je tudi stanoval. Med Središčani in okoličani je bil zelo priljubljen in znan kot dober zdravnik. Leta 1953 se je vrnil v Srbijo.

Dr. Jože Neudauer

Že prvega aprila 1953 je nastopil zdravniško službo v Središču dr. Jože Neudauer (1953-1955)¹². Rodil se je 16. septembra 1920 v Zg. Ročici, Sv. Ana, v Slovenskih goricah. Klasično gimnazijo je obiskoval v Mariboru, ljubljansko medicinsko fakulteto pa je končal 1951. leta. Ime je naziv doktor znanosti in je bil med drugim tudi docent na MF v Ljubljani.

V Središču mu je bilo prvo delovno mesto po stažu v ptujski bolnišnici. Z ženo, ki je bila prav tako zdravnica in se je vozila z vlakom v službo na Ptuj, sta krajši čas stanovala v sobici nad pošto, ambulanta pa je še vedno bila v Tomašičevi hiši nasproti žage. Po izselitvi zdravnika Ješe iz Šarove hiše se je tudi ambulanta preselila tja, obenem pa je tudi zdravnik dobil tam stanovanje. Dr. Neudauer se spominja, da je ambulanta delala vsak dan dopoldan, enkrat tedensko pa popoldan, ko je bila posvetovalnica za dojenčke in nosečnice. V istih prostorih je enkrat tedensko, popoldan delal zobozdravnik.

Da je bil dr. Jože Neudauer zelo priljubljen zdravnik, potrjuje njegov odhod na Ptuj, kjer je specializiral interno medicino in postal predstojnik internega oddelka. Primarij doc. dr. sci. Jože Neudauer se tistega časa spominja: *"Tri leta s Središčanci so bila lepa leta, saj sem se počutil kot doma. Imel sem vtis, da so me Središčanci sprejeli za svojega. Vezi z njimi nisem prekinil tudi po odhodu na Ptuj. Ob odhodu iz Središča so mi Središčanci pripravili prigrizek poslovnih večer, ki so se ga udeležili predstavniki krajevne skupnosti¹³, učitelji, župnik, ugledni in preprosti Središčanci. Preživeli smo veselo in zabavno noč s pesmijo in plesom. Zjutraj, ko je bilo treba na*

vlak za Ptuj, so me udeleženci večera s harmoniko spremljali na železniško postajo. Čeprav mlad zdravnik z malo izkušnjami, sem, tako vsaj upam, uspešno rešil svoje začetno poslanstvo splošnega zdravnika v Središču ob Dravi". Častitljivih let živi zdaj na Ptuj.

Prim. dr. Francka Praprotnik

Prim. dr. Francka Praprotnik, z redovniškim imenom Miriam (1956-1960), je zamenjala dr. Neudauerja. Rojena 31. oktobra 1924 v Naklem na Gorenjskem se je zaobljubila, da bo *postala redovnica in odšla h gobavcem v Holokaj*. Zaradi revščine ni mogla obiskovati gimnazije v Kranju, zato je obiskovala klasično gimnazijo v Ljubljani, stanovala pa pri sestrah usmiljenkah. Študij medicine na ljubljanski fakulteti je končala 1952. leta. Pred prihodom v Središče je službovala v bolnišnicah v Novem mestu, na Ptuj in v Ljubljani¹⁴. Blaga, z globoko vero in s sočustvovanjem do sočloveka, je odšla po odhodu iz Središča v misijon. Je specialistka za pljučne bolezni. Po odhodu iz Središča je stopila k sestram usmiljenkam v Beograd in se leta 1963 zaposlila v bolnišnici za pljučne bolezni v Peči na Kosovu.

Na Središče jo vežejo zelo lepi spomini, prav tako pa se še danes starejši prebivalci Središča in okolice spominjajo *"doktor Francke"* v najlepši luči. Da je to res, nam priča njena izpoved v nekem intervjuju. *"Kot zdravnica splošne medicine sem se zaposlila v Središču ob Dravi. Ta leta so nepozabna. Takrat sem postavljala praktične temelje svojemu teoretičnemu znanju. In končno je posijalo sonce s polno svetlobo v moje življenje... Tako sem se leta 1960 poslovila od dragega Središča ob Dravi..."*. Da to niso bile samo prazne besede, priča dejstvo, da si še danes redno dopisuje z nekaterimi Središčani.

Od leta 1991, ko se je upokojila, deluje v Albaniji v mestu Draču.

Dr. Antonije Trop

Od 1. julija 1960 do 1962 marec) je prevzel v Središču skrb za zdravje dr. Antonije Trop. Rodil se je 2. julija 1931 v Zaječarju, očetu Slovencu, doma z Lešnice pri Ormožu, in materi - Srbkinji. Konec 1947. leta se je družina preselila v Ormož k očetovemu bratu, zato se je mladi Tone vpisal na ptujsko gimnazijo. Na MF v Ljubljano se je vpisal 1950. leta in jo končal leta 1958. Med študijem se je družina, skupaj s stricem "dr. Ješo", leta 1953, vrnila v Srbijo v Zemun. Po obveznem stažiranju se je zdravnik Trop

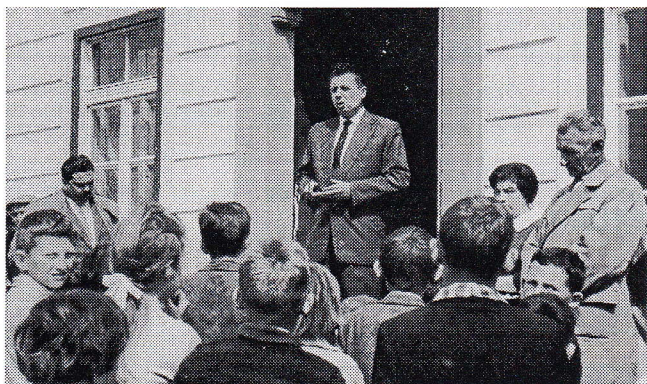
¹¹ "Dr. Ješa" je bil stric, mož mamine sestre, poznejšemu Središkemu zdravniku Antoniju Tropu.

¹² Proti koncu leta 1955 je dobil dr. Neudauer stanovanje na Ptuj, vendar je še uradno ordiniral do konca leta v Središču. S 1. januarjem 1956 je pričel s specializacijo z interne medicine na int. oddelku splošne bolnišnice na Ptuj, vendar je še vse do konca maja 1956 honorarno ordiniral trikrat tedensko v Središču, ko ga zamenja dr. Praprotnikova. Prim. doc. dr. sci. Jože Neudauer je dobitnik Potrčevega priznanja in dobitnik prestižnega Gerbčevega priznanja za leto 2005.

¹³ Op. avtorja: verjetno je mišljena takratna občina.

¹⁴ Tukaj je specializirala iz otroških bolezni. Kot se je spominjajo središki pacienti in prebivalci, je bila odlična pediatrinja.

zaposlil v Središču ob Dravi. Skupaj s krajevnimi in občinskimi funkcionarji si je prizadeval, da bi se ambulanta posodobila in preselila iz Šarove hiše v občinsko stavbo. Po tem uspehu, letu 1961, je odšel v Ormož (marec 1962). Leta 1964 je zapustil Ormož in pričel s specializacijo iz interne medicine v ptujski bolnišnici. Do svoje upokojitve je ostal priznan internist v ptujski bolnišnici. Tudi na zdravnika dr. Tropa imajo prebivalci celotne ormoške občine zelo lepe spomine. Po pripovedovanju njegove žene Lidije, ki je tudi zdravnica, so bili v Središču zanj čudoviti časi. Živi v pokoju na Ptuj.

*Dr. Antonije Trop je bil slavnostni govornik ob odprtju nove zdravstvene postaje v Središču leta 1961.
(Fotografijo hrani dr. A. Trop)*

Dr. France Nose

V letu 1962 je prišel v Središče zdravnik dr. France Nose (1962-1963). Rojen je bil 23. novembra 1926 v Ribnici na Dolenjskem. MF v Ljubljani je končal 1956. leta. Prva zaposlitev mu je bila v jeseniški bolnišnici, vpisal se je na specializacijo iz ginekologije, ki pa je ni končal. Novo službo je dobil v Dobrni, od koder se je preselil na prosto mesto zdravnika v Središče. Tudi on je veljal v Središču za zelo dobrega, priljubljenega in spoštovanega zdravnika. Iz Središča se je preselil v Litijo, kjer je prevzel mesto direktorja tamkajšnjega ZD ter se po sedmih letih odločil oditi z družino v Nemčijo. V Nemčiji je specializiral ginekologijo in se po dvaindvajsetih letih vrnil v Slovenijo. Naselil se je v Škofji Loki, kjer je 7. februarja 1996. leta umrl.

Dr. Franc Antolič

Po odhodu dr. Nose, prihajajo v Središče dnevno zdravniki iz Ormoža. Med njimi je tudi mladi zdravnik dr. Franc Antolič, rojen 1935. leta v Lahoncih. MF je končal 1962. v Ljubljani, prva zaposlitev mu je bila v Ormožu in Središču. Ormož je zapustil 1972. leta in se preselil v Radence, kjer je specializiral interno medicino. Delal je kot kardiološko usmerjen internist v zdravstveni službi Zdravilišča Radenska in bil nato vodja zdravstvene

službe. Živi v pokoju v Radencih.

Dr. Boris Vouk

Na nekdanji praznik dneva borca, 4. julija 1965, (1965-1972) je prišel v Središče mlad zdravnik iz Zagreba dr. Boris Vouk.

Rojen je bil 17. avgusta 1936 v Zagrebu slovenskim staršem, živčim v Zagrebu. MF je končal 1963. leta v Zagrebu. Po kratkotrajnem stažiranju na Ptuj je prevzel 4. julija 1965. leta mesto zdravnika v Središču. Ker na Ptuj ni dokončal obveznega stažiranja, je moral to opraviti ob delu v bolnišnici v Čakovcu in Varaždinu.

Dr. Vouk je bil priljubljen in dober zdravnik. V Središču se je kmalu udomačil in našel velik krog prijateljev. Tudi k njemu so kar "drli" pacienti z vseh strani, posebno še iz sosednjega Medjimurja. Na Središče ga vežejo zelo lepi spomini. Spomni se, da je ob odhodu, septembra 1972. leta, v Ormož, dobil v Središču "domovinsko pravico" s spominsko listino. Tudi slovo od Središčanov je bilo lepo. Vendar se ni za vselej poslovil iz Središča, saj je pozneje, ko tukaj nekaj časa ni bilo stalnega zdravnika, hodil občasno ordinirat. Zdravnik dr. Vouk je izmed vseh povojnih zdravnikov najdlje ostal in stanoval v Središču - sedem let in pol. Pozneje je specializiral pediatrijo in se je dolgo let posvečal zdravju otrok in mladostnikov. Živi in dela v Ormožu.

Dr. Simeon Ljubotina

Za Borisom Voukom je prišel v Središče zdravnik dr. Simeon Ljubotina (1973).

Dr. Ludvik Galun

Dr. Simeona Ljubotina je zamenjal zdravnik, domačin iz Ormoža, dr. Ludvik Galun (1973). Kot se vidi iz letnic, ta zdravnika nista bila dolgo v Središču. Ljubotina je odšel neznano kam, zdravnik Galun (roj. 1946) pa je v soboški bolnišnici specializiral pediatrijo, nato se je preselil v Nemčijo, kjer živi in dela še sedaj.

Dr. Peter Gašparič in dr. Boris Vouk

V letih 1974 do 1976 sta reševala "križe in težave" v Središču zdravnika iz ormoškega zdravstvenega doma - dr. Boris Vouk in dr. Peter Gašparič, domačin, rojen 1934. v Podgorcih, je postal pozneje tudi direktor ZD Ormož. To delo je opravljal vse do svoje smrti.

Dr. Daroslav Babić

Njiju je zamenjal zdravnik dr. Daroslav Babić (1976-1977). Zanimiv zdravnik, ki je imel svojstven pogled na zdravje in medicino. Zelo rad se je družil s

središkimi športniki.

Dr. Boris Ogrizek

Leta 1978 je za kratek čas pristal v Središču zdravnik dr. Boris Ogrizek, ki so ga po njegovem odhodu nadomeščali zdravniki iz ormoškega zdravstvenega doma.

Dr. Angela Bedjanič-Srebotnik

Že po odhodu doktorja Borisa Vouka je nastala v Središču nekakšna kriza pri pridobitvi krajevnega zdravnika. Zato je na prigovarjanje Marice Brazda prevzela delo zdravnika v Središču upokojena zdravnica, domačinka, dr. Angela Bedjanič-Srebotnik¹⁵ (1980-1981). Rojena je bila 27. maja 1916. leta v Obrežu. Zaradi vojne je MF v Zagrebu končala šele po vojni in stažirala v zagrebški bolnišnici Rebro. Kasneje se je zaposlila v ZD v Mariboru, pokoj pa je dočkala kot dolgoletna tovarniška zdravnica v mariborski livarni.

Dr. Karmela Risek

Isto leto je prišla v Središče zdravnica z Hrvaške, dr. Karmela Risek (1981-1986). Po specializaciji iz psihiatrije se je zaposlila v ormoški bolnišnici, zato so zopet ordinirali v Središču ormoški zdravniki.

Dr. Zlata Vičar

Po končani ljubljanski MF leta 1984 in obveznem stažiranju je prišla v Središče stalna zdravnica, domačinka iz Ormoža, dr. Zlata Vičar (1986-1987). Mlada zdravnica je po skoraj letu in pol zaradi specializacije zapustila Središče in se zaposlila v ormoškem zdravstvenem domu, kjer je še danes.

Dr. Ivan Meško

Končno, kot pravijo "Srejanci", so po odhodu doktorice Vičarjeve to leto (1987) dobili stalnega mladega zdravnika, ki se tukaj trudi že polnih osemnajst let, od februarja 1987 do danes – dr. Ivana Meška, doma iz Mihovcev pri Veliki Nedelji. Rodil se je 4. decembra 1960, MF v Ljubljani je končal leta 1985 in je po enoletnem stažu pristal v Središču.

Vsi delujoči zdravniki so v Središču pustili vsak svoj pečat. Eni bolj opazno, drugi komaj opazno. Ob

vsakem prihodu novega zdravnika so bili Središčani v začetku do njega rahlo nezaupljivi. Vsekakor pa so bili tamkajšnji prebivalci na svojega zdravnika vedno zelo navezani in so ob vsakem odhodu drugam bili zelo prizadeti. Tam živeči zdravniki pa so bili tesno povezani s prebivalci in so tudi privzeli kakšne posebnosti in navade, ki so živele med njimi.

Ob izgradnji drugega stanovanjskega bloka v sosesčini na Slovenski cesti leta 1986 ambulanto naslednje leto preselijo v pritličje te stavbe. Sodobno opremljena vedno nudi pomoč prebivalcem. Poleg Ormoža je Središče edini kraj, kjer je zdravnik dnevno dosegljiv. Z razliko s prejšnjimi stalnimi zdravniki, ki so stanovali v Središču, današnji stalni zdravnik ni vedno dosegljiv v nujnih primerih. V takšnih primerih je treba poiskati pomoč pri dežurnem zdravniku v ZD Ormož.

Skupinski posnetek udeležencev ob odprtju zdravstvene postaje. V ospredju sedi dr. Jože Neudauer. (Fotografijo hrani dr. A. Trop)

Povzetek

Po letu 1910 se je v Središču zvrstilo lepo število zdravnikov, ki so skrbeli, da se zdravstveno stanje prebivalstva ni poslabšalo. Dr. Spešiča je vojna vihra doletela prav v Središču, vendar je slabo leto po tem umrl. Med prvo svet. vojno tako v Središču ni bilo zdravnika, zato so prebivalci iskali pomoč v Ormožu. Še pred koncem vojne pride v Središče za zdravnika dr. Josip Tavčar, doma iz Kočevja. Dr. Tavčar je bil velik pristaš Sokola in je v Središču pomagal zgraditi sokolski dom. Tavčarja je zamenjal ormoški zdravnik dr. Heiss, ki je ordiniral vse do okupacije nacistov. V času preobrata je prevzel župansko funkcijo, saj je bil že prej član nemškega Kulturbunda. Nekaj let pred vojno, sočasno z dr. Heissom, je ordiniral v Središču dr. Alojzij Toplak, ki pa je bil ob nastopu nacizma prvi na udaru za izgnanstvo. Med vojno v Središču tudi ni bilo zdravnika. Prvi po vojni se je pojavil dr. Bezjak, ki je odšel pozneje v Ljutomer. Njega je zamenjal zdravnik iz Srbije dr. Ješa Stanojević, ko pa

¹⁵ Njen oče Andrej Bedjanič je bil v stari Jugoslaviji predsednik oddelka za notranje zadeve v Koroščevem notranjem ministrstvu in tudi tajnik Koroščeve SLS stranke. Med vojno je bila Bedjaničeva družina izseljena v Srbijo. Angela se je tam povezala z odporiškim gibanjem. Po nalogu /verjetno partije/ je morala odpotovati v Graz, kjer je bila služkinja pri pomembni esesovski družini.

je ta odšel, ga je zamenjal dr. Jože Neudauer. Dr. Francka Praprotnik je prišla naslednja, čez nekaj časa jo je zamenjal dr. Antonije Trop. V kratkem času delovanja dr. Tropa je prišel v Središče dr. France Nose, njega je zamenjal mladi zdravnik dr. Boris Vouk. Med tistim časom, ko je zdravnik zapustil Središče, so zdravstveno službo opravljali zdravniki iz Ormoža. Dr. Vouk je bil najdlje v Središču od vseh povojnih zdravnikov, seveda, če odštejemo sedanjega dr. Meška, ki je ostal še izpred slovenske osamosvojitvene vojne.

Viri:

- Svet med Muro in Dravo, 1968. Uredil prof. Viktor Vrbnjak.

Franč Krnjak

KIP "MAJKE BOŽJE" IN KIP TRPEČEGA ZVELIČARJA - ECCE* HOMO, V SREDIŠČU

**izg. ekce*

Prispevek, ki je pred vami, govori o rušenju in ponovni postavitvi dveh srediških kipov – plastik med 2. svet. vojno, in ponovni obnovitvi kipa "Majke božje"¹ leta 1995, ob stoletnici obnovitvenih del.

Uvod

Na križišče državne ceste, ki pelje proti hrvaškemu Medmuru in ulice Ob Trnavi na južni strani ter ulice severno, brez imena, ki povezuje Trg talcev in Trško ulico, stoji kip "Majke Božje" ali Matere Božje brezmadežnega spočetja. Kip je bil postavljen neznanega leta. Domneva se, da so kip postavili tržani v zahvalo Mariji ob prenehanju kuge, ki je tukaj morila v 17. stoletju. Prav v tem času so postavili pred središko kapelo kip trpečega Zveličarja, ki je s svojo usodo in z veliko kulturno-zgodovinsko vrednostjo, skupaj s kapelo žalostne Matere Božje, velik biser središkega trga. Gotovo je, da so oba kipa, trpečega Zveličarja in "Majko Božjo", prebivalci Središča davnega 1894. in 1895. leta na novo restavrirali in olepšali.

Na kipu trpečega Zveličarja, ki stoji danes na Slovenski cesti med Žerjavovo in nekdanj Kocenovo

- Fran Kovačič, Trg Središče, 1910.
- "Zgodovinski listi" Zg. društva Ljutomer, št. 2, str. 38-46, leto 1993, avtor Fr. Ferencek.
- Doc. dr. Zvonka Zupanič-Slavec, dr. med., Zgodovina medicine, referat na simpoziju o dr. Štefanu Kočevanju, 2005.
- Status animarum središke župnije.
- Državljanska knjiga iz matičnega urada Središče.
- Ivan Najžer, Trg Središče, zgodovinski podatki za čas od 1. 1910 do konca 2. svet. vojne. Hrani ZAP Ptuj.
- Župnijska kronika sv. Duha Središče ob Dravi.
- Ivanka Trstenjak, Središče.
- Jože Rakuša, Ormož.
- Stanko Toplak, Radenci.
- Anton Jurjaševič st., Draga, Središče.

hišo, je spredaj letnica iz 1894. leta, na zadnji strani pa je letnica 1757, ki naj bi naj bila iz leta postavitve, spomin na prenehanje morilskega pohoda človeške kuge ali črne smrti (Yersinia pestis). Ta kip je bil najprej postavljen nekoliko nižje na umetnem gričku, ki je obenem služil za sramotilni steber². Pozneje so kip prestavili na trg pred občinsko hišo, okoli pa so pozneje nasadili drevesa divjega kostanja. Kip je kljuboval vse do 1941. leta, ko ga je nacistična okupatorska drhal na silo odstranila in razbila³. Kip je čudežno, razbit, pa vendar ostal nedotaknjen. Po vojni, leta 1946, so tržani postavili na njegovo mesto granitni spomenik žrtvam vojne ali spomenik talcem, kot so ga na splošno imenovali.

Kip "Ecce homo"⁴ je nato povsod iskal zatočišče. Ob velikem osebnem prizadevanju in finančni pomoči družine Štamberger, Janka in žene Sabine, so kip sestavili in postavili na sedanje mesto. Po dolgem prigovarjanju in prošnjah je lastnik zemljišča Franc Žerjav le privolil in dovolil v odstop delček zemljišča,

² Fr. Kovačič, Trg Središče, Maribor, str. 32.

³ Po nalogu nacistične oblasti sta morala kip podreti nekdanja središka občinska delavca - ustni vir D. Klobučar. Nekaj let po osvoboditvi sta oba umrla nenaravne smrti, menda zaradi tega opravila - ljudski glas v Središču.

⁴ "Glej, človek", takšno je ime plastike. Prebivalci Središča so jo nekdanj imenovali kar skrajšano - Bog.

¹ Središčani tako imenujejo ta kip že od pamtiveka. Danes se to ime z novimi rodovi in priseljenci izgublja. Kip je posvečen Materi Božji, brezmadežnega spočetja.

da se kip postavi. S pomočjo mecenstva družine Štamberger je spomenik restavriral slikar in kipar Trstenjak. Svečano odkrit in blagoslovljen, pri čemer sta sodelovala tudi središka godba in pevski zbor, je bil kip trpečega Zveličarja 15. junija 1947. leta⁵. Kip je bil med tem časom le enkrat nestrokovno obnovljen - prepleskan, sedaj pa zopet čaka na dobrega mecena, da ga obnovi.

Obnovljeni kip MB leta 1995. Svečano ga je blagoslovil mariborski škof dr. Franc Kramberger, ob asistenci domačega župnika Jožefa Horvata. (Fotografijo hrani ŽU Središče)

Enako usodo je dočakala "Majka Božja". S pretvezo nemških lokalnih oblasti, da spomenik moti promet, je bil tudi ta kip nasilno odstranjen. Kip so domačini skrili v farni cerkvi, steber pa na župnijskem skednju. Decembra leta 1945 je o postavitvi kipa razpravljala takratni Krajevni narodnoosvobodilni odbor ali skrajšano - Krajevni narodni odbor (občinski odbor), ki ga je vodil takratni ugledni središki gospodarstvenik Karl Vargazon⁶. Odbor je idejo podprl in sklenil, da proti temu ni nobenega zadržka, če tako hočejo volivci, vendar brez vsakršne finančne pomoči KNOO Središče (občine)⁷.

Verniki so kmalu po novem letu izvedli akcijo

zbiranja prispevkov za obnovitev in postavitve spomenika. Središkemu župniku p. Leonu Božiču je bil pri tem v veliko moralno in materialno podporo predsednik Krajevnega ljudskega odbora⁸ Karel Vargazon. Dela za postavitve kipa so se pričela 1. maja 1946 in že čez pet dni je Marijin spomenik stal in bil blagoslovljen. Bila je velika in lepa slovesnost, popestrena s pevskim zborom in z godbo. Ta dan so se prebivalci zbrali v župni cerkvi na Grabah, od koder so šli v procesiji ob zvokih središke godbe na kraj odkritja in blagoslovitve. Bila je velika svečanost, na kateri je spregovoril domači duhovnik p. Leon Božič, ki je tudi doživel grenko življenje štiriletnega pregnanstva.

Govor ob blagoslovitvi porušenega in na novo postavljenega kipa Bl. Device na križišču v Središču (Majka Božja). Govornik je bil p. Leon Božič, domači duhovnik, ki je kip tudi blagoslovil.

V teh vseh pred enim letom so zmagovite čete nove Jugoslavije preganjale zadnje ostanke nasilne tuje osvajalne vojske iz naše razmrčvarjene in pregažene mile nam domovine. Še nekoliko dni je poteklo in nasmehnila se nam je zlata svoboda. Potlačena naša domača gruda je ob svoji sladki materinski besedi znova zadihala svoje novodobno življenje.

Pregnanci iz domovine so se z vseh vetrov širne Evrope začeli vračati na svoje oplenjene in opustošene domove. Začela se je splošna obnova na vseh poljih, pa tudi na kulturno zgodovinskem in umetniškem področju. Geslo je bilo in je še danes: Ker je nasilna tujčeva roka uničila ali poškodovala, to čimprej zgraditi, kar se da čim hitreje spraviti v prejšnji stan. S tem geslom v srcu so se tudi hvalevredni Središčani lotili v vsakem pogledu potrebnega dela, da ta zgodovinsko-umetniški kip MB zopet na novo postavijo, ki ga je okupatorska oblast pod pretvezo, da ovira promet, nasilno dala odstraniti, zopet postavijo na tisto mesto, ki ga je zavzel od l. 1895 do druge sobote v mesecu avgustu leta 1941. Čast in hvala vsem, ki so začeli, sodelovali ali na kakršenkoli način pripomogli, da danes dne 5. maja 1946 ta priljubljeni kip zopet stoji tukaj. Za vsakega vernega kristjana, častiti navzoči, pa ni ta Marijin spomenik samo umetnina, ampak po človeških sposobnostih ustvarjena medla podoba verne Device, božje porodnice naše odrešiteljice, zveste nam priprošnjice zemlje in nebes kraljice. Zato s svojimi molitvami in bogoslužnimi dejanji ne častimo kamna, temveč njo, ki jo ta kip predstavlja, našo dobro nebeško mater Marijo.

⁵ Župnijska kronika župnije Sv. Duha, Središče za leto 1947.

⁶ Karel Vargazon je bil po tem takem prvi povojni središki župan ali predsednik središke občine.

⁷ 7. točka zapisnika 8. seje KNO Središče, z dne 26. 12. 1945.

⁸ Po osvoboditvi l. 1945 so upravno oblast predstavljali Krajevni narodnoosvobodilni odbori (KNOO), ki so se leta 1946 preimenovali v Krajevne ljudske odbore (KLO).

V ta kip so vaši predniki obračali oči in željno pa tudi z zaupanjem pričakovali pomoči od nje, ki je mati božja, mati čudovita, tolažnica žalostnih, pomoč kristjanov. Sam Bog ve, v koliko srcih se je ob pogledu na ta kip utrnila milost, da je na krivi poti rasti otrok spoznal svojo zablodo in rekel: Mati moja dobra iz nebes, nezvest sem ti postal, spodrsnil sem se in padel, o mati čudovita dvigni me, ojači me, pomori mi, da v tvoje veselje zopet zletim po poteh nebeških zapovedi.

Božji vsevednosti je prikrito, koliko obupanih duš, stritih src, potlačenih življenj, ki so jih križi in težave pritiskali k tlom, je ob pogledu na ta kip s pomočjo milosti Božje in na posredovanje one, ki se imenuje tolažnica žalostnih-našlo pogum, da so ojunačila strta srca, se izravnala poteptana in potlačena življenja. Da so se dvignila in nosili vsi vse bili svojih duš podobno junaško in odločno, kakor ona, ki se imenuje tolažnica žalostnih. Iz globine duše in srca je prikipel vzklík: Hvala ti Marija, ki me nisi zapustila sedaj, ko na svetu zame ni bilo več tolažbe in blagodejne pomoči!

Samo v večni knjigi je zapisano, koliko ljudi vseh stanov in starosti je ob pogledu na ta častitljiv kip dokler je stal, iskalo pomoči v tistih časih, ko je tujec uničeval v slovenskih dušah to kar so naši pradedje nosili kot zlate svetinje v svojih srcih: sveto vero, iskal pri njej, ki se imenuje pomoč Kristjanov. Iskal je pomoč, čeprav je izgledalo, da zastonj, in našel jo je. O Marija, pomočnica Kristjanov, hvala ti!

Dragi častilci Marijini! Marija z Jezusom je v svojem življenju bila begunka. Tudi ta kip Marijin, ki nikomur ni storil nič hudega, kakor tudi drugi desetisoči nedolžnih, od okupatorja preganjanih Slovencev, ni storilo nič hudega, je ta kip postal begunec. Kip sam je našel zatočišče začasno v cerkvi, ostali deli pa povsod drugod, samo na nedovoljenem mestu ne. Glej, o Marija, Tvoj kip se vrača na svoje staro mesto, kakor se je tudi na Tvojo priprošnjo vrnila večina preganjanih domačinov. O Marija, prazni sok smo, nimamo Ti ničesar dati, ne moremo se ti zahvaliti. Eno pa ti obljubimo: Tvoji smo in Tvoji hočemo ostati! Ti pa vodi nas, vodi našo mило domovino v srečno bodočnost in nas pelji kot svoje zveste sinove in hčere v srečno večnost! Amen.

Skoraj petdeset let se je nato kip "Majke Božje" upiral skušnjavcem, hudim časom in vremenom. V letu 1992 je takratnemu župniku Jožefu Horvatu zdomec-domačin iz Švice Franc Jakl dal namig, da bi bilo dobro, če bi Marijin kip, ki je bil prepotreben obnove, restavriral in olepšali. V ta namen je bil pripravljen darovati 1000 švicarskih frankov, nekaj so primaknili posamezniki, občina in krajevna skupnost. Delo je steklo pod vodstvom župnika Horvata še isto leto. Plastiko je prevzel v restavriranje ptujski akademski

kipar Viktor Gojkovič, temelj za kip je na novo zgradila krajevna skupnost, ki pa ga je morala zaradi rekonstrukcije ceste pomakniti⁹. Kar nekaj časa je minilo, da je Marija, ozaljšana in pozlačena z novo avreolo, našla staro mesto¹⁰.

28. maj 1995 je bil v Središču slovesen dan. Na obisku je bil mariborski ordinarij msg. škof dr. Franc Kramberger, ki je birmal ter obenem blagoslovil zunanost prenovljene župnijske cerkve. Ob zvokih središke godbe je nato številna povorka-procesija krenila v Središče do "Majke Božje"¹¹. Ob množici prisotnih in kulturnem programu je škof dr. Franc Kramberger točno po sto letih in drugič po devetinsitiridesetih letih kip ponovno blagoslovil. Kot je navada, v temelj niso dali oz. vzdali spominskega sporočila zanamcem, ker se na to ni nihče spomnil. Zato naj tukaj objavljena Spominska listina iz 1946. leta skupaj s tem zapisom prida kamenček velikemu mozaiku polpretekle središke zgodovine.

*Ad perpetuam rei memoriam*¹²
(Spominska listina)

Ta kip Matere božje, ki je bil postavljen, kot letnica kaže, l. 1895, je bil po okupatorju porušen na drugo soboto v mesecu avgustu l. 1941 - a na pobožno željo vernih Središčanov na novo postavljen od 1 - 5 maja 1946 leta.

Za časa slavno vladajočega papeža Pija XII, za škofovanja Dr. Ivana Jožefa Tomažiča, župnikovanja Leon Božiča, ko so bili pri župni cerkvi cerkveni ključarji Franc Štampar in Jožef Kočevar ter ključarja podružne cerkve Franc Ploh in Franček

⁹ Žal so delavci pod vodstvom takratnega predsednika KS stari podstavek odstranili, ne da bi pregledali in poiskali v temelj vgrajeno spominsko listino iz leta 1946. Na srečo je kopija listine iz tistega časa ostala v župnijskem arhivu, zato jo zaradi zanimivosti objavljam.

¹⁰ Ker je bilo delo zahtevno, je bilo treba kar nekaj časa, da je bila plastika gotova. Nekateri prebivalci so naklepali, da je župnik s pomočjo F. Jakla plastiko spravil v Švico, na njeno mesto pa postavil kopijo. Osebo k meni je prišla oseba iz Središča, s prošnjo, da naj se pozanimam, če je plastika res original.

¹¹ Škofa dr. F. Krambergerja so organizatorji hoteli izpred cerkve na Grabah odpeljati s kočijo, da blagoslovi Marijin kip v Središču, vendar si je ordinarij premislil in je rajši šel peš v procesiji, menda zaradi mladostne iskrivosti konj. Da ne bi preveč motili cestnega prometa, ki je bil takrat silno močan, je procesija šla po Bregu.

¹² Kot je zapisal župnijski kronist, spomenica ni bila napisana v lepi slovenščini, ker je bila sestavljavcu listine dana samo skica. A na zunaj ima lepo obliko. Besedilo in pisavo spomenice je opremil Tomaž Lukman iz Središča, poznejši znani gradbenik.

Jakl, po prizadevanju gradb. delovodja Tomaža Lukman, na pristanek krajevnega ljudskega odbora Središča s predsednikom Karl Vargazon, s pomočjo prispevkov in žrtvami ostalih Središčanov in srediških faranov v božjo čast in Marijino slavo, dne 5. maja 1946 slovesno blagoslovljen.

Središče, dne 2. maja 1946.

Predsednik K. Vargazon l. r. Leon Božič, župnik

Povzetek

Ob prihodu nacističnih okupatorjev v Središče, ki so takoj vzpostavili svojo oblast, sta jim bila napoti najprej in najbolj dva središka simbola vere in trdoživosti Središčanov, kip trpečega Zveličarja – Ecce homo, ki je stal pred nekdanjo občinsko stavbo ali rotovžem, in kip "Majke Božje". Ta kip, ki je stal ob glavni središki cesti, so odstranili z izgovorom, da je napoti zaradi bližnjih cestnih obnovitvenih del. Drugega pa menda zato, da naj bi uredili prostor pred rotovžem. Ne eno in ne drugo ni bila resnica, hoteli so vzeti prebivalcem tisto, kar jim je bilo najsvetejše, in jih tako pripraviti na brutalno temelječe ponemčenje, temelječe na nacistični brezbožnosti. Odstranjeni

plastiki so sosedje spravili na varno in po zlomu nacizma so ju ponovno postavili. Za postavitev plastik sta se najbolj zavzela takratni središki župnik p. Leon Božič, ki se je vrnil iz štiriletnega izgnanstva, in Karel Vargazon, prvi središki predsednik občine. Leta 1995 so Središčani plastiko "Majke Božje" obnovili. Večino sredstev je prispeval sosed Franček Jakl, ki bil na začasnem delu v Švici. Temelje kipa pa so sedaj zares morali za nekaj metrov prestaviti, da ni oviral cestnih obnovitvenih del.

Viri:

- Župnijska kronika Sv. Duha, Središče.
- Fran Kovačič, Trg Središče, Maribor 1910.
- Zapisnik KNO Središče, 1945, hrani ZAP Ptuj.
- Ustni vir Drago Klobučar.

Lastni spomini.

Tone Luskovič

VINARSKA ZADRUGA "LJUTOMERČAN", SV. BOLFENK PRI SREDIŠČU 1921 – 1932

I. Uvod

Novinar Večera Jože Rakuša je v prvi številki Zgodovinskih zapisov, ki jo je izdalo Zgodovinsko društvo Ormož, pisal o Vinarski zadrugi "Ljutomerčan" Sv. Bolfenk pri Središču 1921 – 1932. Njegov zapis je temeljil na spominih njegovega očeta Martina Rakuše.

Medtem je bil najden arhiv te zadruge, ki je sorazmerno dobro ohranjen, zato ta sestavek nadaljuje pričevanje o nastanku in delu vinarske zadruge.¹

II. Ustanovitev in poslovanje zadruge

Vinarska zadruga "Ljutomerčan" Sv. Bolfenk pri Središču je bila ustanovljena na občnem zboru, ki je bil sklican 1. julija 1921.

Na ustanovnem občnem zboru so sprejeli Pravila zadruge in izvolili organe zadruge.

Zadruga se je uradno imenovala: VINARSKA

ZADRUGA "LJUTOMERČAN", registrirana zadruga z omejeno zavezo, za ljutomerski in ormoški okraj: Weinbaugenossenschaft mit beschränkter Haftung für die Bezirke Ljutomer in Ormož.

Sedež zadruge je bil Sv. Bolfenk pri Središču. Zadruga je bila ustanovljena za nedoločen čas. V sodni register pri Okrožnem, kot trgovskemu sodišču v Mariboru, je bila zadruga vpisana 5. avgusta 1921. Vlagatelj zahteve je bil Robert Košar.

V seznam zadrug pri Zadrugni zvezi v Ljubljani je bila zadruga vpisana 15. 10. 1921.

Vinski letniki 1917, 1920 in 1921 so bili izredno kakovostni in količinsko bogati, saj so vinogradi, potem ko je bila trtna uš premagana, spet dokaj obilno obrodili. Vino se je kljub temu težko prodajalo, predvsem zaradi ponudbe cenejših dalmatinskih vin in vin iz Banata. Vinogradniki so se zaradi takšnih razmer pa tudi zaradi skupnih in cenejših obnov vinogradov pričeli organizirati v zadruge in ustanovitev Vinarske zadruge je posledica takšnih razmer.

¹ Arhiv hrani Hilda Tkalec, poročena Habjanič iz Obreža.

Zadruga je imela poslovno leto od 1. oktobra do 30. septembra. V zadružnih pravilih je bilo opredeljeno naslednje področje dela zadruge:

- 7) Gojenje vinarstva in umnega kletarstva z vsemi v to primernimi sredstvi
- 8) Ustanavljanje vzornih vinskih kleti za zadružno vino, tudi izven zadružnega okoliša
- 9) Nakup in prodaja pridelkov svojih članov na svoj račun ali tudi v komisiji
- 10) Organizirana propaganda za razpečevanje ljutomerskih vin potom reklame, vinskih poiskujenj, sejmov, licitacij in vinotočev pod lastnim imenom v državi in izven države
- 11) Širiti med svojimi člani strokovno znanje s poučnimi vinarskimi shodi, predavanji, z izdajanjem primernih navodil in razstavami in jim dajati nasvete v vinarskih zadevah
- 12) Razširiti njen delokrog v slučaju potreb, na podlagi sklepa občnega zbora tudi sadjarstvo, živinorejo in poljedelstvo, ako zahtevajo to gospodarski, z vinogradništvom združeni interesi.

Število članov zadruge ni bilo omejeno. Član je lahko bila fizična ali pravna oseba, ki se je ukvarjala z vinarstvom, izjemoma pa tudi druge fizične in pravne osebe, če je bilo njihovo članstvo v interesu zadruge.

Načelstvo zadruge je dovoljevalo ali odklanjalo članstvo v zadrugi brez posebne obrazložitve.

Zaveza zadružnikov je bila omejena. Vsak član zadruge je jamčil za obveznost zadruge še z enkratnim zneskom svojih vplačanih deležev.

Zadružni deleži so bili dvojni: glavni delež 5. 000 K (pet tisoč kron) in opravični 50 K (petdeset kron). Vsak član je moral imeti vsaj en delež, z dovoljenjem načelstva zadruge pa jih je lahko imel tudi več. Deleži so se obrestovali po 3 %.

Zadruga je v skladu s Pravili morala oblikovati rezervni sklad v višini polovičnega zneska vplačanih zadružnih deležev. Če bi tako oblikovani rezervni sklad presegel določeno višino, se je po sklepu občnega zbora lahko oblikoval poseben rezervni sklad, za pokrivanje določene vrste izgub.

Načelstvo zadruge je bilo pooblaščen, da poskrbi za finančno poslovanje zadruge. Manjkajoča sredstva so se lahko zagotovila s posojili, vendar le v obsegu, ki ga je določil občni zbor.

Čisti dobiček, ki bi ga ustvarila zadruga, se je moral uporabiti za naslednje namene:²

- 1) Najprej se mora rezervnemu zakladu dodeliti 15 %, dokler ne doseže določene višine polovične vrednosti vplačanih zadružnih deležev.
- 2) Od ostalega zneska čistega dobička se po dotaciji rezervnega zaklada določijo obresti za članske deleže. Če občni zbor glede višine obrestovanja deležev nič ne sklene, se obrestujejo po 3 %.
- 3) Morebitni preostanek se po sklepu občnega zbora porabi ali za rezervni sklad, ali pa za ustanovitev ali pomnožitev rezervnih skladov ali pa za nagrade in dobrodelne namene.³

Bilančno ugotovljene izgube so se, po sklepu občnega zbora, pokrivalo najprej iz rezervnega zaklada, po izčrpanju rezervnega zaklada pa s sorazmernimi odpisi od vseh deležev zadružnikov. Odpisane deleže so morali zadružniki zopet doplačati.

Pritegnitev zadružnikov nad zneskom deležev se je smela izvršiti edino v slučaju stečaja ali likvidacije zadruge.⁴

Uradne objave je zadruga objavljala v listu "Kmetovalec" v Ljubljani in v "Slovenskem gospodarju" v Mariboru. Poleg tega pa je zadruga svoja oznanila razglašala tudi na krajevno običajen način.

Pravila zadruge so določala naslednje organe :

- 4) načelstvo
- 5) nadzorstvo
- 6) občni zbor

Načelstvo (upravni odbor) so sestavljali načelnik, njegov namestnik in trije odborniki. Volil jih je občni zbor izmed zadružnikov, za obdobje treh let.

Poslovna doba načelstva je prenehala, razen v slučaju odstavitve, koncem onega občnega zbora, ki sklepa o računskem zaključku zadnje poslovne dobe.

V slučaju stalnega zadržka ali smrti posameznega člana načelstva, se mora načelstvo po sklepu skupne seje načelstva in nadzorstva nadopolniti do prvega prihodnjega občnega zbora.⁵

Načelstvo je opravljalo in izpolnjevalo zadružne posle in zastopalo zadrugo sodno in izvensodno.

V delokrog načelstva so spadale vse zadeve, ki niso bile v pristojnosti nadzorstva ali občnega zbora. Načelstvo se je moralo v poslovanju ravnati po določbah zadružnega zakona, zadružnih pravilih in

³ Pravila Vinarske zadruge

⁴ Pravila Vinarske zadruge

⁵ Pravila Vinarske zadruge.

² Pravila Vinarske zadruge

vseh pravilno sprejetih sklepov občnega zbora.

Načelstvo je imelo pravico imenovati zadružne uradnike in jim določati plačo. Prav tako je imelo pooblastilo za nastavljanje zaupnikov zadružnega vodstva, ki so pomagali pri poslovanju zadruga s člani in naročniki raznih del.

Nadzorstvo so sestavljali trije člani, ki so bili izvoljeni na občnem zboru in sicer izmed zadružnikov za obdobje enega leta.

Načelstvo zadruga je potrebovalo soglasje nadzorstva v naslednjih primerih:

- pri nakupu nepremičnin
- pri ustanavljanju zadružnih skladišč, obratovalnic in podružnic zunaj sedeža zadruga
- pri izključevanju članov
- pri dopolnjevanju načelstva v primeru odstopa ali zadržka katerega od članov

Zadružniki so svoje članske pravice uresničevali na občnih zbore, ki so bili redni in izredni. Redni občni zbor je moral biti sklican vsako leto najpozneje do 31. decembra. Vsak član je imel na občnem zboru toliko glasov, kolikor je imel glavnih deležev, člani z opravičnimi deleži pa so lahko glasovali le pri volitvah nadzorstva.

V paragrafu 34 Pravil zadruga je bilo določeno, da se čisto premoženje v primeru likvidacije razdeli in sicer polovica šoli Sv. Bolfenka pri Središču, druga polovica pa revežem župnije Sv. Bolfenk na Kogu.

Člani prvega načelstva, izvoljeni na občnem zboru 1. julija 1921, so bili:

- 1) Robert Košar – vinogradnik, Sv. Bolfenk - načelnik
- 2) Jože Tomažič – župan Vuzmetincev - namestnik
- 3) Josip Breznik – vinogradnik, Kog - odbornik
- 4) Filip Pokrivač – posestnik, Jastrepci - odbornik
- 5) Jakob Ozmec – posestnik, Vinski vrh - odbornik.

Število članov načelstva se je po sklepu občnih zborov večkrat spreminjalo od 5 na 7 in zopet na pet.

* * * * *

Septembra 1921. leta, takoj po vpisu v sodni register, je načelstvo zadruga sklenilo pogodbo z Martinom Rakušo posestnikom iz Obreža. S pogodbo je bila ustanovljena Centralna založna klet.

Pogodba je ohranjena v originalnem rokopisu in je imela naslednjo vsebino:

POGODBA

Sklenjena med Vinarsko zadrugo "Ljutomerčan" in g.

Martinom Rakušom, posestnikom v Obrežu, dne 1. septembra 1921

A

Gosp. Rakuša predaje svojo klet v hiši štev. 86 obč. Obrež – Grabe Vin. zadrugi "Ljutomerčan" v najem in to za dobo deset let, glede katere se obe stranki odrečeta pravici odpovedi; - izvzemši slučaj likvidacije zadruga.

G. Rakuša prevzame dolžnost ohraniti zidne stene in okna v dobrem stanju in skrbeti za močna vrata.

G. Rakuši se zjamči pravica, da hrani svoje vino in krompir – slednjega nevidljivo v ograjenem kotu v isti kleti.

B

Ves fundus instructus v kleti – vštrevši gantarje – nabavi zadruga sama, to je torej last zadruga.

Njegovo stanje bo razvidno iz vsakokratnega inventarja.

C

Kot član zadruga prepušča g. Rakuša svojo klet v zadružne svrhe brezplačno.

Honorar za kletarskega nadzornika – ako bi bil g. Rakuša izvoljen – odmerjal bo se za vsako leto posebej.

Za poslovno leto 1921/22 določi se sledeče: Kletarskemu nadzorniku pripada kot nagrada za njegov trud za vsaki v zadr. kleti možen liter vina znesek 20 (dvajset vinarjev).

Za nakup vina določa se za klet. nadzornika 25 (dvajset pet vinarjev).

D

G. Rakuša dovoljuje za isto dobo 10 let, da postavi zadruga na njegovi arli za hišo delavnico za zadr. sodarja: kot odškodnino 200K (dvesto kron).

E

V slučaju razdružitve in likvidacije zadruga se zagotavlja gospodu Mart. Rakuši, da v tem trenutku preidejo zadružni gantarji v kleti in delavnica za hišo v njegovo nemoteno last.

Sledi žig zadruga in podpisi z datumom 26. marec 1922(?)

Josip Breznik

Robert Košar

Rakuša

in nečitljiv podpis

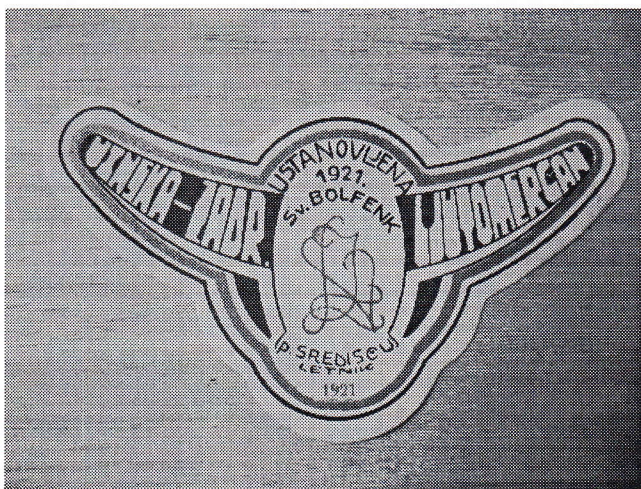
Jos. Tomažič

Jakob Ozmec

Filip Pokrivač

V kleti, ki je poslovala 11 let, je bil prva štiri leta redno zaposlen sodar. Za preostali čas so najeli sodarskega pomočnika, ki je delal le po potrebi, in za to dobil od vsakega prodanega litra 5 par. Toliko so priznavali tudi stroškov vinogradnikom za dovoz mošta v klet ter kleti za prevoz vina za železniško postajo Središče, od koder je vino potovalo h kupcem. Največ jih je bilo iz Ljubljane in okolice. Kupci so v klet prihajali osebno, ko so si zaupali, pa so vino naročali na osnovi poslanih vzorcev.

Klet je občasno pripravila tudi vinske sejme. Najuspešnejši je bil 1925. leta, saj so na njem prodali 8 vagonov vina, po ceni od 8 do 12 din za liter. Najboljši odjemalci so bili gostilničarji Košar, Bricelj in Zupančič iz Ljubljane. Veliko tega vina so popili tudi gostje ljubljanskega hotela Slon, saj je njegov oskrbnik Mastnak letno kupoval 10 do 20 tisoč litrov iz te kleti. Dobri kupci so bili Alojz Mihelčič, gostilničar iz Celja, Avgust Dolinšek iz Hrastnika za tamkajšnji gostilni Roš in Sokolski dom, vino so pošiljali tudi v Rogaško Slatino in v Čakovec na Hrvaško, večje količine so tudi pokupili domači kupci, dostavljali so jim ga peš ali s kolesom na dom.

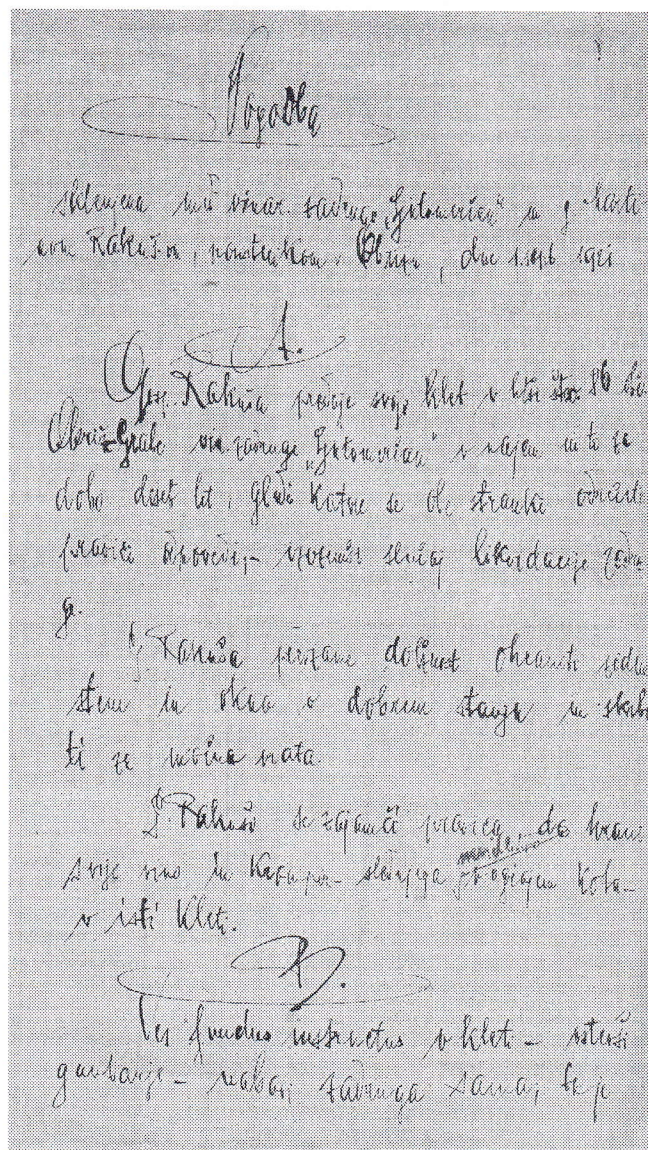
Etiketa vratu steklenice natisnjene ob ustanovitvi Zadruga. (Hrani: Jože Rakuša, Ormož)

O Vinarski zadrugi "Ljutomerčan" so poročali tudi drugi takratni časopisi, kot so Slovenski gospodar, Naše gorice in Kmetovalec.⁶

Klet je imela tudi svoj železni pečat z monogramom, ki je bil odtisnjen na vseh njenih vinskih sodih ter na manjših vinskih etiketah, ki so jih lepili na vrat butelj.⁶

⁶ Jože Rakuša : Vinarska zadruga "Ljutomerčan", Sv. Bolfenk pri Središču 1921-1932 – Zgodovinski zapisi, Zgodovinsko društvo Ormož, letnik I (2004), št. 1.

Pogodba med Martinom Rakušo in Vinarsko zadrugo "Ljutomerčan."

V letu 1926 je bilo število članov načelstva bilo povečano na 7 in so ga sestavljali:⁷

- Robert Košar – posestnik in publicist s Koga
- Jožef Tomažič – posestnik iz Vuzmetincev
- Jožef Breznik – davkar v pokoju s Koga
- Martin Rakuša – posestnik iz Obreža
- Jožef Munda – posestnik iz Vodrancev
- Jakob Ozmec – posestnik z Vinskega vrha
- Filip Pokrivač – posestnik iz Jastrebecv

Člani nadzorstva so bili:

- Dr. Mato Vargazon – posestnik z Vinskega vrha, pozneje se je preselil v Gornjo Radgono
- Rudolf Lukačič – posestnik iz Središča

⁷ Zapisnik 4. rednega občnega zbora, z dne 26. junija 1926.

**Pogodba med Martinom Rakušo in Vinarsko zadrugo
"Ljutomerčan" - nadaljevanje.**

- Franc Planinc – župnik pri Sv. Bolfenku (umrl 1927), ki ga je po sklepu občnega zbora v letu 1926 nasledil Karol Guček, kaplan iz Središča.

Leta 1926 je prišlo tudi do prve večje spremembe Pravil zadruge. Na četrtem rednem občnem zboru, ki je bil 26. junija 1926 ob 14. uri pri Martinu Rakuši v Obrežu so izglasovali naslednje pomembnejše spremembe:⁸

- črta se obrestovanje deležev po 3 % obrestni meri in se določi, da obrestna mera ne more biti višja kakor obresti za hranilne vloge pri kreditni zadrugi.
- - dividende na deleže so izključene.
- rezervni sklad se v nobenem primeru ne more deliti med zadružnike
- čisti dobiček se ne more deliti zadružnikom
- načelstvo se sestoji iz načelnika, njegovega namestnika in petih odbornikov. Voli jih občni zbor.
- člani načelstva za svoje delo "ne dobivajo nikakvih tantijem"
- člani nadzorstva ne prejemajo za svoje poslovanje "nobenih tantijem"
- na občnem zboru ima vsak zadružnik z glavnimi deleži za vsak delež deset glasov.
- Zadružniki z opravnimi deleži imajo toliko glasov, kolikor imajo opravnih deležev, vendar ne več kakor pet glasov.

Število članstva se med poslovanjem zadruge od ustanovitve do likvidacije ni bistveno spreminjalo. Točnih podatkov v arhivih ni mogoče najti, ker so se evidence o članstvu - članski imenik - vodile zelo površno.

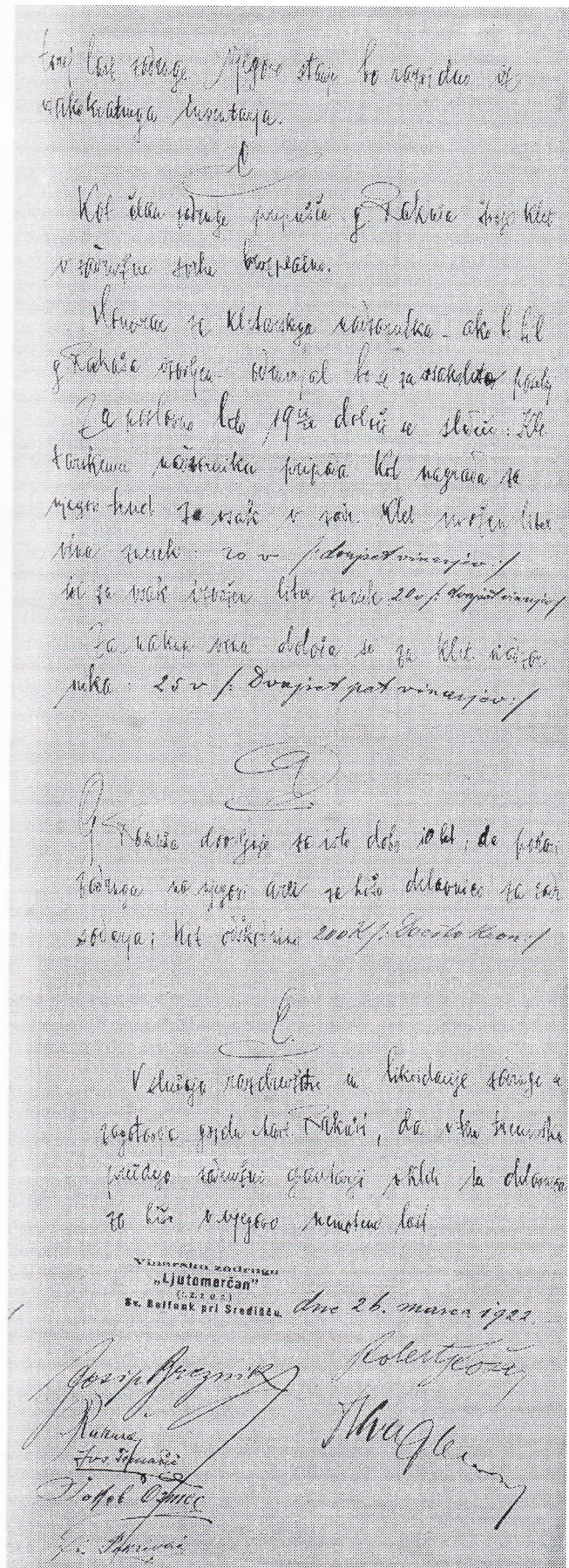
Največkrat omenjen podatek govori o 70 do 80 članih zadruge. Zadnji uradni podatek iz leta 1931 govori o tem, da je bilo tega leta v deležni knjigi vpisanih 76 članov. Od teh je 21 članov imelo vpisanih 58 glavnih deležev po 1250 din, preostali člani – njih 55 pa je imelo vpisanih 260 opravnih deležev po 12, 50 din.

Na občnem zboru, ki je bil 25. marca 1931, je bil sprejet predlog, da se število članov načelstva ponovno zmanjša na 5.

Izvoljeni so bili:

- Robert Košar - načelnik - Sv. Bolfenk
- Martin Rakuša - odbornik - Obrež
- Filip Pokrivač - odbornik - Jastrebeci
- Jaka Škorjanec - odbornik - Središče

⁸ Zapisnik občnega zbora.

➤ Jakob Dogša - odbornik – Obrež.

V nadzorstvo so bili izvoljeni:

- Anton Tkalec - Obrež⁹
- Janko Štamberger - Središče
- Jožef Erjavec - Vodranci

Zaradi tega, ker sklepi občnega zbora in izglasovane spremembe niso bile prijavljene v zadrugi register, prav tako pa ne izbrisi prejšnjih članov, je to pozneje, v postopku likvidacije zadruga, predstavljalo precejšnjo zmedo in pravni problem.

Poslovanje zadruga od leta 1921 do 1931 je bilo zelo površno in nedokumentirano, za kar je bil v največji meri odgovoren Robert Košar. Članski imenik se ni vodil ažurno, prav tako ne knjiga deležnikov in ostala dokumentacija.

Načelstvo zadruga je večkrat prekoračilo svoja pooblastila in pristojnosti in je sprejemalo sklepe, ki so bili v pristojnosti občnega zbora.

Tako je zadruga za normalno poslovanje najemala posojila brez tega, da bi občni zbor določil višino, do katere se zadruga sme zadolžiti.

Posojila je zadruga dobivala od domače Kmečke hranilnice in posojilnice, od Kmečke hranilnice iz Središča in od Zadružne zveze Slovenije v Ljubljani. Manjše zneske sta zadrugi posojala tudi načelnik Košar in odbornik Rakuša.

Oktobra 1929 je znašal dolg zadruga Zadružni zvezi 17. 712 din, pri Kmečki hranilnici in posojilnici Sv. Bolfenk je dolg znašal 91. 888, 75 din, pri središki hranilnici pa 33. 340 din.

⁹ Anton Tkalec (roj. 25. 5. 1896) je bil posestniški sin v Obrežu in prvi načelnik Vinske in sadjarske zadruga v Središču ob Dravi, ki je bila ustanovljena 20. 11. 1932. Zadruga je poslovala do leta 1939.

Vseskozi aktiven na družbenem in gospodarskem področju je po prihodu s fronte stopil v vrste Maistrovih borcev. Deloval je v 87. in 45. mariborskem pešpolku. Med obema vojnana je bil tudi nekaj časa starosta središkega Sokola. Kot starosta Sokola je šel zagovarjat v Čakovec bodoče središke učetljiščišnike - sokole, ki so bili osumljeni branja in razširjanja komunistične literature. Med drugo svet. vojno je sodeloval in pomagal odporiškemu gibanju v okolici Koga in Središča. Bil je bližnji sodelavec prof. Jožeta Kerenčiča. Ob ustanovitvi KO OF, decembra 1944, je bil imenovan za referenta za gospodarstvo. Kmalu po vojni pa je bil delegat republiškega ministrstva za finance v Ljubljani. Sodeloval je v UO Naproze in NO Vinarske zadruga Ormož ter v Kmetijski zadrugi Obrež in Središče in ustanovni član LD Obrež. (Vir: Fr. Krnjak).

Dne 24. oktobra 1929 je bil pri Zadružni zvezi najet nov kredit v višini 160. 000 din. Ta kredit naj bi zadruga, po izjavah nekaterih članov načelstva, najela samo zato, da bi poravnala dražje kredite pri obeh hranilnicah.

Načelnik Košar in kletar Rakuša sta to zanikala in najetje kredita obrazložila s potrebami za nakup mošta in šele potem, če bi kaj ostalo, za odplačilo dolgov pri obeh posojilnicah.

V revizijskem poročilu je zapisano, da je bil s tem kreditom poravnan dolg pri središki posojilnici, preostanek pa je bil uporabljen za nakup mošta.

Zadruga v tem času ni mogla več vračati dolgov iz rednega poslovanja. Edino Kmečki hranilnici in posojilnici Sv. Bolfenk je zadruga v času od 31. novembra 1930 dalje, iz izkupička za vino, vrnila 37. 300 din in na račun obresti še 3. 500 din.

Zadruga ni mogla Zadružni zvezi odplačati niti dinarja posojila.

Prodaja vina je običajno potekala na kredit. Izterjevanje terjatev na blagu je odbor prepustil načelniku.

Terjatve do kupcev so bile naslednje :

➤ 30. 9. 1925	278. 468, 31 din,
➤ 30. 9. 1926	197. 058, 74 din,
➤ 30. 9. 1927	277. 092, 00 din,
➤ 30. 9. 1928	232. 665, 12 din,
➤ 30. 9. 1929	139. 963, 60 din,
➤ 30. 9. 1930	257. 761, 58 din,
➤ 30. 9. 1931	208. 119, 83 din.

Terjatvam so se pripisovale 10 % obresti, ki jih le malokdo plačal. Precej terjatev je bilo starih že od 5 – 7 let, vendar se z njimi ni nihče ukvarjal.

Terjatev, starih več kot 3 leta, za katere ni bilo od dolžnikov nobenega priznanja, da dolg res obstoji in da so ga pripravljeni kdaj plačati, je bilo 32, v skupnem znesku 126. 521, 58 din, nekaj terjatev je bilo neizterljivih, zato ker dolžniki niso imeli nobenega premoženja.

Med največjimi dolžniki so bili:

➤ Marija Toplak, Celje	22.
276 din	
➤ Tini Vodišek, Zagorje	21. 104 din
➤ Anton Reberšek, Celje	18. 948 din
➤ Feliks Horvat, Mala Subotica	15. 227 din
➤ Marija Trstenjak, Obrež	14. 805 din
➤ Danimir Pačnik, Laško	12. 811 din

* * *

Težavno situacijo v zvezi s prodajo vina kaže pisno dopisovanje Roberta Košarja in Zadružne zveze, za katero je ponudbo pisal dr. J. Basaj:

ZADRUŽNA ZVEZA V LJUBLJANI 24. 10. 1929

Velecenjeni gospod predsednik!

Dovoljujem si obrniti se na vas osebno kot zastopnik Centralne vinarne v zadevi nakupa vina. 21. oktobra vas je obiskal naš ravnatelj Levičar radi nakupa mošta od vaše zadruga "Ljutomerčan". Kot vam je bil že tam pojasnil, bi za naše potrebe najbolj odgovarjal 20 % mešani ljutomerski mošt od združnikov, katerega pa vi držite po din 8, 50.

Za nas, ki smo tudi združno podjetje in pa sami vinski trgovec, bi kupčija prišla v poštev le, ako nam morete približno 80 hl tega mošta prepustiti po maksimalni ceni din 8 fco kolodvor Središče.

Kot rečeno se morate vi ozirati na to, da smo veletrgovec z režijo, katero moramo pokriti in zato ne moremo vina plačevati po ceni, po kakršni ga prodajate gostilničarjem. To morate gotovo vpoštovati.

Privatni trgovci, zlasti g. Vuk nam nudi enak 20 % ljutomerski mošt po din 7, 75. Zanesemo se na tem oziru na Vuka, da nam je pri prvi partiji dobro postregel, ker bi postal rad naš stalni dobavitelj.

Ne glede na tako ponudbo pa želimo kot združna ustanova, katere vse delnice do poslednje so v rokah Vzajemne posojilnice poslovati z vami kot zadrugo in smo radi tega tudi pripravljeni plačati po litru din 0, 25 dražje kot privatnemu trgovcu.

Vpoštevajte prosim tudi to, da smo odjemalec celega vagona in kar je pri tako veliki množini posebno važno, smo takojšen plačnik in soliden plačnik, tako da morate pri nas na vsak način odbiti oni del pribitka, ki ga sicer pri cenah kalkulirate za dubioza.

Če bi napravili to kupčijo in bi nam vi kot združnemu velepodjetju in kot veletrgovcu napravili posebno ceno, bi se tudi pozneje za naročila z zaupanjem obračali na vašo zadrugo.

Prevzeli bi blago v teku kakih 14 dni. Prav lepo vas prosim, gospod predsednik, da na podlagi gornjih razlogov pravilno presojate položaj in nas ne siliti privatnemu trgovcu, ko nam je resna volja delati z združnim podjetjem.

Pričakujem vašega odgovora in vas prisrčno pozdravljam.

Podpis: Basaj

P. S. Radi občnega zbora Kmetijske družbe imam pa sedaj tožbo od nekega Kukeca

* * *

Na dopis je 27. oktobra 1929 odgovoril Robert Košar
Velecenjeni gospod ravnatelj!

Prisrčna hvala za vaš cenjeni dopis z dne 25. t. m. Natančno sem preračunal, koliko nas stane združni mošt, ki smo ga prevzemali po 7-8 din. Prosečno nam pride na 7, 25 in če še računamo stroške in da nam ostane še precej droži, ker se vino odvzame šele čez 14 dni, nam pride približno na 7, 65 – 7, 70 din. Zato nam je zelo žal, da ga po 8, 00 din žali bog ne moremo dati, posebno ker bi nam ostalo še nad 250 hl lanskega vina in bi ostali skoraj brez novega. Zagorskih vin, ki so bila po 5, 50 do 6, 00 din pa nimamo. Zato mi žal, zelo žal, da se za letos še ne moremo najti in prosim vljudno, da nam vključno temu ohranite vašo cenjeno naklonjenost.

Za slučaj pa, da bi hoteli kupiti od mene kot producenta, vam ponudimo okrog 90 hl (v enem sodu) večinoma šipona po 8, 00 din za fco kolodvor Središče. Za slučaj pa da bi hoteli odvzeti dva vagona (okrog 160 do 180 hl) pa bi ga pustil na 7, 75 din, ker se mi pri veliki partiji tudi zmanjšajo stroški.

V pričakovanju vašega cenjenega odgovora, beležim z Bog živi, vam udani

Sv. Bolfenk pri Središču, dne 27. 10. 1929

P. S. Glede tožbe se jim bo še vse z % povrnilo, ker božji mlini meljejo počasi a sigurno.

P. S. Prosil bi, da me kdo poseti, da vina pokuša in pregleda. V petek zjutraj odidem in me ne bo doma do četrta.

Pozdrav

Košar

Vinska kupčija je skoraj popolnoma zastala. V času od oktobra 1931 do februarja 1932 je bilo prodanih samo 259 litrov vina. Ker zadruga praktično ni imela nobenih dohodkov, tudi svojih obveznosti ni mogla izpolniti.

Kmečka hranilnica in posojilnica pri Sv. Bolfenku je vložila tožbo za svojo terjatev, en upnik je poslal zadrugi več opominov preko odvetnika.

Kredit, ki ga je zadruga dobila od Zadružne zveze v Ljubljani, bi moral biti poravnán že do konca leta 1930.

* * *

Dne 30. septembra 1931 je bilo finančno stanje zadruga naslednje:

Aktiva	din	Pasiva	din
Gotovina	364,04	Deleži članov	70.850. -
Zaloga vina /25.670 l A din 1, 50)	38.505.-	Dolg pri Kmečki hranilnici in posojilnici Sv. Bolfenk	57.222. -
Terjatve na vinu	104.774,73	Dolg na obrestih tega izposojila	851,10
Premični inventar	15.000.-	Tekoči račun z Zvezo	180.764.-
Tuji deleži	3.110,50	Razni drugi dolgovi	30.714,12
Poštna hranilnica	154,87		
Posojilo T. D.	1.000. -		
Izguba l. 1929/1930 po odbitku rezerve	13.458,19		
Izguba	164.051,89		
	340.401,22		340.401,22

V tej bilanci je izkazanih 20 terjatev, ki jih je načelstvo imelo za popolnoma varne in za katere je bilo pozneje 4.078,50 din tudi že plačanih.

Nezanesljivih, v bilanci neupoštevanih terjatev, je bilo 22 v skupnem znesku 107.225,41din.

Glede teh terjatev je načelnik zadruga Robert Košar na skupni seji načelstva in nadzorstva, ob sklepu revizije, izjavil, da prevzame zanje polno garancijo.

V zapisniku skupne seje, ki je bila 12. 10. 1931 v prostorih Martina Rakuša, je zapisano, da so bili na seji od načelstva zadruga Košar, Rakuša, Dogša in Škorjanec, od nadzorstva pa Tkalec, Štamberger in Erjavec. Na seji je bil tudi združni revizor Rakovič.

Načelnik Košar je predlagal, "da naj se dolgovi, ki se

vsled njegovega mlačnega postopanja pri izterjevanju sedaj ne dajo več izterjati, oziroma so zapadli, pridejo kot terjatev zadruga na njegov račun, koji se intabulira na njegovo posestvo". Predlog je bil sprejet. Košar je ob tem še izjavil, "da ne bode dal nobene druge intabulacije pred intabulacijo zadruga z današnjim dnevom"

Martin Rakuša je oba organa obvestil, da je na zalogi še 25. 670 litrov vina.

Zapisnik so podpisali vsi prisotni člani načelstva in nadzorstva.

* * * * *

Na dan 15. februar 1932 je revizor sestavil naslednjo bilanco:

Aktiva	din	Pasiva	Din
Zaloga vina (25.170 l A din 1, 50)	37.755.-	Dolg pri Zadrugi zvezi	187.705.-
Terjatve	100.696,23	Dolg pri Kmečki hranilnici in posojilnici Sv. Bolfenk	60.008,10
Gotovina	2.535,39	Razni upniki	28.964,12
Premični inventar	15.000.-	Deleži članov	69.600.-
Poštna hranilnica	154,87		
Tuji deleži	3.110,50		
Posojilo T. D.	1.000.-		
Zguba prejšnjih let	177.510,08		
Zguba v času od 1. 10. 1931 do 15. 2. 1932	8.515,15		
	346.277,22		346.277,22

Revizorjeve ugotovitve so bile, "da je za posojilo T. D. odgovoren načelnik, da so nezanesljive terjatve še

vedno iste kot so bile ob zaključku poslovnega leta 1930/31. Izguba v znesku 186. 025, 23 din bi se lahko

deloma pokrila z načelnikovo garancijo za izterljivost ne samo v bilanci izkazanih, ampak tudi v bilanci neizkazanih terjatev v znesku 107. 225, 42 din in z odpisom deležev v znesku din 69. 600.

Ostalo bi še nepokritih 9. 199, 81din, seveda pod pogojem, da bi se vino po 1, 50 din takoj prodalo.

Čim dalje pa se bo likvidacija zavlačevala, tem večja bo zguba radi naraščanja obresti. Za dosedanje zgube je pač v prvi vrsti odgovoren načelnik, ker ni skrbel za redno knjigovodstvo, ne za pravočasno plačevanje terjatev, ne za pravočasno prodajo vina in ker tudi ni odbora o stanju zadruge točno informiral. Posle, ki jih je vodil kletni nadzornik odbornik Rakuša, sem našel v lepem redu".

* * * * *

III. Likvidacija zadruge

Vinarska zadruga "Ljutomerčan" r. z. z. n. j. Sv. Bolfenk pri Središču je do konca leta 1931 zašla v takšne težave in izgube, da je po sklepu občnega zbora, ki je bil 24. julija 1932, objavila postopek likvidacije.

V združnem registru je dne 18. avgusta 1932 vpisana razdružitev zadruge in njena likvidacija z naslednjo vsebino:¹

"V združnem registru firm 786/32-Zadr. II 86/11 se pri firmi Vinarska zadruga "Ljutomerčan" r. z. z. n. j. Sv. Bolfenk pri Središču ob Dravi po sklepu občnega zbora z dne 24. 7. 1932 vpiše likvidacijska firma: VINARSKA ZADRUGA "LJUTOMERČAN", registrirana zadruga z omejeno zavezo za ljutomerski in ormoški okraj v likvidaciji.

Za likvidatorje se določijo:

- 1) Tkalec Anton – posestnik iz Obreža
- 2) Štamberger Janko – posestnik iz Središča
- 3) Šala Franc – posestnik iz Obreža

Likvidatorji skupno podpisujejo za likvidacijsko firmo. Upniki se pozivajo, da svoje terjatve prijavijo likvidacijski firmi v Obrežu, pošta Središče ob Dravi do 1. oktobra 1932.²

¹ Po avstrijskem Državnem zakoniku iz leta 1873 in poznejšem "Zakonu o pridobitnih in gospodarskih društvih ali tovarištvih", ki je zadruge izvzel iz splošnega avstrijskega zakona o društvih, je bilo mogoče zadruge razdružiti in likvidirati. Razdružila se je zadruga v primeru, če ji je potekel rok, če se je za to odločila sama ali, če njeni člani niso več videli smisla v njenem obstoju ali če je prišla v stečaj (konkurz).

² Poziv je bil objavljen v "Službenem listu Kraljevske banske uprave Dravske banovine"

Okrožno kot trgovsko sodišče v Mariboru odd. IV dne 18. avgusta 1932

Sklep o razglasitvi likvidacije je bil objavljen v Kmetovalcu št. 13 in 14, dne 15. julija 1932.

Zadruga ob likvidaciji ni imela nobenega inventarja in nobenih strojev.

Zadnja bilanca za poslovni leti 1938 – 1939 je pokazala 389. 040, 58 din izgube. Največja upnika sta bila Zadružna zveza v Ljubljani za 285. 692 din (z valuto 30. 9. 1939) in Kmečka hranilnica in posojilnica Sv. Bolfenk za znesek 74. 133 din.

Postopek likvidacije je trajal izjemno dolgo. Največji problem v postopku likvidacije je bil v tem, da so kot poroki nastopali bivši člani načelstva zadruge in člani nadzorstvenega organa. Mnogi med njimi so med likvidacijo umrli, drugi pa so se na vse načine poskušali rešiti obveznosti.

Poroki so bili:

Robert in Ivana Košar, Kog

Jože Breznik, Kog

Jožef in Ana Munda, Vodranci

Dr. Matej Vargazon, Gornja Radgona

Filip Pokrivač, Jastrebeci

Jakob Ozmec, Vinski vrh

Josip Tomažič, Vuzmetinci

Franc Planinc, župnik

Rudolf Lukačič, Središče.

Kot zanimivost navajam, da je bil Breznik istočasno tajnik Kmečke hranilnice in posojilnice Sv. Bolfenk, ki je zadrugo tožila za vrnitev kreditov.

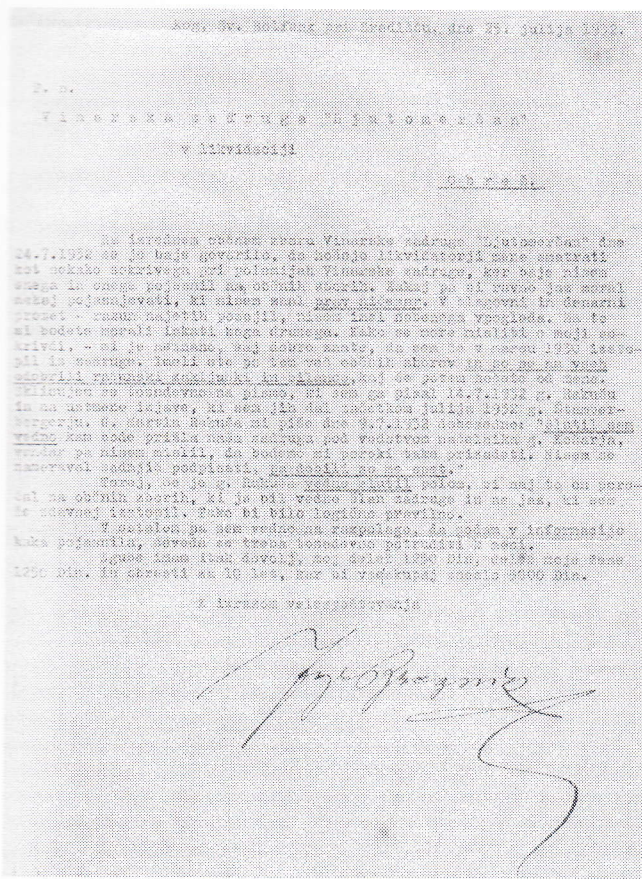
Likvidatorji so se z veliko vnemo lotili dela. Pričeli so sistematično ugotavljati višino terjatev zadruge in pošiljati opomine za izterjavo.

Ker so bili opomini v večini primerov brezuspešni, so osebno obiskali vse dolžnike. Ugotovili so, da so terjatve za približno 170. 000 din praktično neizterljive. Krivda za takšno stanje je bila v neodgovornem delu načelstva, ki ni pravočasno zahtevalo plačila računov za prodano vino.

Likvidatorji so izterjali vse tiste dolžnike, ki so bili plačilno sposobni, omogočili so jim obročno odplačilo.

Zaloge vina iz let 1928 in 1929 so uspeli prodati že v letu 1932, in sicer po 1, 25 din za liter. Cene 1, 50 din, kot so bile zaloge ovrednotene v bilanci, ni bilo mogoče doseči zaradi čedalje večje vinske krize in tudi zaradi dejstva, da sta bila letnika 1931 in 1932

izjemno dobra, tako da posebnega zanimanja za staro vino ni bilo.

Breznikovo pismo, ki opozarja likvidatorje Zadruge, da pri polomu Zadruge nima nič zraven.

Osmega oktobra 1932 je bila organizirana javna dražba sodov in ostalega kletnega inventarja. Na dražbi je bil uspešen Konzorcij za ustanovitev nove vinarske zadruge, ki je ponudil 20. 200 din.

Likvidatorji so na vse načine poskušali, da bi bil postopek likvidacije čim krajši in izterjava čim uspešnejša.

Tako so 12. oktobra 1932 sklicali sestanek porokov, da bi se z njimi dogovorili o načinu pokrivanja obveznosti, še prej (26. septembra) pa je bil sestanek zadrušnikov.

Enaindvajsetega januarja 1933 so se sestali skupaj poroki in upniki, 12. februarja 1933 pa stari člani načelstva in nadzorstva zadruge.

Na vseh srečanjih so obravnavali vprašanja, ki so bila povezana z likvidacijo in s pokrivanjem izgube.

Februarja 1933 so likvidatorji poslali vsem zadnjim članom načelstva in nadzorstva pred objavo likvidacije dopis z naslednjo vsebino:

Obrež, dne 17. februarja 1935

Gospod

Izvršujoč sklepe občnega zbora podpisane zadruge z dne 12. 2. 1935 ter s pozivom Zadružne zveze v Ljubljani, vas tem potom vljudno obveščamo, da je soglasno ugotovljeno, da so odgovorni za zgube pri Vinarski zadrugi Ljutomerčan vsi člani načelstva in nadzorstva, ki so fungirali od leta 1928, ko se je ugotovila zguba, ter zahteva Z. Z., da se uvede proti istim odškodninska tožba.

Naknadno nas obvešča Z. Z., da je možna rešitev brez odškodninske tožbe, ako dajo krivci obvezne izjave, da bodo prispevali k kritju zgube določen znesek, dajo menice s poroštvom, ali dovolijo vknjižbo.

V ta namen in z ozirom na dejstvo, da zguba vsled obresti stalno narašča, vas vljudno pozivamo, da se po soglasnem sklepu občnega zbora izjavite do 1. marca t. l., če pristanete na sporazumno poravnavo zgube, ker se v nasprotnem slučaju mora zadeva izročiti sodišču.

Odnosno na sklep občnega zbora prihajajo v poštev kot bivši člani načelstva in nadzorstva in poroki sledeči g. : Robert Košar, Jože Breznik, Jožef Tomažič, Jakob Ozmec, Josip Lovrec, Filip Pokrivač, Martin Rakuša, Dr. Mato Vargazon in Jožef Munda.

Z odličnim spoštovanjem

Neplačano jamstvo na deleže Vinarske zadruge "Ljutomerčan" – plačljivo glasom sklepa občnega zbora z dne 12. februarja 1933 (za glavne deleže do 31. maja, za opravitne do 31. marca 1933)³

Tek. št. ime-nika	Ime in priimek	Kraj	Glavni deleži	Opravitni deleži	Znesek opr. deleža	Znesek gl. deleža
1	Košar Robert	Kog, Sv. Bolfenk	20		1.250. -	25.000. -
8	Rubin Ivan	Kog		2	12,50. -	25,00
13	Lovrec Josip	Preseka				3.500. -
14	Lovrec Ivan	Preseka				450. -
18	Halužan Ana	Jastrepci		1	12,50	12,50
22	Filipič Marija	Grabe		1	12,50	12,50
23	Šalamun Roza	Obrež		12	12,50	150. -
28	Košar Filomena	Kog	10		1.250. -	12.500. -
44	Blagovič	Brebrovnik		2	12,50	25,00

³ Prepis dokumenta – arhiv zadruge.

Tek. št. ime-nika	Ime in priimek	Kraj	Gla-vni de-leži	Opra-vilni de-leži	Znesek opr. deleža	Znesek gl. deleža
	Franc					
45	Bratko Marija	Vinski vrh		1	12,50	12,50
56	Krničar Ivana	Obrež		20	12,50	250. -
60	Dečko Matjaž	Vinski vrh		10	12,50	125,00
66	Kolarič Anton	Središče ob Dravi	1		1.250. -	1.250. -
67	Borko Ivan	Obrež	1		1.050. -	69
69	Slana Alojz	Kozlovčak		1	12,50	12,50
70	Perc Ana	Vodranci		1	12,50	12,50
74	Borko Jožef	Vodranci		2	12,50	25. -
76	Škrlec Franc	Jastrepci		4	12,50	50. -
79	Mežnarič Ivan	Šalovci		2	12,50	25. -
80	Plohl Franc	Kog		2	12,50	25. -
84	Škorjanec Ivo	Središče	1		1.250. -	1.250. -
87	Grubič Ignac	Vitan		4	12,50	50. -
88	Masten Ivan	Obrež		4	12,50	50. -
95	Šinko Emil	Središče		4	12,50	50. -

Aktiva	din	Pasiva	din
Gotovina	2,16	Posojila	48.967,78
Terjatve	43.826,33	Tekoči račun za Zadružno zvezo	207.129,00
Deleži	110,50	Upniki	16.745,62
Poštna hranilnica	5.715,17	Prehodni	10,00
Izguba iz prejšnjih let	202.290,46		
Tekoča izguba	20.905,48		
SKUPAJ	272.850,40		272.850,40

Zadruga v likvidaciji je v tem obdobju realizirala 96. 840, 22 din prometa. Tekoča izguba v višini 20. 905, 48 din je nastala zaradi obresti na posojilo in visokih odvetniških stroškov.

Poroki in deležniki so se poskušali na vse načine izogniti plačilu obveznosti. Ohranjeni so številni dokumenti, ki kažejo, da so se zadeve poskušale reševati najprej na miren dogovorni način, pozneje pa so se vključili odvetniki in sodišče.

Dokument (dostavnica) iz leta 1934 kaže, da je bilo zavezancev za plačilo jamstva na deleže (glavne in obratovalne) kar 46. Med največjimi so bili Robert

* * * * *

Zaključni račun za poslovno leto 1931/32 je ponovno izkazal veliko izgubo, zato je na občnem zboru, ki je bil 12. februarja 1933 sklenjeno:

Da se zaradi pokrivanja izgube odpišejo vsi deleži v znesku 69. 600 din.

Da se od vseh članov zahteva plačilo zneska, za katerega jamčijo, to je enkratni znesek deleža v višini 69. 600 din.

Že prej je bila opravljena vknjižba na posestvo načelnika Košarja v višini 150. 000 din.

Pozivu občnega zbora za plačilo se je od 70 članov odzvalo 30 članov, ki so vplačali 9. 912, 50 din. Plačilu so se izogibali predvsem tisti člani zadruge, ki so vpisali več glavnih deležev.

Na občnem zboru, 28. februarja 1934, je odstopil likvidator Franc Šala. Ker ni bilo mogoče izvoliti drugega likvidatorja, je občni zbor sprejel sklep, da z delom nadaljujeta preostala dva.

Bilanca za leto 1932/33 je izkazovala naslednje stanje

Košar z dvajsetimi glavnimi deleži v znesku 25. 000 din, Filomena Košar z desetimi glavnimi deleži v znesku 12. 500 din, Kmetijska hranilnica in posojilnica Sv. Bolfenk z desetimi ter Lovrec Josip iz Presike s šestimi deleži.

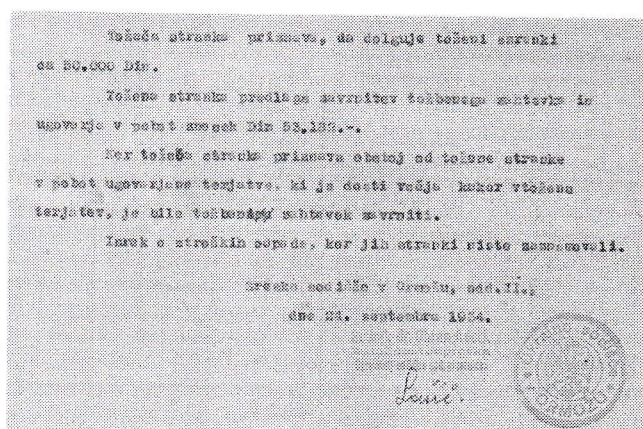
Po en glavni delež so imeli vplačane še naslednji člani zadruge:

- Josip Breznik - Kog
- Ožbolt Kodolitsch (naslednik)
- Amalija Breznik - Kog
- Anton Kolarič - Središče

- Ivan Lovrec - Preseka
- Ivan Borko - Obrež
- Anton Borko - Gomila
- Flora Götz (g. Rakuša)

Z največ jamstvi na obratovalne deleže, po 12, 50 din za vsak delež, so bili obremenjeni:

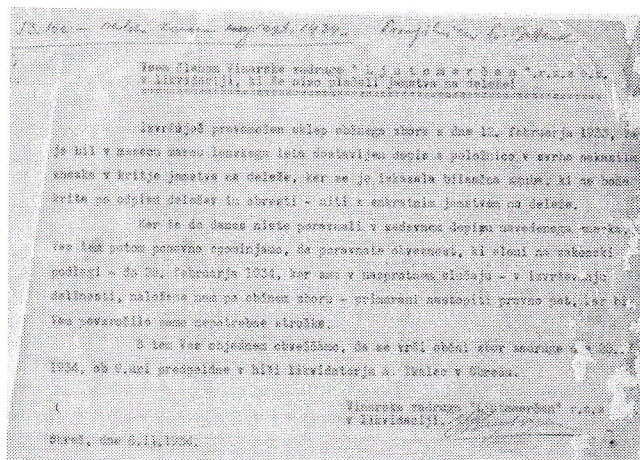
- Hermina Sueti, Jeruzalem 40 deležev
- Lovro Krničar, Grabe 20 deležev
- Ivan Jakl, Središče 10 deležev
- Roza Šalamon, Grabe 10 deležev
- Franc Kolarič (naslednik) 10 deležev
- Matjaž Dečko, Vinski vrh 10 deležev
- Franc Pavlinič, Loperšice 8 deležev
- Anselm Polak, župnik iz Miklavža 8 deležev

Zavrnilni predlog sodišča o tožbi med Vinarsko zadrugo "Ljutomerčan" in Kmečko hranilnico.

Sledi še vrsta članov z jamstvi od 6 do najmanj enega deleža.

Likvidatorji so februarja 1934 leta vsem članom zadruga poslal opomin za plačilo jamstvenih deležev, ki je bil istočasno tudi vabilo za občni zbor, dne 28. 2. 1934, pri Antonu Tkalcu v Obrežu.

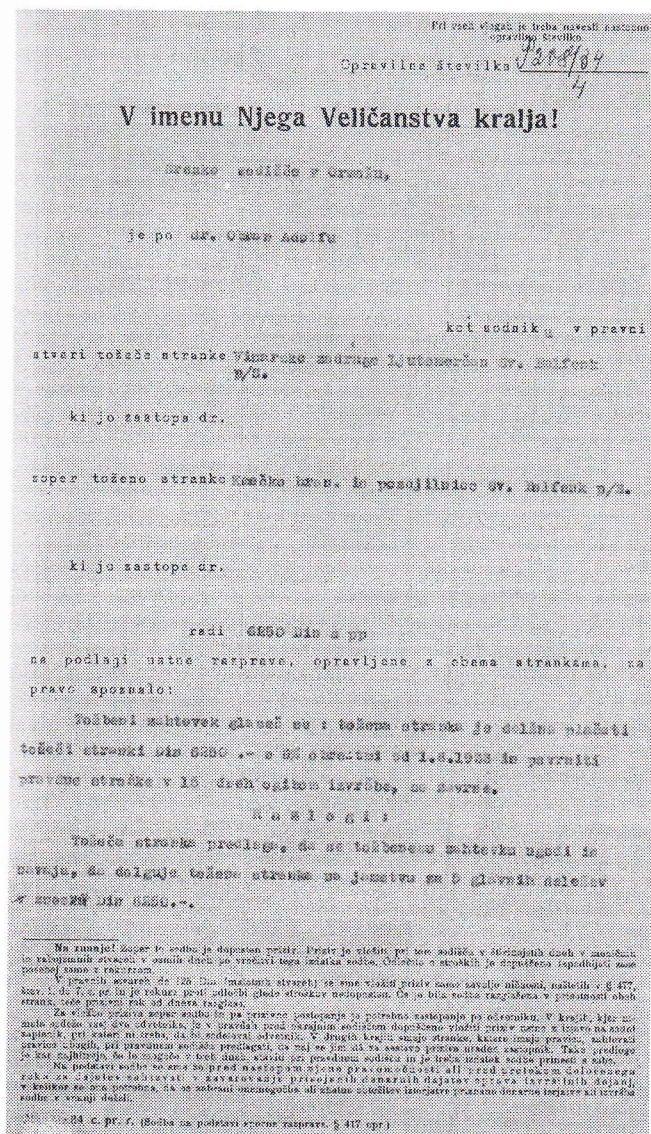

Dopis, s katerim likvidatorji obveščajo člane o plačilu jamstvenih deležev.

Odziv članov glede plačila jamstvenih deležev je bil skromen. Vinarski zadrugi v likvidaciji tako ni preostalo drugega kot sodna pot. Zadruga je tako v začetku aprila leta 1934 vložila tožbo proti vsem članom, ki niso poravnali jamstvenih deležev, in tudi kateri si je zadruga najela kredit, in ga ni mogla odplačati.

Da postopek na sodiščih ni potekal tako dolgo kot danes, je dokaz dejstvo, da je sodišče v obdobju od maja do julija tega leta opravilo obravnave za vse vložene tožbene zahtevke ter izdalo sodbe in "plačilna povelja".

Kot zanimivost iz teh razsodb izhaja, da je tožba proti Kmetški hranilnici in posojilnici Sv. Bolfenk na plačilo 5 jamstvenih deležev v znesku 6. 250 din bila zavržena, ker je predstavnik zadruga priznal, da

zadruga hranilnici dolguje 50. 000 din. Sodišče je ugodilo tožbenemu zahtevku zoper Jožefa Breznika in Amalijo Breznik in ni upoštevalo njunih dokazil glede izstopa iz zadruge.

* * *

Z a p i s n i k

spisan ob priliki sestanka porokov Vinarske zadruge "Ljutomerčan" v Vuzmetincih v hiši g. Tomažiča, dne 19. aprila 1935 ob 15. uri.¹

Navzoči podpisani.

Uvodoma pozdravi g. Tkalec navzoče, te prečita dopis Z. Z. tičoč se porazdelitve ostanka dolga v znesku din 116.312. - med poroke.

Nato izjavijo podpisani sledeče:

G. Tomažič Jožef, posestnik v Vuzmetincih izjavi, da plača na njega odpadajoči znesek v gotovini do 31. 12. 1935.

G. Ozmec Jakob, posestnik v Vinskem vrhu izjavi, da dovoli zavarovanje na svojem posestvu do zneska din 6.000. -.

G. Rakuša Martin, posestnik v Obrežu izjavi, iste ponudbe kot dne 14. 3. 1935 v pisarni g. dr. Kocmurja v Ormožu, v podrejenem slučaju plačilo na njega odpadajočega zneska v gotovini do 31. 12. 1935.

G. Lovrec Josip, posestnik na Preseki izjavi, da vstraja pri svoji ponudbi dani v pisarni g. Cirila Kocmur v Ormožu dne 14. 3. 1935 s pripombo, da je on zemljeknjižni posestnik in ne samo njegova žena, kot poroča Z. Z. in g. Dr. Schaubach.

G. Munda Jožef, posestnik v Vodrancih izjavi, da ne prizna nobenega plačila.

Gg. Tkalec in Štamberger ostaneta pri izjavi, dani svoječasno v pisarni advokata Kocmur v Ormožu. G. Košar Robert, ki ni navzoč pošlje izjavo, ki se prečita in priloži.

Za dr. Vargazon Mateja izjavi g. Ozmec Jakob, da imenovani poseduje v Gornji Radgoni bivšo Zorcinijevo posestvo, ki se ceni še danes na milijonsko vrednost. Dvakratnemu pismenemu vabilu k izjavi, kako poravna svoj del jamstvenega zneska, se ni odzval.

Za odsotnega Škorjanec Jakoba izjavi g. Štamberger, da je imenovani voljan zemljiškoknjižno zavarovati odpadajoči znesek na njegovo posestvo.

G. Tkalec prečita seznam neizterljivih dolžnikov, kar doseže z obrestmi vred nad 150.000. -. Soglasno se

sklene, da se g. Košarja, ki jamči za vse izgube, ki nastanejo pri zadruzi vsled neizterljivosti, izroči sodišču in vknjiženi znesek za din 150.000. - iztoži.

Zapisnik se prečita in podpiše.

Vuzmetinci, dne 19. aprila 1935.

Janko Štamberger, l. r.

Anton Tkalec, l. r.

Josip Tomažič, l. r.

Martin Rakuša, l. r.

Jakob Ozmec, l. r.

Jožef Munda, l. r.

Josip Lovrec, l. r.

* * *

Zadruga je konec leta 1934 na Zadružno zvezo v Ljubljani naslovila prošnjo za podporo iz sanacijskega fonda.

Januarja 1935 je Zadružna zveza odgovorila, da je treba za omenjeno podporo izpolniti določena jamstva in podati dodatna pojasnila.

* * *

Likvidatorji so 27. januarja 1935 Zadružni zvezi poslali naslednji odgovor:

Obrež, dne 27. 1. 1935

P. n. Zadružna zveza v Ljubljani

Z ozirom na vaš cenjeni odgovor na našo prošnjo glede podpore iz sanacijskega fonda z dne 24. 1. 1935 in do pošiljatev izpiska našega računa o dne 16. t. m. si dovoljujemo podati sledeče pripombe in prositi pojasnila:

Ad 1. / Kmečki hranilnici in posojilnici pri Sv. Bolfenku smo sicer poslali prošnjo za odpis dolga, vendar ne pričakujemo uspeha k zadevnemu predlogu, ki smo ga stavili cenj. naslovu z našo prošnjo od dne 9. t. m. nas je vodila misel, da bi cenjeni naslov po predložitvi podanih dejstev lažje uplival na imenovani zavod, ker je podpisnik zadolžnice Vinarske zadruge "Ljutomerčan" pri p. n. tudi vodilen član Kmečke hranilnice in posojilnice pri Sv. Bolfenku, g. Jože Breznik, ki si je prisvajal svoječasno tudi prvo besedo pri podpisani zadruzi, vedel pa se je pravočasno odtegniti plačilu jamstva, ker je bil podrobno informiran o stanju zadruge, vendar pa ni povedal tega niti pri seji načelstva, niti na občnem zboru iste.

Ad 2. / Ker se primanjkljaj vsled naraščajočih obresti stalno veča, smo podvzeli potrebno za sporazumno sanacijo, k kateri so bili tudi nekateri podpisniki zadolžnic pripravljeni prostovoljno doprinesiti primeren delež, vendar pa do rezultata ni prišlo, ker nismo od merodajne strani dobili navodil in podpore,

¹ Prepis zapisnika – original je v arhivu zadruge.

nasprotno se nas je zagotavljalo, da ne bode nobeden kmet ničesar plačal, ker se bode ves primanjkljaj kril iz sanacijskega fonda.

Norma, da sme imeti p. n. Z. Z. kredite le pri včlanjenih zadrugah v tem slučaju po našem mnenju ne pride v poštev, ker podpisana zadruga nima nobenega premoženja, ter prihaja g. Robert Košar v poštev le kot porok in plačnik za kredit, dovoljen vinarski zadrugi "Ljutomerčan" pri Z. Z.

Tudi ostali podpisniki zadolžnice (razen enega) so kmetje, ter bi Z. Z. v skrajnem slučaju, da se posluži svojih pravic, ki jih ima spodpisom zadolžnic, itak morala pristati na dolgoročno terjatev po naredbi o zaščiti kmetov. Razlika je le v tem, da ima p. n. pravico zahtevati po naredbi 6 % obresti, podpisana zadruga pa le 3, 5 %, kar bi povzročilo precejšnje difference.

Ad 4. / Z ozirom na doposlani nam izpisek našega računa z dne 16. t. m. si dovoljujemo ponovno omeniti, da zadruga nima nobenega premoženja, poroki so kmetje, ki se jim po naredbi smejo računati le 6 % obresti (podpisana zadruga 3, 5 %), ter bi bilo temu primerno popraviti račun, v katerem se vodijo 7 1/2 % obresti.

Vljudno proseč navodil in poročila,

beležimo z odličnim spoštovanjem

* * *

Odgovor Zadružne zveze je bil hiter in se je glasil:

ZADRUŽNA ZVEZA V LJUBLJANI

Registrovana zadruga z omejeno zavezo

Telefon št. 2021V Ljubljani, dne 12. 2. 1935.

Čekovni račun pri poštni hranilnici,

Podružnici v Ljubljani, št. 10. 751

Brzjavaj: Zadružna zveza

Žiro račun pri

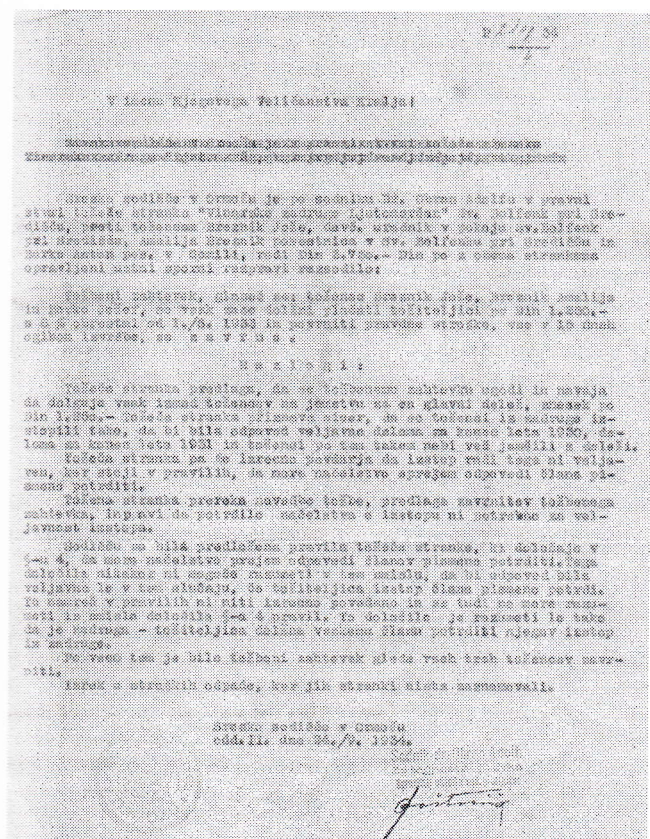
Narodni banki kraljevine Jugoslavije

P. n. Vinarska zadruga "Ljutomerčan", Sv. Bolfenk pri Središču

Na vašo prošnjo z dne 9. 1. vam sporočamo, da je odbor Zadružne zveze na svoji seji 5. februarja sklenil, da prispeva za sanacijo odnosno mirno likvidacijo vaše zadruge iz sanacijskega fonda pri Zadružni zvezi din 100. 000. -, katere vam pa odobrimo na vašem računu le pod pogojem, ako nam za ostali znesek naše terjatve din 116. 312. - nudite na podlagi sodne poravnave zemljiškoknjižno zavarovanje na posestvih porokov in plačnikov, odnosno žirantov za kredit, ki so podpisali pogodbe o tekočem računu, odnosno menice in ki so danes še plačila sposobni.

Kot naš zastopnik bi to stvar z vami uredil član našega načelstva g. dr. Schaubach Franc, advokat v Mariboru, katerega istočasno o tem obveščamo. Za gori navedeni ostanek dolga bi se računale 6 % obresti in se seveda tudi vknjižile.

Upamo, da je odbor Zadružne zveze storil za vašo zadrugo, kar je sploh mogoče in da boste torej gornji pogoj izpolnili, pri tem še pripominjamo, da se z ozirom na spremembe uredbe o zaščiti kmeta položaj vaše zadruge napram dolžniku g. R. Košar-ju znatno izboljšal in ste napram njemu kot upnik z istimi pravicami kot vsaka kreditna zadruga ali zveza glede obresti ali izterjanja obrokov. Seveda pa je treba počakati še na pravilnik, ki ga je kmetijski minister obljubil izdati k spremembam uredbe o zaščiti kmeta.

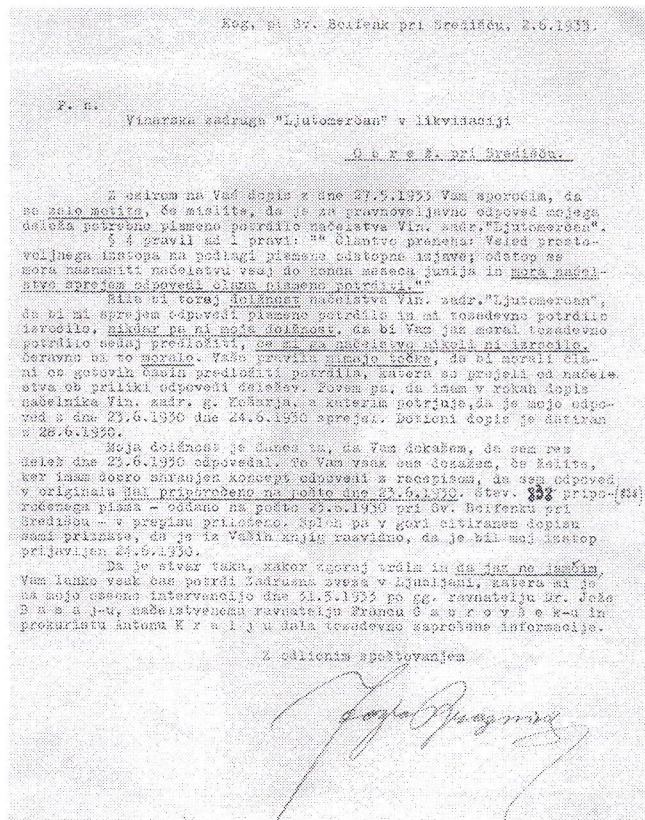

Dokumenti, ki nam pričajo o trnovi poti likvidatorjev Zadruga, ki so imeli za nalogo postaviti vse na svoje mesto.

Ad 3. / Ako niso, odnosno ne bodo izvedljivi naši prejšnji predlogi in z ozirom na zagotovilo, da ne bode nobeden kmet pritegnjen v plačilo terjatve, si dovoljujemo najvljudneje prositi za čim višji prispevek iz fonda za sanacijo zadrug, ter nam v očigled dejstvu, da se primanjkljaj vsled naraščajočih obresti neprestano viša – dati navodila, kako pritegniti k plačilu poroke.

Z združnim pozdravom:

Zadružna zveza v Ljubljani

Merjenje moči med likvidatorji in deležnikom.

Likvidatorji so se obrnili na poroke in sklicali sestanek

Obrež, dne 4. 3. 1935

P. n. !

Vljudo Vas obveščamo, da je odbor Zadružne zveze v Ljubljani na tozadevno prošnjo podpisane zadruge pripravljen prispevati iz fonda za sanacijo zadrug znesek din 100. 000. —v delno kritje zgub Vinarske zadruge po din 116. 312. —zemljiškoknjižno zavarovanje na posestvih porokov in plačnikov, ki so podpisali pogodbe o tekočem računu, odnosno menice.

Kot zastopnik Zadružne zveze za ureditev te stvari je pooblaščen g. dr. Schaumbach Franc, advokat v Mariboru, ki pride dne 14. t. m. v Ormož kot zastopnik v pravni zadevi Izvozne zadruge jugoslovanskih vin v Mariboru proti naši zadrugi —radi zahtevka po vplačilu zneska din 4. 259. —s prip. na račun še štirih deležev imenovane zadruge, ki jih Vin. zadruga "Ljutomerčan" ni priznala, ker je pristopila k isti z le enim deležem po din 1. 000, ki je plačan.

Ker nam poroča zveza, da noče imeti z našo zadevo prav nobenih sitnosti več, ter nas prosi v interesu

porokov, da se stvar ne zavlačuje, g. dr. Schaumbach pa želi zadevo urediti istočasno ob priliki svojega zadržanja v Ormožu zgoraj navedenega dne, Vas vljudno pozivamo, da se blagovolite udeležiti sestanka vseh porokov, ki ga sklicujemo s tem na 11. marc 1935 ob 2. uri popoldne v občinsko posvetovalnico v Središče ob Dravi.

V interesu vseh porokov je, da se sestanka, na katerem se naj sporazumno določi rešitev zadeve — udeležijo, ter se s tem izognejo novih tožbenih stroškov.

Z odličnim spoštovanjem!

Rezultat sestanka porokov so likvidatorji sporočili Zadružni zvezi

P. n. Zadružna zveza v Ljubljani

Z ozirom na Vaš dopis z dne 12. 2. t. l. v zadevi sanacije naše Vinarske zadruge "Ljutomerčan", Sv. Bolfenk pri Središču izjavljamo podpisani, da smo pripravljeni nuditi Vam za preostali znesek din:

1. / Košar Robert, posestnik pri Sv. Bolfenku na Kogu hipoteko na vseh svojih nepremičninah za znesek din 11.631,20

2. / Lovrec Josip, posestnik na Presiki, hipoteko na vseh svojih nepremičninah za znesek din 11.631,20

3. / Dr. Vargazon Matej, posestnik v Gornji Radgoni hipoteko na vseh svojih nepremičninah za znesek din 11.631,20

4. / Rakuša Martin, posestnik v Obrežu najraje konpenzacijo odn. transakcijo z mojo vlogo pri Ljubljanski kreditni banki podružnici v Ptuj, in sicer z ozirom na vlogo Koroških zadrug pri L. K. B. , v podrejenem primeru hipoteko na vseh svojih nepremičninah, oboje do zneska din 11.631,20

5. / Pokrivač Filip, posestnik Jastrebcu hipoteko na vseh svojih nepremičninah za znesek din 11.631,20

6. / Ozmec Jakob, posestnik na Vinskem vrhu hranilne knjižice Ljudske hranilnice in posojilnice pri Sv. Miklavžu pri Ormožu, v podrejenem primeru hipoteko na vseh svojih nepremičninah za znesek din 11.631,60

7. / Tomažič Josip, posestnik v Vuzmetincih hanilne knjižice Ljudske hranilnice in posojilnice v Ormožu v podrejeni vrsti hipoteko na vseh svojih nepremičninah ali pa plačilo v gotovini za znesek din 11.631,20

7. / Štamberger Janko, posestnik v Središču hipoteko na vseh svojih nepremičninah za znesek din 11.631,20

9. / Tkalec Anton, posestnik v Obrežu hipoteko na svoji nepremičnini za znesek din 11.631,20

10. / Škorjanec Jakob, posestnik v Središču knjižice Ljudske hranilnice in posojilnice v Ormožu v podrejeni vrsti hipoteko na vseh svojih nepremičninah za znesek din 11.631,20

S tem bi bila deloma zavarovana in deloma plačana cela Vaša terjatev v znesku din 116.312. -

Vsi podpisani izjavljamo, da se smatramo za vezane na gori navedeno ponudbo za čas enega meseca to je do 14. aprila 1935, do katerega časa nam izvolite sporočiti, da-li sprejmete to ponudbo v svrhu od Vas ponudene sanacije naše zadruge.

Za slučaj, da to ponudbo sprejmete, izjavljamo, da smo vsak čas pripravljeni izstaviti Vam smislu gori navedenih naših izjav zemljiškoknjižno pravilne listine v svrhu vknjižb zastavnih pravic odnosno izročiti Vam gori navedene hranilne knjižice.

V Ormožu, dne 14. 3. 1935.

Robert Košar, l. r.	Ante Tkalec, l. r.
Martin Rakuša, l. r.	J. Štamberger, l. r.
Josip Lovrec, l. r.	Pokrivač Filip
Josip Tomažič, l. r.	Jakob Škorjanec, l. r.
Jakob Ozmec, l. r.	

Priča: Ciril Kocmur, odvetnik v Ormožu.

* * *

Zadružna zveza je prošnjo zadruge ugodno rešila, sledila je zahvala:

Obrež, dne 23. marca 1935

P. n.

Zadružna zveza v Ljubljani

Zahvaljujoč se za obzirnost in naklonjenost, ki nam jo je pokazal Vaš odbor z dodelitvijo din 100. 000. —iz fonda za sanacijo zadrug v delno kritje zgub naše zadruge pod določenimi pogoji, Vam poročamo sledeče:

Likvidacijski odbor je sklical za dne 11. 3. t. l. vse poroke v svrhu pogovora o sporazumnem prevzemu ostalih obveznosti podpisane zadruge, na katerem sestanku se je pokazala volja, da prevzamejo podpisniki zadolžnic razdelno ostali dolg. Ker smo imeli od Vašega pooblaščenca za ureditev te zadeve — g. dr. Schaubach Fr. v Mariboru — poročilo, da se bode mudil dne 14. 3. v Ormožu, je zbor porokov sklenil, da se sestane ta dan v Ormožu, kjer bi končno to stvar uredili po navodilih imenovanega.

Ker je bil g. dr. Schaubach navedenega dne zadržan, ter je za substituta določil g. Kocmur Cirila, odvetnika v Ormožu, smo naprosili imenovanega, da je sestavil izjavo, ki je prilagamo v svrhu predložitve Vašemu pooblaščenca, pri katerem se je po nekaj dnevih osebno, oglasil naš likvidator A. Tkalec radi pojasnil,

ter mu je g. doktor dal naročilo, da uredimo stvar direktno z p. n.

Dopošiljamo Vam vsled tega zadeven spis s sledečimi pripombami:

Sestanka se ni udeležil na naš poziv porok g. Jože Breznik z izgovorom, da nima nobenih nepremičnin, žena, ki je posestnica pa ne dovoljuje vknjižbe. Imenovani je upokojen davčni uradnik z lepo penzijo, ter je bil za g. načelnikom Košarjem merodajen s svojim vplivom pri vodstvu združnih poslov. Vljudno Vas naprošamo za blagohotno opozorilo imenovanega, da plača svoj delež v gotovini, ker ima za to med vsemi poroki največ možnosti in je to — da nosi posledice zgub zadruge pri njem tudi moralno opravičljivo, ker jje bil od ustanovitve zadruge podpredsednik, odnosno tajnik iste, ter je hotel imeti vedno vodilno besedo.

Za g. dr. Mato Vargazona, ki je bil svoječasno predsednik nadzorstva, ter je sedaj veleposestvenik v Gornji Radgoni, so izjavili nekateri navzoči gospodje, da bode pristopil k plačilu, odnosno dovolil vknjižbo, dasiravno ni bil navzoč. Prosimo, da blagovolite imenovanega sami v to pozvati.

Odzval se ni pozivu k izjavi tudi g. Jožef Munda, posestnik v Vodrancih, ki je baje tudi podpisal prvo zadolžnico, dasiravno o tem z Vašim dopisom od 18. 2. nismo bili obvečeni, ter Erjavec Jožef, posestnik v Vodrancih, ki je baje prezadolžen — majhen posestnik.

Po tozadevni izjavi pred advokatom Cirilom Kocmur v Ormožu, bi bili gg. Tomažič Jožef, posestnik in predsednik občine pri Sv. Miklavžu, Ozmec Jakob, posestnik v Vinskem vrhu, Lovrec Josip, posestnik na Presiki (Savska banovina) p. Središče ob Dravi in Rakuša Martin, posestnik v Obrežu, pošta Središče ob Dravi, bivši kletni nadzornik in prodajalec združnega vina proti inkasu in proviziji — pripravljeni in sposobni položiti navedene zneske v hranilnih knjižicah ali gotovini, če bodejo v to poklicani od p. n. zveze.

Izjava g. Roberta Košarj o dovoljenju vknjižbe za določen del dolga je seveda brezpredmetna, prepusti pa podpisana zadruga zvezi vknjižbo na nepremičninah imenovanega za znesek din 150.000.-, o kateri zadevi je bilo že govora, ter je ta vknjižba na varnem mestu.

Končno si Vas dovoljujemo vljudno prositi, da ne pritegnete v plačilo porokov:

Škorjanec Jakoba, posestnika v Središču

Erjavec Jožefa, posestnika v Vodrancih

Štamberger Janka, posestnika v Središču in

Tkalec Antona, posestnika v Obrežu,

ker so vsi navedeni stopili v načelstvo, odnosno zadnji trije v nadzorstvo tik pred likvidacijo, nepoznavajoč razmere, ter so ravno ti ugotovili dejansko stanje zadruga, ter preprečili še večje zgube, ki so nastale v glavnem vsled neizterljevanja odjemalcev vina, kateri posel je bil poverjen gg. Rob. Košar in Martin Rakuša, niso pa mogli obvarovati zadrugo pred občutnimi stroški tožb Kmetijske hranilnice in posojilnice pri Sv. Bolfenku, katere je vodil v imenu iste bivši tajnik in podnačelnik podpisane zadruga – g. Jože Breznik, ki je, poznavajoč stanje zadruga – pravočasno izstopil, ter se s tem izognil tudi plačilu jamstva na deleže, katerega so morali drugi povsem nedolžni člani plačati, dasiravno z največjo nevoljo.

Ako bi bili zgoraj imenovani pritegnjeni k plačilu, bodejo brezpogojno prisiljeni poslužiti se pravice potom regresnih tožb, ter prosimo p. n. ponovno v izogib novih tožbenih stroškov, da iste izloči od plačila.

Pričakujoč tozadevne ureditve in nadaljnih navodil, beležimo

z odličnim spoštovanjem

Sledilo je veliko razočaranje, saj je zadruga že odobrena sredstva preklicala in zadrugi sporočila:

ZADRUŽNA ZVEZA V LJUBLJANI

Registrovana zadruga z omejeno zavezo

Telefon št. 2021 IV Ljubljani, dne 12. 2. 1935.

Čekovni račun pri poštni hranilnici,

Podružnici v Ljubljani, št. 10. 751

Brzjaviti: Zadruga zveza

Žiro račun pri

Narodni banki kraljevine Jugoslavije

P. n.

Vinarska zadruga "Ljutomerčan" v likv.,

Sv. Bolfenk pri Središču

v roke likvidatorju g. Antonu Tkalec, posestniku, Obrež št. 67 p. Središče ob Dravi

Z dopisom z dne 7. 2. in z dne 12. 2. 1935 smo vam naznanili, da pogojno prispeva Zadruga zveza za sanacijo odnosno mirno likvidacijo Vaše zadruga iz sanacijskega fonda vsoto din 100.000. -.

Ker pogojev, ki so bili navedeni v zgoraj navedenih naših dopisih niste izpolnili, smo vsled tega primorani anulirati naš sklep za dovolitev sanacijskega

prispevka v znesku din 100. 000. - ter dotično začasno vknjižbo na Vašem tekočem računu stornirati.

Izvolite vzeti gornje na znanje.

Z združnim pozdravom:

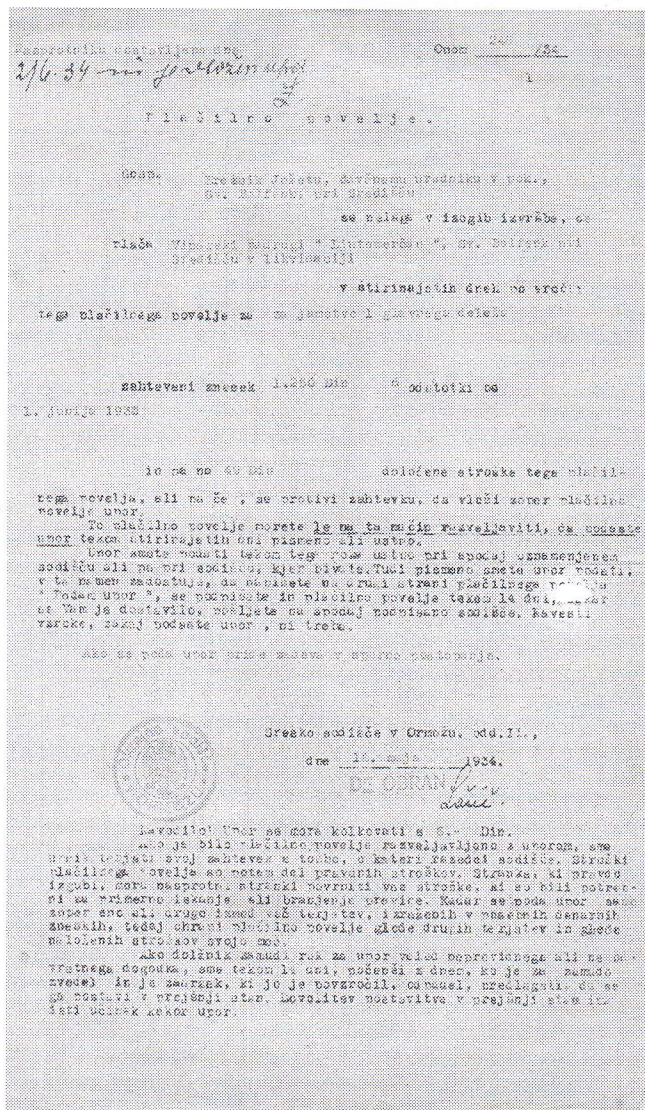
Zadruga zveza v Ljubljani

Likvidatorji so na zavrnitev Zadruga zvezi poslali naslednji dopis:

Obrež, dne 15. 11. 1936

P. n. Zadruga zveza v Ljubljani

Z ozirom na Vaša cenjena dopisa z dne 10. t. m. odposlana obema likvidatorjema vljudno poročamo, da so člani podpisane zadruga, ki so podpisali pri Vas zadolžnice, obveščeni o Vašem sklepu o storniranju dobropisa v znesku din 100. 000. - iz sanacijskega fonda – zelo razočarani iz sledečih razlogov:

Sodišče je odločilo v prid Zadruga.

Velika večina porokov je bila pripravljena pristopiti k mirni likvidaciji, kar je pričla član Vašega načelstva g.

dr. Schaubach, vendar niso še do danes izvedeli načina, kako se naj na posamezne poroke odpadajoči znesek osigura ali plača. Nekateri poroki so nudili jamstvo potom vknjižb, drugi bi plačali odgovarjajoči znesek v gotovini. Za one, ki so se protivila plačilu smo Vam ponovno predlagali in Vas v imenu ostalih porokov prosili, da vložite tožbo, ker je to samo Vam mogoče, ki imate v rokah zadolžnice, moralno opravičljivo pa bi to bilo iz razloga, ker so to bili ravno poroki, ki so bili od začetka člani načelstva – odnosno nadzorstva zadruga, ter so si pridržavali na občnih zborih vedno prvo besedo.

Pri ponovnih sestankih porokov se je krivdo nalagalo tudi zvezi, ki je stalno pošiljala na revizijo, sestavo računskih zaključkov in sodelovanje na občnih zborih zadruga le revizorja, ki je zagovarjal in hvalisal delo načelstva, ter na občnem zboru ignoriral umestno kritiko članov, zveza sama pa je podelila zadrugi kredit do din 160. 000. -, ne da bi se uverila, ali je bil anje istega na občnem zboru pravilno izglasovan. Ugotovilo se je kasneje, da to ni bilo dejstvo, člani pa niso mogli kontrolirati pravilnosti sklepov občnega zbora odnosno načelstva in nadzorstva, ker niso mogli priti do pravil, na tozadevno zahtevo, oz. željo pa jim je Vaš revizor g. Tirš odgovoril, da lahko dobijo cel "Joch" papirja, niso pa dobili do rok niti najnavadnejšega prepisa pravil.

Načelnik zadruga g. Košar je ponovno zastopal stališče, da se naj dolžnikov za vino ne toži, ker bi potem ne prišli več po vino, Vaš revizor pa ga ni nikdar opozoril, da blagovne terjatve zastarajo po treh letih. Te so znašale okrog din 250. 000. -, kar je ugotovil šele Vaš revizor g. Rakovič, ter opozoril na neizterljivost terjatev. Če bi se to opozarjalo prej, bi bila zadruga še aktivna.

Poročamo Vam, da je 14. t. m. umrl porok g. Filip Pokrivač, radi prijave terjatve na zapuščinski razpravi.

Vljudno Vas naprošamo, da blagovolite zadevo obravnavati z ozirom na zgoraj navedena dejstva, ter nas blagovolite o Vaši odločitvi čimprej obvestiti, da se izognemo mnogovrstnim tožbam, če bi bili pri plačilu prizadeti člani, ki niti malo niso zakrivila današnjega stanja zadruga.

Z združnim pozdravom:

Združna zveza seveda ni preklicala svoje odločitve, da ne dodeli sredstev iz fonda za sanacijo. Zdruga tako ni imela sredstev za pokritje izgube, kar je še dodatno otežilo nadaljevanje likvidacijskega postopka. .

Spor z Robertom Košarjem se je nadaljeval in reševal na sodišču in likvidatorji so 20. oktobra 1937

Okrajnemu sodišču v Ormožu poslali naslednje obvestilo:

P. n. Okrajno sodišče v Ormožu

Z ozirom na Vaš dopis I R 125/36 od 18. t. m. poročamo sledeče:

Potrujemo, da dolguje g. Robert Košar iz jamstva na deleže glasom sodne poravnave I R 131/36 Okrožnega sodišča v Mariboru din 15. 000. -, katere bi moral plačati do 1. februarja t. l.

Ker je plačilo jamstvo glasom sklepa občnega zbora nastopilo po 20. 4. 1932 se smatra terjatev kot nezaščiten, ter je zadruga uvedla proti dolžniku izvršbo po Dr. Schaubach Francu, odvetniku v Mariboru, ki se vodi pod I 141/37.

Nadalje dolguje g. Košar Robert podpisani zadrugi na podlagi zastavne listine z dne 17. 10. 1931 in vknjižene izjave z dne 27. 5. 1932 (sklep okrajnega sodišča v Ormožu 684/32) din 150. 000. -, kateremu plačilu pa se upira, ter se vodi proti njemu tožba pod I Po 304/37 Okrožnega sodišča v Mariboru. Ustna sporna razprava se vrši dne 2. 11. 1937 pri Okrožnem sodišču v Mariboru²

V Kmetovalcu in Slovenskem gospodarju je bil maja 1937 objavljen sklic občnega zbora Vinarske zadruga v likvidaciji

Za občni zbor je bil pripravljen "Izpis neizterljivih terjatev Vinarske zadruga "Ljutomerčan", s saldonom od 1. januarja 1937, katere se je glasom vknjižbene izjave z dne 27. maja 1932 obvezal plačati gospod Košar Robert, veleposestnik pri Sv. Bolfenku pri Središču"³

Obrež, 4. marca 1937

P. S. Pri vseh dolžnikih so do 30. 9. 1934 zaračunane 10 % obresti, od 1. 10. 1934 do 31. 12. 1936 pa 6 % obresti.

Vinarska zadruga v likvidaciji obvesti dne 18. septembra 1940 okrožno, kot trgovsko sodišče v Mariboru, da "likvidacija še ni končana, ker ima zadruga še nekaj dolžnikov, ki so zaščiteni po uredbi o likvidaciji kmetijskih dolgov in je treba čakati na potek rokov.

Razen tega je tožba proti Robertu Košarju, bivšem načelniku zadruga, za jamstvo 150.000 din na III. instanci"

² Prepis sporočila – original je v arhivu zadruga.

³ Prepis dokumenta – original je v arhivu zadruga.

Vabilo na občni zbor Vinarske zadruge »Ljutomerčan«, r. z. z o. z., Sv. Bolfenk pri Središču, v likvidaciji, ki se vrši dne 23. maja 1937 ob 14. uri v občinski posvetovalnici v Središču, s sledečimi dnevnimi redom: 1. Poročilo likvidatorjev o svojem delu in stanju zadruge. 2. Sklepanje o raznih tožbah, preskrbi denarnih sredstev za stroške ter o uporabi dohodkov zadruge. 3. Slučajnosti — predlogi in nasveti. Če občni zbor ob določeni uri ne bo sklepčen, se vrši glasom § 31 zadrughnih pravil čez pol uro na istem mestu in z istim dnevnim redom drugi občni zbor, ki sklepa veljavno ob vsakem številu navzočih zadrughnikov. Za člane, ki se ne udeležijo občnega zbora, ter se ne obvežejo prispevati k stroškom za izterjanje zadrughnih terjatev, se bode smatralo, da ne reflektirajo na povrnitev vplačil, ki so jih, ali jih še bodejo morali nositi za zadrugo. Likvidacijski odbor.

741

Vabilo na občni zbor Vinarske zadruge "Ljutomerčan".
Slovenski gospodar, 12. maj, 1937.

Na zaprosilo Okrožnega sodišča iz Maribora je Okrajna zveza kmetijskih zadrug Ljutomer, dne 28. januarja 1950, sodišče obvestila, da je bila "zadruga likvidirana že pred vojno".

Na osnovi tega obvestila je Okrožno sodišče v Mariboru dne 2. februarja 1950 po uradni dolžnosti opravilo izbris zadruge zaradi prenehanja poslovanja.

S tem datumom se je dokončno zaključil 18 let trajajoči postopek likvidacije Vinarske zadruge "Ljutomerčan", Sv. Bolfenk pri Središču.

Stran glavne Knjige	Priimek in ime	Bivališče	din
5	Zdravec Dragutin	Čakovec	2. 226, 67
10	Vodišek Martina	Zagorje ob Savi	24. 068, 81
16	Podbregar Pavla	Ljubljana	12. 571, 21
24	Mišić Milan	Beograd	10. 446, 02
28	Urh Antonija	Kralovci	7. 055, 59
35	Grabar Josip	Celje – Ostrožno	5. 542, 56
41	Petrič Ema	Prevalje	8. 225, 81
45	Plešnik Terezija	Guštajn	7. 717, 44
49	Pačnik Danimir	Laško	14. 610, 43
62	Horvat Feliks	Sv. Križ	17. 365, 95
71	Colanti Ivan	Rogaška Slatina	8. 268, 65
84	Fonda Jožef	Trnovo, Sv. Peter v S. d.	8. 528, 12
130	Seljak Feliks	Kraljevec	2. 399, 50
165	Valjak Franjo	Čakovec	5. 467, 29
170	Toplak Alojzija	Celje	25. 405, 06
187	Granda Rudolf	Vransko	4. 464, 60
196	Božič Franja	Celje	1. 657, 52
213	Košar Robert, veleposestnik	Sv. Bolfenk pri Središču	12. 770, 75
218	Drozg Tončka	Biljeća	1. 470, 62
		SKUPAJ	180. 262, 60

IV. Zaključek

Vinarska zadruga "Ljutomerčan", Sv. Bolfenk pri Središču je z izbrisom iz sodnega registra končala svojo neuspešno poslanstvo. Vse bi bilo drugače, če bi poslovanje bilo zastavljeno resneje in če bi se najodgovornejši člani vodstva zadruga zavedali svojih dolžnosti, pristojnosti in odgovornosti. Tako pa se je v zadrugi delalo preveč "po domače" in finančna izguba, ki je pripeljala do likvidacije zadruga, je bila normalna posledica. Pa tudi drugače se je dobro ime zadruga, ki je v začetku svojega delovanja bila poznana daleč naokrog in je v prvih letih tudi zelo uspešno poslovala, počasi omadeževalo.

Posamezni njeni člani so namreč v združnem imenu pričeli prodajati "neka čudna vina, neznanega porekla", kot se je spominjal Martin Rakuša mlajši.

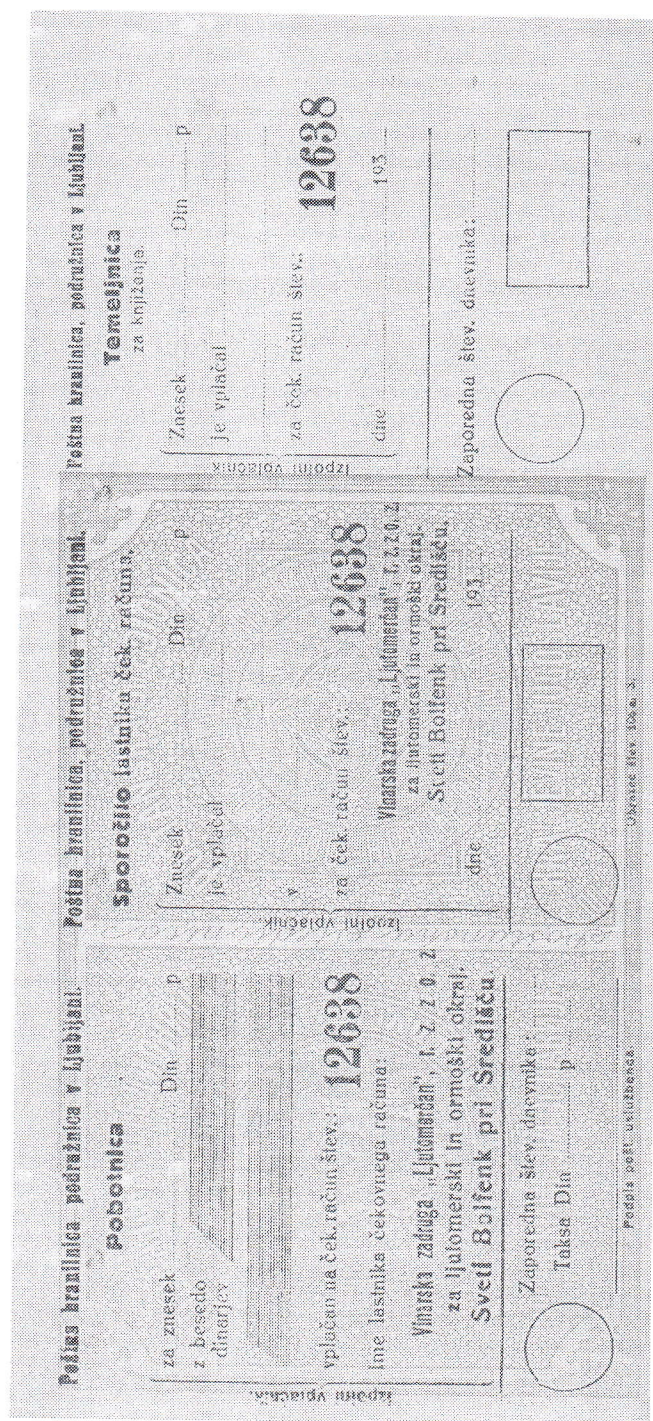
Posamezniki so tako spridili "Zajamčeno pristna ljutomerska vina vinarske zadruga Ljutomerčan", kot je pisalo na napisni tabli založne kleti v Obrežu.

Likvidacija zadruga ni bila škoda samo za takratno gospodarstvo, ampak za združništvo nasploh, saj je zadruga predstavljala konkretno obliko organiziranosti in povezovanja vinogradnikov zaradi boljšega trženja vina.¹

Viri in literatura :

- PAM, fond Okrožno sodišče Maribor (Gen. II 86)
- Arhiv vinarske zadruga – hrani Hilda Tkalec, poročena Habjanič iz Obreža
- Reichs Gesetz – Blatt für das Kaiserthum Oesterreich 1853 -1868; od leta 1870 do 1918 v slovenski izdaji Državni zakonik za kraljevine in dežele, zastopane v državnem zboru – Službeni list Kraljeve banske uprave Dravske banovine
- Stane Granda: Združništvo v slovenskih deželah – Dokumenti slovenstva – CZ Ljubljana 1994
- Jože Rakuša : Vinarska zadruga "Ljutomerčan", Sv. Bolfenk pri Središču 1921- 1932 – Zgodovinski zapisi številka 1 ; strani 8, 9 – izdalo Zgodovinsko društvo Ormož 2004

¹ Jože Rakuša : Vinarska zadruga "Ljutomerčan", Sv. Bolfenk pri Središču 1921-1932 – Zgodovinski zapisi, Zgodovinsko društvo Ormož letnik I (2004), št. 1.

Originalno natisnjena položnica, s katero je poslovala Zadruga.

Zdenka Kresnik

PRIZADEVANJA ORMOŽANOV ZA LEPŠE IN VARNEJŠE MESTO MED LETI 1918 IN 1941

Članek obravnava prizadevanja prebivalcev Ormoža za lepše in varnejše mesto, ki je bilo leta 1931 uvrščeno med klimatične kraje, leta 1936 pa razglašeno za turistični kraj. Predstavi nam dejavnost olepševalnega društva in skrb Ormožanov za boljši izgled mesta, ki naj bi vanj privabil čim večje število tujcev.

1. Uvod

V letih po koncu prve svetovne vojne je po podatkih ljudskega štetja iz leta 1921 v Ormožu živelo 1006 prebivalcev. Od teh je bilo 471 moških in 535 žensk¹. Deset let kasneje, torej leta 1931, se je njihovo število zelo malo povečalo. Podatki, zbrani pri ljudskem štetju leta 1931 namreč kažejo, da je takrat v mestu ob Dravi živelo 1146 ljudi. Od teh je bilo 584 moških in 692 žensk.²

Med omenjenim prebivalstvom je v letih med obema svetovnima vojnama postopoma naraščala skrb za čim lepši izgled njihovega mesta, ki je bilo leta 1931 uvrščeno med klimatične kraje³ (torej med kraje z ugodnimi klimatskimi razmerami). Z odločbo ministrstva trgovine in industrije pa je bil Ormož 22. decembra 1936 proglašen tudi za turistični kraj v ožjem pomenu.⁴ Poleg tega je med meščani Ormoža v obravnavanem obdobju postopno naraščala uporaba avtomobilov. Ceste pa še zdaleč niso bile ustrezno urejene, saj so bile prašne in blatne. Najslabše je bila urejena državna cesta skozi mesto, saj ni imela trdne podlage.

Vse to je ormoške meščane vzpodbudilo k prizadevanjem po lepši podobi mesta, ki naj bi vanj privabila čim večje število tujcev. Med temi prizadevanji naj izpostavimo razširitev in modernizacijo državne ceste skozi Ormož, uvajanje

cestnoprometnih in higienskih predpisov ter skrb takratnih policijskih uslužbencev za red, varnost in lepoto v mestu.

Poleg tega je bilo v Ormožu ustanovljeno tudi posebno društvo, katerega naloga je bila ravno skrb za lepoto mesta.

2. Olepševalno društvo

Olepševalno društvo je bila zunaj občinskega odbora obstoječa ustanova, ki je skrbela za lepoto mesta. Njen namen je bil:

- negovati cvetlične nasade v parku in skrbeti, da so bile v njem klopi;
- skrbeti, da so bile ulice čiste;
- paziti, da so bile poti, trate in sprehajališča primerno oskrbovane;
- skrbeti za vse, kar je delalo zunanost mesta čim lepšo in prijetnejšo.⁵

Vse to je društvo dosegalo s prostovoljnimi prispevki in podporo občine ter zasebnikov.

Tako je na primer omenjeno društvo na podlagi sklepa svoje seje, ki je potekala 12. marca 1926, zahtevalo od občinskega sveta, da naj bi se le-ta z vsemi razpoložljivimi sredstvi zavzel za varstvo mestnega parka pri cerkvi. Sosedom in lastnikom kokoši naj bi se zagrozilo z velikimi denarnimi kaznimi, če svojih kokoši ne bi zapirali v ograje. Prav tako so zahtevali, da se občinskega redarja opozori, naj bi le-ta preprečeval skakanje otrok po nasadih in tratah. Posebno nadzorovanje naj bi bilo potrebno v popoldanskih urah.⁶

Zanimanje za omenjeno društvo je sčasoma splahnelo in maja 1927 je razpadlo. Pozneje se je v občinskem odboru osnoval olepševalni odsek, ki je opravljal posle razpadlega društva z denarnimi sredstvi iz občinskega proračuna.

Leta 1936 je bilo olepševalno društvo ponovno

¹ Ljubica Šuligoj, Ormoški Nemci med obema vojnama. V: Ormož skozi stoletja III., Ormož, 1988, str. 214.

² Zgodovinski arhiv Ptuj (dalje:ZAP), fond: Mestna občina Ormož (dalje: MOO), škatla št. 13, ovoj št. 48, Sumarni pregledi, zapisniki in poročila o ljudskem štetju 1931.

³ ZAP, fond: MOO, škatla št. 19, ovoj št. 77, Železniški, cestni in poštni promet (1875–1940).

⁴ ZAP, fond: MOO, škatla št. 23, ovoj št. 85, Gradbene zadeve 1935–1939.

⁵ ZAP, Rokopisna zbirka, R–70, Kronika mesta Ormoža, str. 41.

⁶ ZAP, fond: MOO, škatla št. 27, ovoj št. 99, Zapisniki sej s prilogami – 1926.

ustanovljeno. Na obrežju reke Drave od Denkovega mostu navzgor, kjer je bil dostop do Drave lažji in so se ljudje tam lažje kopali, je za kopalce postavilo lesene utice in napravilo cementno stopnišče za dohod v vodo. Direkcija državnih železnic v Ljubljani je namreč Občini Ormož podelila dovoljenje za uporabo dela železniškega ozemlja proge Pragersko–Kotoriba za kopališče ob Dravi. Kopalci na tem mestu niso smeli izdelati umetnih skakališč in zatonov za lovljenje rib iz obrežnega kamenja. Po končani kopalni sezoni pa so morali stopnice in kopališčne kabine odstraniti.⁷

Ko je bil Ormož leta 1936 razglašen za turistični kraj, je olepševalno društvo pomagalo občini z nasveti za javno razsvetljavo mesta in pri urejanju cest. Izdatki za olepševanje mesta so v proračunskem letu 1935/38 znašali 16.680 dinarjev, v letu 1936/37 pa 14.495 dinarjev.⁸

3. Nekaj dejavnosti meščanov za izboljšanje izgleda mesta

Meščani Ormoža so v obravnavanem obdobju izvedli kar nekaj posegov, katerih namen je bil polepšanje mesta. Tako je leta 1929 Julij Žiger, slaščičar v Ormožu, odstranil plot pri svoji hiši številka 16 (danes Ptujška cesta 5) in postavil v ravni črti z Majeričevo hišo zid in vrata za uvoz. Zaradi tega je na cestni strani ostalo 18 m² njegovega zemljišča. Ker je občina imela od tega zemljišča korist ob sejmskih dnevih, jo je Julij Žiger prosil za odškodnino, ki so mu jo potem tudi izplačali v znesku 200 dinarjev.⁹

V izboljšanje izgleda mesta je bil usmerjen tudi sklep mestnega občinskega odbora v Ormožu, ki je na svoji seji 19. novembra 1929 sklenil, da se del državne ceste ob cerkvi in mestnem parku od Mestne hranilnice (danes Vrazova 1) do lekarne (danes Skolibrova 19) razširi. To delo ni bilo samo potrebno, pač pa bi bilo tudi v okras cerkve in njene okolice. Podpisano županstvo je zato prosilo župnijski urad za brezplačno odstopitev potrebnega zemljišča za razširitev ceste. Križniški priorat v Ljubljani je 24. julija 1930 župnemu uradu v Ormožu dovolil brezplačen odstop cerkvenega zemljišča – 80 m² – mestni občini od stavbne parcele številka 44, katastrska občina Ormož, za razširitev ceste. Izdelavo opornega zidu in ograje ob državni cesti pri cerkvi in

parku je mestni gospodarski in cestni odsek poveril Marku Štuhec, zidarskemu mojstru v Ormožu. Oporni zid in betonska ograja sta bila narejena novembra 1930. Istočasno so tam sezidali tudi betonske stopnice in obnovili kanalizacijo. Z novo ograjo se je tako župna cerkev vidno ločila od ostale okolice. Tedanji župnik Ciril Lekšal pa je oznanil, da je na cerkvenih tleh prepovedano vsakršno trženje in kupčevanje.¹⁰

Dr. Otmar Majerič je v začetku leta 1933 z namenom polepšanja okolja v bližini svojega sanatorija (danes Žigrova ulica) zaprosil Ormoško mestno občino za podelitev dovoljenja uporabljanja občinske ceste med hišami, številke 57, 58, 59, 61 in 62, za postavljanje miz, stolov, klopi in lepoticnega drevja in grmovja.¹¹

Mestna občina Ormož mu je to dovoljenje podelila, sam pa se je moral zavezati:

- da bo vsako leto do 31. januarja plačal priznavalnino za uporabljeno cesto po 10 dinarjev;
- da si ceste nikoli in nikdar ne bo lastil, ker je cela cesta, od zidu na eni strani do zidu na drugi strani, last občine;
- da nikomur in nikdar ne bo branil hoditi in voziti po tej cesti ter ne bo ceste zapiral s pregradami ali podobnim;
- da ne bo branil prometa po cesti ali ga kakor koli oviral;
- da bo v vsakem primeru odstranil mize, stole in drugo, da bo mogoče peljati s praznim ali naloženim vozom mimo;
- da ima Občina zmeraj pravico preklicati to dovoljenje;
- da bo za vsako morebitno delo na tej cesti zaprosil za dovoljenje Občino Ormož;
- da se odreče vsaki odškodnini, ki bi nastala na njegovih cvetličnih ali olepševalnih napravah zaradi preurejanja, popravila ceste ali kanalizacije na njej.¹²

Postavljanje stolov, klopi, miz in okrasnega grmovja je imelo namen zakriti stare zidove in plotove ter olepšati okolico. Občinska cesta se je v ta namen uporabljala zgolj v poletnem času, v dobi sezone.

Zaradi lepšega izgleda mesta so Ormožani postavili leta 1935 na trgu – okoli Marijinega spomenika –

⁷ ZAP, fond: MOO, škatla št. 18, ovoj št. 75, Občinsko kopališče ob Dravi.

⁸ ZAP, Rokopisna zbirka, R-70, Kronika mesta Ormoža, str. 42.

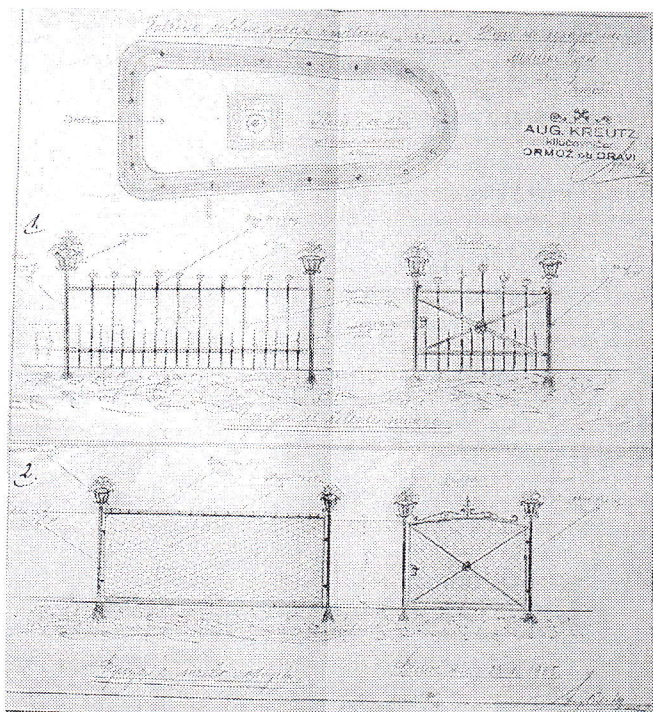
⁹ ZAP, fond: MOO, škatla št. 28, ovoj št. 102, Zapisniki sej s prilogami – 1929.

¹⁰ ZAP, fond: MOO, škatla št. 19, ovoj št. 77(4).

¹¹ ZAP, fond: MOO, škatla št. 19, ovoj št. 77, Železniški, cestni in poštni promet (1875–1940).

¹² Prav tam.

lepo, romantično ograjo iz kovanega železa s posebnimi nosilci za cvetlične lončke. Postavili so tudi ograjo okoli kapelice pri gostilni Kletarskega društva (danes Ptujška cesta 16). Postavitev je zahtevalo Olepševalno društvo Ormož.¹³

Skica za novo ograjo na Glavnem trgu v Ormožu (okoli Marijinega spomenika) iz leta 1935.

ZAP, fond: MOO, škatla št. 23, ovoj št. 85(6).

3. 1 Modernizacija državne ceste

Na občinski seji, ki je potekala 18. marca 1937, so sklenili, da je za pospeševanje turizma v mestu najpomembnejša ureditev cest, ki naj bi bile brez prahu in blata. Najslabše je bila urejena državna cesta skozi mesto, ki ni imela trdne podlage. Na že omenjeni seji so tako sklenili, da bi cesto morali izravnati, utrditi, tlakovati ali asfaltirati, v skrajnem primeru pa posipati z lomljencem in dobro povaljati ter prepojit z oljem. Da bi bila cesta trajno in dobro urejena, bi bila potrebna tudi njena razširitev med hišami posestnikov. Hkrati bi se morala preurediti tudi javna kanalizacija.¹⁴

Tako se je leta 1937 začela modernizacija državne ceste številka 17, kot se je takrat imenovala. Meščani so jo imenovali tudi 'velika' ali državna cesta. Potekala je iz Maribora skozi Ormož v km 46–48 proti Čakovcu. Med hišama s hišnima številčkama 50 in 53,

kjer so bila nekoč gornja ali ptujška mestna vrata, je bila cesta široka samo štiri metre. Hiša s hišno številko 50, ki je bila last usnjarja Otona Kralja, je namreč z enim vogalom stalno ovirala promet. Ko jo je občina odkupila za 35.000 din, so jo porušili in pričeli z deli na cesti.¹⁵

Istočasno z modernizacijo ceste je občina preuredila tudi javno kanalizacijo od mosta pri vili dr. Ariberta Brodarja (ob današnji Ptujski cesti) do poslopja mestne hranilnice (današnja Vrazova ulica 1). Ko je bil položen glavni kanal kanalizacije, so hišni lastniki speljali vanj odtočne kanale od svojih hiš na lastne stroške. Na hišah so morali namestiti tudi strešne žlebove. V sklopu modernizacije so ob cesti uredili tudi pločnike, ali kot so jih takrat imenovali, "trotoarje". Dela pa v dogovorjenem roku niso bila dokončana, tako da je bilo še v pozni jeseni vse razkopano in blatno, kar je med prebivalstvom povzročalo veliko nezadovoljstvo.¹⁶

Ko so bila dela na državni cesti skozi Ormož končana, jo je bilo treba redno in dobro škropiti. Pri delu je bil namreč kot vrhnja plast uporabljen dravski pesek, ki je povzročal veliko prašnost. Zato je bilo treba omenjeno cesto dnevno pometati. V poletnem času jo je vsak dan zgodaj zjutraj pometel Andrej Jaušovec za odškodnino 5 dinarjev.¹⁷

V letu 1938 so bili podani pogoji za oddajo voženj za škropljenje cest v mestu, obsegali so naslednje določbe:

- voznik, ki je prevzel škropljenje cest, je moral imeti na voljo par močnih konjev in črpalke za polnjenje soda, delavca za črpanje je dala občina;
- dnevno je moral voznik zapeljati dvajset polnih sodov, če pa je bil sod napolnjen pri cisterni v mestu, pa tudi več;
- vožnja je potekala od sedme do enajste ure dopoldan in od ene do šeste ure popoldan;
- škropila se je državna cesta od bolnišnice do gostilne Zabavnik (njeni prostori so bili na današnji Ljutomerski cesti), občinska cesta od Glavnega trga do gostilne Kalchbrenner (na današnji Kolodvorski) in banovinska dovozna cesta od trgovine Janežič–Kosec (na današnji Vrazovi ulici 12) do mostu na Dravi;
- škropilo se je po naročilo, voznika je bilo treba obvestiti dan prej, v primeru popoldanskega

¹³ Peter Pavel Klasinc, Gradbena dejavnost v Ormožu med obema vojnoma. V: Ormož skozi stoletja III., Ormož, 1988, str. 163.

¹⁴ ZAP, ZAP, fond: MOO, škatla št. 30, ovoj št. 115, Zapisniki sej občinskega odbora 1937.

¹⁵ ZAP, Rokopisna zbirka, Kronika mesta Ormoža, R–70, str. 39.

¹⁶ Prav tam.

¹⁷ ZAP, fond: MOO, škatla št. 30, ovoj št. 116, Zapisniki sej občinskega odbora 1938.

škropljenja pa dopoldne; naročilo je dala občinska pisarna;

- če je bil voznik zadržan, je moral na lastne stroške priskrbeti drugega; če tega ni storil, je občina najela voznika na njegov račun;
- za vsako poškodbo na vozu je jamčil voznik sam; občini jo je moral takoj prijaviti; le-ta je voz ponovno usposobila za varno vožnjo;
- voznik je moral voditi evidenco o voznjeh, plačali so mu jih ob koncu sezone; pri obračunu so mu od zaslužka odračunali 0,5 odstotka kolekovine, 2 odstotka poslovnega davka in odstotek pogodbene takse na zapisnik ter računske koleke.¹⁸

3. 2 Avtomobilski promet in uvajanje cestnoprometnih predpisov

Že opisana modernizacija cest in njihovo vzdrževanje je bilo potrebno ne samo zaradi lepšega izgleda mesta, pač pa tudi zaradi naraščajočega prometa motornih vozil. Število lastnikov avtomobilov se je povečevalo, le-ti pa so bili večinoma še bolj neizkušeni in nerodni. Za volanom so se pojavljali večinoma moški, ženske pa so bile v glavnem sopotnice.

Iz podatkov, ki so ohranjeni v Zgodovinskem arhivu na Ptuju, lahko ugotovimo, da so bili leta 1935 naslednji Ormožani ponosni lastniki sledečih vozil:

- Štefana in dr. Aribert Brodar: tatra, chevrolet;
- Elektrarna Fala: tatra;
- Jakoba in Jakob Habjanič: motocikel – B.S.A., tip L;
- Franca in Jakob Horvat: fiat;
- Mihaela in Anton Horvat: sachs;
- Martina in dr. Anton Hrovat: de soto sise;
- Franja in Franjo Kalchbrenner: fiat;
- Ludvik Kuharič: II. rav;
- Anton Majerič in Slavica Vrbnjak, roj. Majerič: studebacher;
- Prima in Martin Munda: motocikel–motosachse;
- Jakoba in Josip Nardin: chevrolet;
- Marka in Alojz Pečuh: puch;
- Kazimir Sarkozy: tatra;
- Franca in Franc Strahovnik: B.M.W.;
- Alojza in Franc Šef: puch;
- Antona in Franc Zakeršek: eikler Marke;
- Andreja in Slavko Žitnik: wanderer sachs.¹⁹

¹⁸ ZAO, fond: MOO, škatla št. 19, ovoj št. 77, Železniški, cestni in poštni promet (1875–1940).

Leta 1936 se je spisek nekoliko spremenil:

- Ludvik Kuharič: ford;
- Avgusta in Avgust Kreutz: fiat;
- Martina in Martin Munda: fiat;
- Jerneja in Fortunat Turk: 501 fiat.²⁰

Podatki so ohranjeni še za leto 1938, ko so bili evidentirani naslednji Ormožani, lastniki motornih vozil:

- Štefana in dr. Aribert Brodar: mercedes benz, opel;
- Štefana in Jožef Dogša: ford;
- Franca in Jakob Horvat: tatra;
- Martina in Anton Hrovat: opel;
- Franja in Franjo Kalchbrenner: opel;
- Avgusta in Avgust Kreutz: fiat–torino;
- Franca in Rudolf Lakner: motocikel–guben;
- dr. Otmar Majerič: adler;
- Josip Nardin: tatra 54/30;
- Martin Obran: motocikel–D.K.W.;
- Josipina Pečuh: opel;
- Prostovoljna gasilska četa: chevrolet;
- Ljubomira in Martin Skoliber: motocikel–D.K.W.;
- Zmagoslav Stručl: B.S.A.;
- Martina in Franc Šumak: chervolet;
- Štefana in Rudolf Švegl: motocikel–V.S.U.;
- Gustav Trautvetter: ford.²¹

Za potrebe vzdrževanja motornih vozil je bila 12. julija 1937 Rudolfu Laknerju, trgovcu z mešanim blagom, dovoljena postavitve prevozne bencinske črpalke družbe Shell. To dovoljenje je bilo vezano na dva pogoja, in sicer: da je smel lastnik v skladišču za bencin hraniti izključno bencin; drugi pogoj pa je zahteval, da je moral lastnik (in njegovi uslužbenci) upoštevati vse varnostne predpise. Še zlasti, da je dostop v skladišče dovoljen samo čez dan in brez kakršne koli umetne razsvetljave.²² Zgradil jo je ob svoji hiši številka 104, ki je stala na mestu današnje zelenice za avtobusno postajo.

Zaradi naraščajočega prometa v mestu in bližnji okolici je bilo treba sprejeti in uvesti tudi nekatere cestnoprometne predpise. Tako je občinski stražnik

¹⁹ ZAP, fond: MOO, škatla št. 15, ovoj št. 61, Spisek motornih vozil.

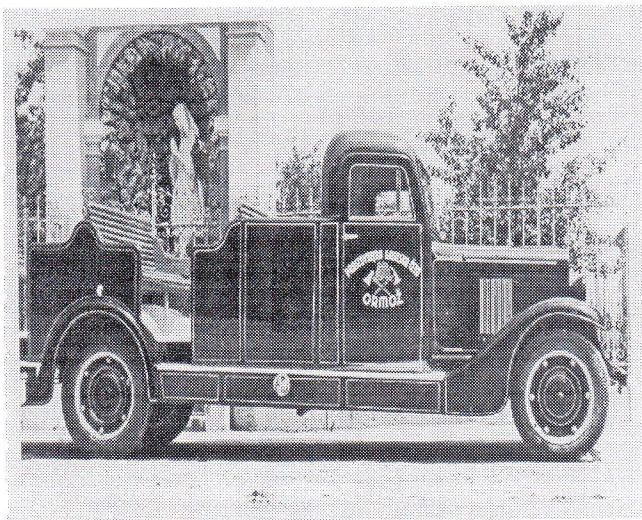
²⁰ Prav tam.

²¹ Prav tam.

²² ZAP, fond: MOO, škatla št. 18, ovoj št. 74, Obrtne zadeve od A do Ž (1924–1941).

Ivan Horvat poleti 1938 podal občinskemu odboru predlog, v katerem je predlagal:

- nabavo predpisanih znakov o vožnji z motornimi vozili;
- posebno opozorilo posestnikom o prepovedi proste gonje živine skozi mesto, ustavljanja vozil na ovinkih in krmljenja živine na cesti.²³

Gasilski avto "Chevrolet", od leta 1936 v lasti Prostovoljnega gasilskega društva Ormož. Razglednica, tiskana leta 1937. (Hrani: ZAP)

Na seji občinskega odbora so nato sklenili, da bodo nabavili opozorilne table o hitrosti vožnje v mestu in jih namestili na vseh vhidih v mesto. Novi cestnoprometni predpisi so se razglasili pri cerkvi. Občinski stražnik pa je moral odslej prijaviti vsakogar, ki jih je kršil.

3. 3 Uvajanje higienskih predpisov

Glede na to, da je bil Ormož leta 1936 proglašen za turistično mesto, je bilo treba tudi spoštovati higienske predpise. Hišni posestniki in oskrbniki bi morali paziti na čistočo pred hišami, na pločnikih in cestah. Vendar vedno ni bilo tako. Pred trgovskimi lokali je bila namreč pogosto raztresena lasna volna, ki se je uporabljala pri pakiranju jajc. V stranskih ulicah je bila na cesti pogosto prisotna razna nesnaga (staro železo, kosti, krpe, steklo), kar so nekateri metali iz svojih dvorišč in vrtov naravnost na cesto, pred gostilnami so bili velikokrat raztreseni seno in ostanki živalske krme ter živalski odpadki. Stepanje prašnih cunj in preprog skozi okna na ulico je bil prav tako pogost pojav. Zelo neprijeten vtis pa je naredilo

dejstvo, da so bile ulice spomladi in jeseni skoraj povsem posipane s hlevskim gnojem. Posestniki se namreč pri odvažanju hlevskega gnoja niso ozirali na že večkrat razglašeno prepoved, da le-tega ne smejo trositi po ulicah.²⁴

Zaradi tega je bilo v Ormožu leta 1937 sprejetih nekaj higienskih predpisov, in sicer:

- gostilničarji so dolžni ohranjati in skrbeti za čistočo pred svojimi lokali;
- odpravi naj se postajanje in krmljenje vprežne živine kjer koli na cesti;
- na vozove naj se naklada toliko gnoja, da se ga ne raztrese;
- praznjenje gnojnic naj se opravlja samo čez noč, od sedme ure zvečer do sedme ure zjutraj;
- gnojnica se sme čez dan prevažati skozi mesto samo v hermetično zaprti posodi.²⁵

Hkrati so sklenili:

- nadzorovati tudi kolesarje in avtomobiliste zaradi prehitre vožnje ter nočno kolesarjenje brez luči;
- odpraviti pokanje z bičem pri vožnji skozi mesto;
- pisno opozoriti lastnike popadljivih psov, da morajo le-te imeti na verigi ali na zaprtem dvorišču;
- kaznovati krivce, ki razbijajo javne svetilke, poškodujejo nove in prenovljene klopi v parku;
- opozoriti lastnike, naj pazijo na perutnino, ki dela škodo in nered na nasadih v parku pri cerkvi;
- otrokom prepovedati streljanje s fračami, ker z njimi delajo škodo.²⁶

3. 4 Možje postave in njihova skrb za red, varnost ter lepoto mesta

Med leti 1918 in 1941 so v Ormožu opravljali policijsko službo ter skrbeli za red, mir in lepoto v mestu mestni stražniki ali redarji in nočni čuvaji. V navodilih za opravljanje policijske službe lahko zasledimo, da takratni policijski uslužbenec ni smel brez dovoljenja ali brez posebne službene potrebe niti začasno zapustiti kraja opravljanja službe, torej mesta Ormoža, oziroma se ni smel ukvarjati z drugim delom. Vsakomur, ki je bil v nevarnosti za življenje, telo, svobodo ali premoženje, je moral takoj nuditi pomoč in zaščito. Službo je moral opravljati zakonito in v pomembnih primerih uporabljati besede "v imenu

²³ ZAP, fond: MOO, škatla št. 30, ovoj št. 116, Zapisniki sej občinskega odbora, 1938.

²⁴ ZAP, fond: MOO, škatla št. 30, ovoj št. 115, Zapisniki sej občinskega odbora – 1937.

²⁵ Prav tam.

²⁶ Prav tam.

zakona".²⁷

Naznaniti je moral vsakogar, ki:

- se je vozil s kolesom ali vodil živino po pešpoteh, ki so spadale k mestu Ormož;
- je brez nadzora pustil svoje vozilo na cesti ali pred gostilno;
- ni vozil po desni strani ceste;
- ponoči ni imel luči na svojem vozilu, kot so določali predpisi;
- je metal na cesto kakšne predmete ali kaj razsipaval;
- je v pijanosti razgrajal po cestah in nadlegoval meščane;
- je podnevi odvažal fekalije v slabo zaprtem vozu, da so le-te onesnažile cesto in razširjale smrad;
- je prevažal gnoj in ga med vožnjo trosil po cesti;
- je iztepaval perilo, obleke, preproge in drugo skozi okna, ki so bila nameščena ob javnih cestah;
- ni počistil snega s hodnika in ni posipal pločnikov pred hišami s peskom, pepelom ali žaganjem;
- je pral perilo pri javnih vodnjakih;
- je hodil po travi v parku ali poškodoval ograje in žice;
- je pri vožnji skozi mesto pokal z bičem ali po nepotrebnem surovo trpinčil živino.²⁸

Z vso strogostjo je moral postopati proti ciganom, beračem in brezposelnim, ki so se brez dovoljenja potepali, beračili in nadlegovali mestne prebivalce. Policijski uslužbenec je moral poznati kazniva dejanja zoper državno oblast, in sicer:

- zoper javni red in mir;
- zoper življenje in telo;
- zoper občo varnost ljudi in imovine;
- zoper varnost javnega prometa z ljudmi in imovino;
- ponarejanje listin in mer;
- ponarejanje denarja;
- zoper osebno prostost in varnost;
- kršenje tujih skrivnosti;
- zoper obče zdravje;
- zoper javno moralo;
- zoper čast;
- zoper imovino;

- tatvine in utaje;
- razbojništvo in izsiljevanje;
- prikrivanje in potuhe;
- prevare in bankrotstva;
- dejanja zoper službene dolžnosti.²⁹

Skratka: moral je biti večč postopanja pri kaznivih dejanjih proti telesni varnosti in varnosti tujega imetja. Dolžnost stražarja je bila, da je v službi, brez razlikovanja oseb, uporabljal besedo "vi" in ne "ti".³⁰

Iz ohranjenih dokumentov je razvidno, da je bil prvi redar po prvi svetovni vojni Ivan Košanč. Njega je leta 1921 nasledil Mihael Štroman, ki je bil mestni stražnik do leta 1925. Ob sklenitvi službene pogodbe je imel mesečno plačo 600 kron. Le-ta pa se mu je lahko sorazmerno z občo draginjo znižala ali zvišala. Občina Ormož mu je vsako leto prepustila tudi tri klaftre drv, na voljo je imel tudi stanovanje v mestni hiši. Ob sklenitvi pogodbe se je moral zavezati, da bo svojo službo redno, povsod vestno in pošteno opravljal ter strogo varoval skrivnost svojega redarskega dela.³¹

O njegovem neposrednem nasledniku ni bilo zaslediti nobenih podatkov.

V letu 1929 je bil v službi mestnega stražnika Alojz Šafarič, ki je imel mesečno plačo 750 dinarjev, 150 dinarjev pa je dobil mesečno še kot pavšal za obleko in obutev. Mesečno je imel en dan dopusta, ki mu ga je na prošnjo določil župan. V času dopusta ni smel nositi službene obleke. V njegov delokrog so spadali vsi posli, povezani s policijsko službo v mestu. V službenem času mu ni bilo dovoljeno zahajati v gostilniške lokale in se v njih zadrževati, če za to ni bilo službene potrebe. Prav tako ni smel brez dovoljenja zapustiti teritorija mestne občine. Njegov službeni čas je skozi vse leto trajal od sedme ure zjutraj do devete ure zvečer. V primeru potrebe je moral nastopiti ob vsakem času, tudi zunaj navedenega delovnega časa. Mesečni pavšal, določen za obleko in obutev, je moral uporabiti izključno v ta namen. Posledica neupoštevanja tega določila ter nošenje strgane in umazane obleke je bil odpust iz službe.³²

Omenjeni mestni stražnik je bil 30. novembra 1929 odpuščen iz službe zaradi dokazanega postopka o vinjenem stanju v službi. Ob izstopu iz službe je

²⁹ Prav tam.

³⁰ Prav tam.

³¹ Prav tam.

³² Prav tam.

²⁷ ZAP, fond: MOO, škatla št. 5, ovoj št. 15, Personalne zadeve uslužbencev – redar, mestni stražnik.

²⁸ Prav tam.

moral tudi izprazniti stanovanje.³³

Njegov naslednik je postal Ivan Horvat, ki je službo mestnega stražnika opravljal med leti 1929 in 1941. 15. marca 1930 se je službeno zaobljubil in obljubil zvestobo kralju in domovini.

Štev. 470/1930.

SLUŽBENA ZAOBLJUBA.

Jaz **H o r v a t** Ivan, mestni redar v Ormožu namesto prisega obljubljam, da bom kralju in domovini zvest, da se bom držal pri poslovanju zakonov, da bom točno opravljal dolžnosti svojega zvanja, ter vestno zastopal državne in samoupravne koristi.

O r m o ž, dne 15. marca 1930.

Župan:

Handwritten note: Zaoobljuba, dne 15. 3. 1930 v Ormožu. Korošič. m. r.

Službena zaobljuba Ivana Horvata, mestnega redarja v Ormožu, 15. marec 1930.

ZAP, fond: MOO, škatla št. 5, ovoj št. 15, Personalne zadeve uslužbencev – redar, mestni stražnik.

Kot mestni stražnik je imel pravico do brezplačnega stanovanja, sestavljenega iz ene sobe in kuhinje z razsvetljavo in s kurjavo. Imel je pravico do uradne obleke, ki so jo sestavljali zimska bluza, zimске hlače, letna bluza, letne hlače, par letnih in par zimskih čevljev, čepica in vsako drugo leto zimski plašč. Na leto je imel deset dni dopusta. Doba le-tega se je povečala po vsakih treh letih efektivne službe za tri dni, na največ 21 dni. Čas dopusta mu je odredil župan, temu je bil v opravljanju svoje službe tudi podrejen. Vsak teden je imel pravico do enega prostega popoldneva. Proti njemu so lahko uvedli disciplinske postopke iz naslednjih razlogov:

- če je zanemarjal svoja uradna opravila in dolžnosti;
- če je za opravljanje svojih službenih dolžnosti sprejemal od strank darove;
- če se je v zasebnem življenju vdal

lahkomiselnosti, nemoralnosti, pijančevanju ali zapravljenosti;

- če se ni podrejal ukazom predpostavljenih oseb ali jih je žalil.

Zaradi političnega in kulturnega delovanja, če je bilo le-to v skladu z obstoječimi zakoni, se proti njemu ni mogel uvesti disciplinski postopek.³⁴

Doletelo ga je lahko ustno svarilo, oster pisni ukor, znižanje temeljne plače za določen čas ali odpust iz službe.

Tudi njega so meščani Ormoža obtoževali pijančevanja. Poleg tega pa je bila proti njemu v letu 1939 vložena obtožba zaradi nedostojnega govorjenja, na podlagi katere je bil proti njemu izveden disciplinski postopek. Le-ta se je odvijal 30. avgusta 1939 na disciplinskem sodišču I. stopnje – za občinske uslužbence ptujskega sreza pri sreskem načelstvu na Ptuju. Obtožnica ga je bremenila:

- zlonamerne kritike oblastvenega ukrepa preimenovanja občin;
- širjenja verske mržnje;
- klevetanja dr. Antona Korošča s pogrevanjem notorične laži, da je pred leti nameraval pustiti Slovenijo Italiji;
- klevetanja dr. Antona Korošča z namigovanjem o dvomljivosti njegovega premoženja po 22. juliju 1930.³⁵

Sodišče je obtoženega spoznalo za krivega navedenih disciplinskih postopkov in ga kaznovalo z ukinitvijo stalnosti za dobo šestih mesecev od dne pravnomočnosti sodbe ter plačilu 130 dinarjev za kritje stroškov postopanja. Na to odločitev sodišča se je obtoženi pritožil pri Višjem disciplinskem sodišču za občinske uslužbence pri krajevni banski upravi dravske banovine, vendar pritožbi niso ugodili. Zaradi bolezni želodca je bil kasneje dodeljen v pisarniško službo.³⁶

Poleg mestnih redarjev moramo omeniti še nočne čuvaje. Iz ohranjene dokumentacije je razvidno, da sta 6. novembra 1929 za omenjeno službo prisegla Filip Izlaker in Matija Kovačič, oba iz Ormoža. Na podlagi sklepa mestnega občinskega odbora je bilo 24. novembra 1930 odrejeno, da sta se nočna čuvaja v opravljanju svoje službe menjavala, in sicer vsak mesec tako, da je eden opravljal svoj delovni čas do polnoči, drugi pa je svojo službo nastopil po dvanajsti uri ponoči. Posebej sta morala biti pozorna na

³⁴ Prav tam.

³⁵ Prav tam.

³⁶ Prav tam.

³³ Prav tam.

pojavljanje vlomov in še posebej strogo sta morala nadzorovati lokale davčnega in poštne urada.³⁷

Meščani Ormoža pa z delom nočnih čuvajev niso bili vedno zadovoljni. Tako se je v letu 1929 Hedvika Rajh, gostilničarka v Ormožu, pritožila zoper nočnega čuvaja Kovačiča, češ da je bil le-ta pristranski glede upoštevanja "policijske ure" pri različnih gostilnah. Sama naj bi bila že trikrat naznanjena zaradi prekoračitve "policijske ure", medtem ko so tudi drugi gostilničarji imeli svoje gostilne odprte dlje časa, kot je to določala "policijska ura", vendar jih nočni čuvaj ni prijavil. Za omenjeno obtožbo je gostilničarka navedla tudi primer: od domačih in tujih gostov je zahtevala, da so zapustili lokal ob "policijski uri"; le-ti so nato šli v drugo gostilno in se vrnili šele ob drugi uri zjutraj – spat (omenjena je namreč imela tudi sobe za prenočevanje gostov).³⁸

Gostilničarka Hedvika Rajh je zaradi pristranskosti Matije Kovačiča v opravljanju službe nočnega čuvaja predlagala, da bi ga odpustili iz službe in bi na njegovo mesto postavili osebo, ki bi do vseh gostilničarjev postopala enako. Mestno županstvo mu je na podlagi zgornje ovadbe podalo pisni ukor in ga opozorilo, da je treba v prihodnje postopati enako do vseh gostiln in, da nobena ne sme imeti prednosti pred drugimi.³⁹

4. Sklepne misli

V letih med obema svetovnima vojnoma je torej med prebivalci Ormoža naraščala potreba po čim lepši in varnejši podobi mesta ob Dravi. Zaradi tega so opravili kar nekaj olepševalnih posegov v mestu. Ker pa je v Ormožu naraščal tudi avtomobilski promet, so izboljšali tudi cestne razmere, sprejeli nekaj cestnoprometnih in higienskih predpisov ter angažirali moške postave, ki so skrbeli za red, lepoto in varnost v mestu.

Povzetek

Po podatkih ljudskega štetja iz leta 1921 je v Ormožu živelo 1006 prebivalcev. Deset let kasneje, torej leta 1931, se je njihovo število zelo malo povečalo. Podatki, zbrani pri ljudskem štetju leta 1931 namreč kažejo, da je takrat v mestu ob Dravi živelo 1146 ljudi. Med omenjenim prebivalstvom je v letih med obema svetovnima vojnoma postopoma naraščala skrb za čim lepši izgled njihovega mesta, ki je bilo leta 1931 uvrščeno med klimatične kraje. Z odločbo

ministrstva trgovine in industrije pa je bil Ormož 22. decembra 1936 proglašen tudi za turistični kraj v ožjem pomenu. Med meščani Ormoža je v obravnavanem obdobju postopno naraščala tudi uporaba avtomobilov. Ceste pa še zdaleč niso bile ustrezno urejene, saj so bile prašne in blatne. Vse to je med Ormožani povečalo prizadevanja po lepši podobi mesta, ki naj bi vanj privabila čim večje število tujcev. Za lepoto mesta je skrbelo tudi olepševalno društvo, katerega naloga je bila skrb za vse, kar bi delalo zunanjo podobo mesta lepšo in prijetnejšo. Med prizadevanji Ormožanov po lepši in varnejši podobi mesta naj omenimo naslednje posege:

- odstranitev plota pri hiši Julija Žigra ter postavitve zidu v ravni črti z Majeričevo hišo in vrat za uvoz leta 1929;
- razširitev dela državne ceste ob cerkvi in mestnem parku od Mestne hranilnice do lekarne v letu 1930;
- uporabljanje občinske ceste v bližini Majeričevega sanatorija za postavljanje miz, stolov, klopi in lepotečnega drevja in grmovja od leta 1933 dalje;
- postavitve romantične ograje iz kovanega železa s posebnimi nosilci za cvetlične lončke okoli Marijinega spomenika na Mestnem trgu leta 1935;
- modernizacija državne ceste številka 17, ki je potekala iz Maribora skozi Ormož v km 46–48 proti Čakovcu ter preureditev javne kanalizacije od mosta pri vili dr. Ariberta Brodarja do poslopja mestne hranilnice v letu 1937;
- sprejetje higienskih predpisov v letu 1937 in cestnoprometnih predpisov v letu 1938;
- skrb mož postave za red, varnost in lepoto mesta.

Vsi ukrepi, ki smo jih do sedaj omenili, so izboljšali podobo mesta ob Dravi, življenjske razmere njegovih prebivalcev in v mesto privabili tudi večje število tujcev.

Viri

- Zgodovinski arhiv Ptuj (dalje: ZAP), fond: Mestna občina Ormož (dalje: MOO), škatla št. 5, ovoj št. 15, Personalne zadeve uslužbencev – redar, mestni stražnik.
- ZAP, fond: MOO, škatla št. 13, ovoj št. 48, Sumarni pregledi, zapisniki in poročila o ljudskem štetju 1931.
- ZAP, fond: MOO, škatla št. 15, ovoj št. 61, Spisek motornih vozil.
- ZAP, fond: MOO, škatla št. 18, ovoj št. 74, Obrtne zadeve od A do Ž (1924–1941).
- ZAP, fond: MOO, škatla št. 18, ovoj št. 75, Občinsko kopališče ob Dravi.

³⁷ Prav tam.

³⁸ ZAP, fond: MOO, škatla št. 28, ovoj št. 102, Zapisniki sej s prilogami – 1929.

³⁹ Prav tam.

- ZAP, fond: MOO, škatla št. 19, ovoj št. 77, Železniški, cestni in poštni promet (1875–1940).
- ZAP, fond: MOO, škatla št. 23, ovoj št. 85, Gradbene zadeve 1935–1939.
- ZAP, fond: MOO, škatla št. 23, ovoj št. 85(6).
- ZAP, fond: MOO, škatla št. 27, ovoj št. 99, Zapisniki sej s prilogami – 1926.
- ZAP, fond: MOO, škatla št. 28, ovoj št. 102, Zapisniki sej s prilogami – 1929.
- ZAP, fond: MOO, škatla št. 30, ovoj št. 115, Zapisniki sej občinskega odbora – 1937.

- ZAP, fond: MOO, škatla št. 30, ovoj št. 116, Zapisniki sej občinskega odbora, 1938.
- ZAP, Rokopisna zbirka, R–70, Kronika mesta Ormoža.

Literatura

- Klasinc, Peter Pavel, Gradbena dejavnost v Ormožu med obema vojnama. V: Ormož skozi stoletja III., Ormož, 1988.
- Šuligoj, Ljubica, Ormoški Nemci med obema vojnama. V: Ormož skozi stoletja III., Ormož, 1988.

Rajko Topolovec

JOŽE KERENČIČ NI BIL ZA "TAKŠEN" KOMUNIZEM!

"Vse, kar ni bilo povedano, bo šlo z menoj..." je kot zadnje zapisal v poslovilnem pismu heroj Jože Kerenčič.

Jože Kerenčič

Uvod

Ideja o idealnem življenju v mestu enakih - polisu, se je porodila že v času Platona. Dobra tri stoletja pozneje jo je znova poskusil obuditi Kristus, čeravno je bil po dva tisoč letih nadvse zaničevan prav od tistih, ki so njegovo delo nadaljevali. Takšnega - spiriantskega komunizma sicer več nimamo in tudi v svetu več nima svoje moči, pa je vendar umestno in potrebno, da privrženca te bolj ali manj utopične ideje, kamor so prav gotovo sodili tudi "Kerenčičevi njivaši"

z ormoškega območja, še razčlenimo oziroma razvrstimo, in sicer:

- a) na Kristusove privrženca te ideje o samo dobrih ljudeh;
- b) na privrženca pravičnejše oblastne in socialne porazdelitve med delovnimi množicami;
- c) na partijce, ki so komunizem potrebovali zgolj za osebno korist;
- d) na partijce, ki so idejo komunizma uporabili za prihod na oblast, in je ta nato v nedogled pripadala samo njim.

Prav iz razloga - premalo poštenih in dobrih ljudi, kot jih tudi ni bilo za časa Platona in Kristusa, je nato tvorce "novodobnega" komunizma (Lenin, Stalin, Mao, Pol Pot... in tudi naših) privedlo do vehemence: kar ne gre zlepa, mora iti zgrda.

In prav zoper uvoz "vehementnega komunizma", so se že v drugi polovici tridesetih let prejšnjega stoletja začeli upirati člani Agrarno-Akadskega kluba NJIVA, katere najvidnejši član in tudi upornik je bil naš (moj) rojak prof. Jože Kerenčič iz Jastrebcu.

* * *

V našem začetnem obdobju socializma, ki smo mu tudi rekli realsocializem, in še tudi pozneje, smo mladi in tudi stari imeli občutek, da nas zgodovino učijo tako, kot da se je ta začela šele s komunizmom oziroma z NOB. Nekaj te, od samo ene strani osvetljene zgodovine, je še poleg knjig o NOB mogoče najti v učbenikih in še kje tudi danes. Takšna razhajanja oziroma napačno prikazana zgodovinska dejstva polpreteklega časa in še "pomanjkanja volje" za popravo le-teh pri profesionalcih pa nas ljubitelje zgodovinske resnice napeljuje na to, da se tega lotimo

sami. Prav temu smislu – dopolnitvi naše polpretekle zgodovine, so namenjene te vrstice, ki se dotikajo zločinskih dogodkov nad člani Agrarnega kluba Njiva, ki so v tridesetih letih prejšnjega stoletja orali ledino pri preobrazbi našega zaostalega podeželja.

Da sta tudi za naše "izvirne" komuniste bila Lenin in Stalin vzornika, učitelja in voditelja, nam potrjuje tedanja slepa poslušnost in vdanost tudi naših vodilnih oziroma izvirnih komunistov, ki so nam po izkoreninjenju nacizma oziroma zmagi rdeče revolucije krojili usodo še pol stoletja. Načelo "strah in trepet" oziroma takojšnja likvidacija drugače mislečih se je, gledano skozi zgodovino nasilja, tudi to pot pokazala kot pogoj dolgoletne samovlade tirana Stalina in ne samo njega. Uporniki zoper njega, ki so jim v SZ rekli trockisti, so tudi pri nas postali tisti, ki se takrat v sorazmerno mladi stranki KPS, z njegovimi (njunimi) načeli in nečednimi početji niso strinjali. Za naše prve upornike zoper Stalina oziroma zoper uvoz stalinizma k nam pa so že l. 1937 bili spoznani nekateri člani študentskega Agrarnega kluba "Njiva" iz Ljubljane. Kmalu je zanje iz Moskve sledila partijska direktiva - "domača naloga", da je treba to škodljivo frakcijo v KPS "utišati". Ker se naši trockisti kljub prepričevanju in poskusom niso hoteli "poboljšati" in ker se je vztrajanje po likvidaciji le-teh iz Moskve še krepilo, se je "utišanje" zgodilo z določenim zamikom in še z večjo podlostjo – s predajo tega posla ob koncu l. 1941 nacističnemu gestapu.

V dobrobit demokracije in obsodbe komunizma nasploh ter še zlasti v prid zamolčane plati naše polpretekle zgodovine sem se ob 65-letnici pogube študentskega Agrarnega kluba Njiva in njenih najvidnejših članov, kamor je sodil tudi moj sosed Jože Kerenčič iz rojstnih Jastrebcov, poglobil v očitano mu (jim) krivdo, kakor tudi poznejšo hvalo.

O tragiki Kerenčičevih iz Jastrebcov je predvsem po herojski zaslugi Jožeka bilo napisanih in izrečenih že mnogo zgodovinskih besed, ki si jih poznavalci takratnih razmer danes drugače razlagamo. Namreč, za njihovo pogubo oziroma v to zgodovino še vedno ni – ali vsaj ne v popolnosti – vključen in jasno obsojen glavni faktor tega zla – vpliv kulta osebnosti Stalina, ki se je tisti čas s svetniškim sijem in v ilegali prenašal k nam oziroma z nami kolaboriral. Prav zato, da bi bile tudi na tem mestu naše zgodovine stvari oziroma resnica na svojem mestu, jo skušam po ljubiteljski plati dopolniti oziroma ji dodati "manjkajoči člen". Za dosego tega namena pa moram tudi tenkočutno predstaviti takratni Akademski agrarni klub Njiva ter se poglobiti v tedanje konfliktna razmere s tedanjo KP Dravske banovine oziroma Slovenije. V tem konfliktu pa je l. 1937 imel

najvidnejšo vlogo predsednik Njive Jože Kerenčič, ki so ga šele po Titovi obsodbi Stalina l. 1953 proglasili za heroja Jugoslavije.

Tudi v treh obsežnih Kreftovih delih – Spori in spopadi v KPJ, ki so bila napisana v osemdesetih letih, ni mogoče o tem sporu najti kaj več kot skorajda samo omembo. Slovenci kot kulturni in sedaj tudi svoboden narod pa bi se vendar morali z našimi zgodovinskimi (ne) resnicami seznaniti. Je pa tudi res, da se je že v osemdesetih letih, ko je pri nas "trdi komunizem" nekoliko popustil in je nekoliko popustila tudi medijska cenzura, to obdobje polpretekle zgodovine začelo obravnavati bolj sproščeno in manj samovšečno. Vendar pa je tudi res, da se še prav vsega, dokler so še posamezni akterji živeli, ni "moglo" pisati. Pa tudi še živeči "nostalgiki" že priznavajo, da vse, kar je bilo v "njihovem" času napisanega in povedanega, ni bila zgolj samo resnica!

Da pa bi bil še vedno "določeni tabu" s cenjenega sosesa iz rojstnih Jastrebcov odstranjen, sem se lotil njegove kratke življenjske poti tenkočutno in od vseh strani osvetljene, kot je že kje bilo zapisano. Torej tega, kar je že kot zapisana resnica, ne bo, še manj pa ne morem nič napisati čez Jožekovo jasnovidnost, pokončno držo ter zasluge, ki jih je v najtežjih časih prve Jugoslavije in ob nemški zasedbi doprinesel Slovincem. Še več, dodatno mu pripisujem sposobnost pravilne zaznave uvoženega komunizma, ki jih je vsaj dvajset let prej zaznal kot ostali sopotniki, ki so nas več ali manj slepo vodili skoraj petdeset let. Čuditi pa se je tudi njegovi neustavljivi energiji in pogumu, ki ga je vlagal v borbo za pravice meznega delavca na kmetih, viničarja in malega kmeta, ki jih je kapitalizem stare Jugoslavije umetno držal v revščini. To borbo iz njegovih šolskih let pa nam vsaj delno ohranja njegova zapuščina – pero. Mnoge z roko zapisane misli in načrte pa je v pravem pomenu besede vzela tudi zemlja, v katero jih je moral v tistem času skriti.

Sam kot dvajset let mlajši Jožeka nisem poznal, pač pa mi je o njem znala pripovedovati moja mama. Njun globlji pomenek je po navadi stekel, ko sta prala plenice ob vaškem studentu v Kolaričevi grabi. Mama je prala moje, Jožek pa hčerkine, ki se mu je rodila, ko se je kot absolvent profesure zaljubil v gospodično Marijo Hansu – Piko iz Ljubljane, ki je bila na Kogu nastavljena za učiteljico, in sta se leta 1939 vzela. Mama mi je tudi znala reči, da je kot študent ob vročih dnevih rad nosil kratke hlače in sploh bil kot živo srebro. Poznam pa še edino živečega iz nekoč številne družine Kerenčičevih v Jastrebcih mlajšega brata Cirila, s katerim si ob priliki, ko obiščem rojstno hišo v Jastrebcih, kljub njegovim osmim križem izmenjava tudi kakšno besedo o teh časih:

"Ko je Jožek imel kak zaupen obisk, sem kot širinajstletnik že moral en vogal hiše stražiti, brat Slavko pa drugega", mi je povedal zadnjič, ko sem mu prenesel pozdrave prof. Draga Košmrlja iz Ljubljane, ki je še edini živeči Jožekov sotrpin, in prav tako, kot je bil Jožek, tudi nekdanji predsednik Akademskega agrarnega kluba "Njiva". Ob nedavni drugi priložnosti pa mi je Ciril razkril še to zanimivost:

"Ko so po zasedbi Nemci izganjali slovenske učitelje in ko je Jožeku zaradi delovanja zoper njih postajalo vse bolj vroče, a sam ni hotel iz svojega okolja, me je zaprosil, da pomagam pri selitvi njegove žene in enoletne hčerkice k ženinim staršem v Ljubljano. Julij 1941 je bil zelo vroč. Do Litije je v soparnem avtobusu še nekako šlo, nato pa je v "državo Italijo" z otročičkom že morala sama, jaz pa sem se takoj vrnil v Jastrebec."

Zdaj pa se vračam v Jožekova študentska leta, ki so po mnenju njegovega sošolca in sostanovalca prof. Draga Košmrlja v smislu družbenih dogajanj najplodovitejša:

"Kot absolvent mariborskega učiteljišča se je leta 1933 vpisal na filozovsko fakulteto v Ljubljani. Kmalu zatem si je s pomočjo nas – somišljenikov – našel stanovanje v Rutarjevi hiši Za gradom št. 1. To je bila znamenita dvonadstropna hiša gospe Ane Ruter, ki pa je pred tridesetimi leti morala svoj prostor odstopiti razširitvi Dolenjske ceste, in je zato danes ni več. Iz te hiše se je tudi v jeseni l. 1941 začel oglašati radio "Kričač". V Rutarjevi hiši Za gradom št. 1 je bilo prostora za 25 stanovalcev, ki so bili večinoma študenti (17). Vsi, študentje kot ostali stanovalci, so bili napredno – levo usmerjeni ljudje, kar so tudi takrat, zlasti pa še med okupacijo dokazovali, saj jih je v času NOB 13 izgubilo življenje".

Gospod Drago Košmrlj, ki je edini še živeči iz te družčine, in po njegovi ugotovitvi tudi edini še živeči "Njivaš", je v knjigi, ki jo je uspel izdati že leta 1987 – Hiša Za gradom št. 1, slikovito opisal skupna leta bivanja te družčine. Bili so to pravi pobudniki napredka, ki jih je pisec imenoval "zagrajski kolektiv". Njihov povezovalni člen je bil Akademski agrarni klub Njiva, ki so ga po vzoru z univerze v Pragi v Ljubljani ustanovili z desetimi člani že maja 1923. Sredi tridesetih let pa je prav po zaslugi "zagrajskega kolektiva" klub Njiva dobil nov zagon, saj je večina stanovalcev v Rutarjevi hiši izvirala s podeželja oziroma s kmetov. Pred vojno je le redko kateri kmečki sin ali katera hči, še posebej iz vrst malih in srednjih kmetov, obiskoval(a) srednjo šolo, kaj šele univerzo. Statistika iz l. 1935 navaja, da je bilo teh od vseh študentov (834) Univerze v Ljubljani le 123 moških in 12 žensk. Še manj, glede na sorazmernost prebivalcev, pa je bilo študentov iz

delavskih vrst. Tako stanje v škodo kmečkega in delavskega človeka, ki ni veljalo le za razmere na univerzi, je samo po sebi narekovalo uvodne besede, ki jih je ob prevzemu predsedstva Akademskega agrarnega kluba Njiva l. 1934 napisal Kerenčič v klubski publikaciji Nova obzorja. Uvodnik je Jožek začel takole:

"Današnji mladi rod dorašča v izrednih prilikah. Živimo v dobi velikih nasprotij, v kaosu gospodarskega, kulturnega in političnega življenja. Družba kaže vedno jasneje dvojno lice; na eni strani delovne množice, obubožane in izmozgane, na drugi strani – pa so privilegiranci, ki so se dokopali čez hrbe množic do bogastva in razkošja... ." Mimogrede – te Jožekove besede, bi lahko sodile tudi v današnji čas...!

Razumeti je treba tudi to, da takrat še ni bilo toliko možnosti za krajšanje prostega časa in srečevanja mladih, ni še bilo toliko kinodvoran in tudi ne štipendij oziroma denarja za posedanje po lokalih. Zato so bile "potrebe" po združenjih oziroma drugačni – politični aktivnosti študentov tem bolj razumljive, kar izpričuje tudi že omenjena obnova Njive. Njeni člani so se vneto udeleževali pri delu v raznih strokovnih društvih na univerzi in še zlasti v svojih levo usmerjenih podeželskih društvih, od koder so izhajali. To so bila predvsem društva slovenskih fantov in deklet, kjer so se aktivno vključevali v akcije proti takratnemu režimu in velikosrbski buržuaziji. V teh mladinskih akcijah na deželi so se še posebej izkazovali stanovalci iz hiše Za gradom št. 1 oziroma zagrajski kolektiv, kot ga imenuje pisec omenjene knjige Drago Košmrlj. Kot je za zgodovino Ljutomera znano, je prav Jožek v okviru tega podeželskega društva nosil glavno vlogo in breme na protestnem shodu podeželske mladine, ki je bil napovedan v avgustu in nato po prepovedi izveden v septembru l. 1935. Takrat, kot vemo, pa ljutomerski žandarji niso posegli samo po gnojnici iz tamkajšnjih gnojničnih jam, ampak so posegli celo po orožju in padla je prva politična žrtev v tem okolju. Bil je to Jožekov prijatelj Alojz Mavrič, kmečki sin iz sosednje vasi Vitan pri Kogu, ki je govorniku Kerenčiču držal kolo kot improvizirani govorniški oder. Na tem mestu je v Ljutomeru tudi spominska plošča. Na pokopnikovem grobu na Kogu pa je nato ob obletnicah tragičnega dogodka Jožek organiziral žalne shode.

Po protestu slovenskih študentov, profesorjev in uglednih kulturnih osebnosti ter sploh javnosti tistega časa, ki je nato sledil, je oblast umaknila tiralico zoper Kerenčiča, tako da se je ta lahko spet vrnil v Ljubljano na univerzo. Da pri tej oblasti ni bil preveč osovraženi oziroma da je bil dejansko prepoznan za socialdemokrata in ne za "komunista Stalinovega kova", nam pove tudi to, da ga je po končani visoki

šoli celo tedanja oblast nastavila za profesorja na meščanski šoli v Radgoni.

Na drugi strani Univerze v Ljubljani pa je s podobnim programom, kot so ga imeli pri Njivi, takrat snubila in privabljala študente in sploh takratni mladi rod komunistična partija. Ker je bila preganjana (odredba notranjega ministra Milana Srškića - mala Obznana 12. julij 1924), je KP imela željo po integraciji v kakšno dovoljeno slovensko stranko, da bi se tako lažje dokopala do parlamenta, a ji to v kraljevini ni uspelo. Z uvedbo tako imenovane diktature, ki jo je uvedel kralj Aleksander Karadjordjević, ko so 6. januarja 1929 v parlamentu Jugoslavije padli celo streli, pa je težava za KP, ki je na univerzi delovala pod klubom Triglav, postala še težavnejša. Sledil je poziv partijske direktive KPS (Kardelj, Kidrič, Krajgherji, Šentjerc...), naj se komunisti povežejo z Akademskim agrarnim klubom Njiva in tako pod njegovo krinko omogočijo delovanje.

Na ta način si je Njiva tudi številčno opomogla. Prišleki – novi člani Njive – pa so takoj prevzeli prednostne naloge. Še več, klub Njivo so si začeli partiji vse bolj lastiti, tako da so tudi vladni organi sumili, da je Njiva postala podaljšana roka partijske organizacije. Navodila iz Moskve, ki so jih ti novi člani prinašali, so se začela vsiljevati tudi med že stare člane Njive. Na željo vodilnih v KP, in ki so imeli stike s Kominterno v Moskvi, so l. 1935 dejansko bili vsi iz kluba sprejeti v KP. Leta 1937 pa je tudi klub Njivo kot podaljšano partijsko roko Banska uprava prepovedala.

Nikakor, še najmanj pa članom kluba Njive, ki so bili v večini kmečkega stanu, ni "mogel ustrezati Stalinov program kolektivizacije vasi", ki so ga vse bolj propagirali omenjeni vodilni komunisti, kot so dobivali inštrukcije iz Moskve. V taki usmeritvi Njive ali vsaj dela, vsekakor pa celotnega "zagrajskega kolektiva", bi kazalo iskati vzroke nesoglasij med Njivo in Triglavom oziroma partijskim vodstvom na univerzi, ki so se takrat začela. Ta nesoglasja so celo v letih 1936–1937 pripeljala do ostrih spopadov med obema poloma. Spor se je ujema tudi s pojavom tako imenovanega trockizma v SZ – obsojene frakcije v vrsti KP SSR. Tudi tedanji pobeg Trockega iz SZ ni pomagal, da pred tem najtesnejšega sodelavca Stalina "roka pravice" ni dosegla v Mehiki, kaj še, da ta roka takrat ne bi dosegla naših fantov, ki so bili spoznani za trockiste!

Zakaj so po vzoru likvidacij v SZ postali njivaši, in še zlasti tisti iz hiše Za gradom št. 1, tako osovraženi "trockisti" v KPS, da jih je po dobrem letu posesti rdeče knjižice "morala ta vreči" iz svojih vrst? Katere grehe so jim naprtili, da so tudi oni, kot je prakticiral Stalin v SZ, na ta ali oni način morali s tega sveta?

Prof. Drago Košmrlj, ki je tudi bil v tem obdobju nekaj časa predsednik Njive, mi je v svojem 95. letu o teh dejstvih menda zaupal še več, kot mu je še leta 1987 (cenzura) bilo dopuščeno zapisati v že omenjeni knjigi Hiša za gradom št. 1:

"Vsakomur je torej moralo biti jasno že takrat, da kmečki otroci, ki smo tvorili večino članstva Njive, nismo mogli navijati za takšen komunizem, ki je napeljeval na jemanje posesti in imetja naših staršev, ki so nas tukaj v Ljubljani šolali. Tudi zaradi tega odklonilnega stališča, pa tudi zaradi drugih resnic o sovjetskem komunizmu, ki je že tedaj zahteval milijone žrtev in ustanavljanje gulagov, za katere smo na tajno v hiši Za gradom št. 1 že uspeli izvesti, smo postali frakcionaši partije, ki so pri Stalinu veljali za največjega sovražnika partije".

Stalin se je namreč za take komuniste, ki se niso docela strinjali z njegovim programom, znal slikovito izraziti, kot: "... bolje je sto sumljivih več... , kot pa en frakcionaš premalo...". To njegovo tezo potrjujejo tudi dejstva, ki jih dokumentira Črna knjiga komunizma, da je dejansko ta tiran prvenstveno ubijal lastne ljudi – ljudi iz vrst KP SSSR, kar je tudi bila bistvena razlika med njim in Hitlerjem. Iz arhivov propadlega sovjetskega režima je tudi zaslediti, da se je l. 1937, ko je v inozemstvu izšlo delo Trockega "Izdana revolucija", Stalin še posebej razbesnel. Na junijskem zasedanju Kominterne so mu postale sumljive celotne delegacije in tudi sekcije (neposlušnih) KP. Naša delegacija se je takrat "znašla", saj je poročala, da je naloženo nalogo v zvezi z našimi trockisti že za "vedno rešila" in se na ta način varno vrnila iz Moskve.

Tudi ta odstavek iz knjige D. Košmrlja bo osvetlil, zakaj so takrat "zagrajci" padli v nemilost pri vodstvu KPS:

"Četudi je bil Stalin v tistih časih "oče" vseh komunistov in levičarjev ter sploh nesporen voditelj svetovnega proletariata in za Leninom prvi marksistični mislec, pa zagrajcev ni motilo, da ne bi segali tudi po taki literaturi, ki je bila na strogem partijskem indeksu prepovedana. Tako je Jože Kerenčič dobil v roke poročilo o procesu proti Tuhačevskemu v SZ, ki je kot tesen sodelavec Stalina tudi padel v njegovo nemilost. Z velikim zanimanjem smo zagrajci prebirali tudi takrat zloglasno delo francoskega komunista Andrea Gidea - Vrnitev iz ZSSR, ki je ostra obsodba režima v Sovjetski zvezi".

"Zagrajci smo torej že takrat – v drugi polovici tridesetih let – izvedeli, ko se še ostalim komunistom, pa tudi drugim ni niti sanjalo, kaj vse je za širitev in obstoj bil zmožen početi komunizem v SZ. Torej smo fantje in dekleta iz Njive mnogo prezgodaj – dobrih

20 let prezgodaj – izvedeli, česar ne bi smeli izvedeti. Spominjam se, kako so nas po tem kot apostoli hodili na Zagrajsko št. 1 prepričevat tovariši Tomšič, B. Krajgher, Šentjurčeva, Kidrič... ter še nekateri vodilni partijci iz Triglava. Šentjurčeva je znala po mizi tudi udariti s pestjo, Krajgher pa se je na svojem nastopu vedel tako, kot da nas je prišel samo poslušat. Ne dolgo za tem pa smo izvedeli, da so štirje najdejavnejši člani Njive - kot trockisti - bili izključeni iz partije. Tako se je zgodilo, da je bilo leto 1935 za njivaše leto sprejema v partijo in leto 1937 leto odpusta iz nje. Ker svojega prepričanja tudi pozneje po študiju nismo spremenili, se nismo "poboljšali", smo, koliko, nas je še po osvoboditvi ostalo živih, to šikano, da smo nekoč bili njivaši, še naprej čutili. Čeprav sem po partizanstvu želel iti v svoj poklic – profesuro, mi ta želja zaradi tega ni bila ugodena. Nekakšno rehabilitacijo (za čas dela pri medijih) so mi na RTV naredili šele sedaj, ko sem dopolnil 95 let! Največ njivašev je izgubilo življenje v NOB oziroma med nemško okupacijo. Mnoge od teh žrtev so se zgodile v čudnih okoliščinah, zlasti še, če od svojega prepričanja o nakanah in hudodelstvih Stalina v svojih okoljih niso hoteli odstopiti, kot so tudi obtoževali Kerenčiča...", se še spominja edini živeči njivaš, zagrajec in soobtoženi Jožekov prijatelj.

Zaključek

Po vsem povedanem je torej možno slutiti, da ta "pravi komunisti", ki so takrat hodili na inštrukcije v Moskvo, Kerenčiča in ostalih njivašev niso imeli pretirano radi, saj od svojega – protistalinskega prepričanja, ki so ga tudi po študiju še naprej širili, niso hoteli odstopiti. (Še zadnji poskus spreobrnitve "naših trockistov" je menda bil na domu v Jastrebcih, ob ustanavljanju pokrajinskega odbora OF za Vzhodno Štajersko novembra l. 1941). Ob tem nesmislu pa na tem mestu dodajam še večji nesmisel, ki kaže na pokvarjenost tega sistema in je v tem, da se je čez deset let (imforbiro) ravno obratno oziroma podobno dogajalo s tistimi našimi komunisti, ki so bili preveč "zaljubljeni" v Stalina.

Po letu 1940 pa se je v socialistični internacionali oziroma v KP zahodne Evrope začela tudi praksa "podtikanj", kar je seveda bilo takrat v skladu s prijateljstvom med Stalinom in Hitlerjem. Najprej so gestapovci s trockisti opravili v sami Nemčiji, po njihovi zasedbi še v drugih držav Evrope (vsekakor pa do nemškega napada na SZ l. 1941) ali pa še malo čez pa še v drugih zasedenih deželah. Torej tudi to dejstvo nakazuje v prid verjetnosti, da izdaja Jožeka gestapu, ki se je zgodila 19. novembra 1941, pri stricu v Pesnici in istočasna izdaja takratnih njegovih sodelavcev iz Jastrebcv in okolice v osnovi izvira iz "lastne vrste in morebitne zapoznele prijateljske

prakse, ko življenje človeka pri Hitlerju in Stalinu ni imelo nobene cene. Sam akter, ko gre za aretacijo Jožeka in prijateljev v moji vasi, pa naj bi bil domači sodelavec KP obenem pa tudi nemški agent, kar pa glede do včerajšnjega prijateljevanja obeh tiranov niti ni bil čudež! "Osumljeni akter izdaje ali celo dvojni agent" je seveda kot sovaščan razmere na Kerenčičevem domu in na ožjem območju njegovega delovanja zoper Stalina in zoper Hitlerja dobro poznal. Mar je tudi zaradi tega izostalo povojno razvozlanje te podlosti – izdaja Kerenčiča in tovarišev gestapu, ko se je vendar takrat vsak najmanjši sum kakšne izdaje Nemcem ali celo "napačnega mišljenja" zoper komunizem temeljito raziskoval?

Na Kogu oziroma v Jastrebcih o izdaji Jožeka pade kakšna beseda tudi še danes. Namreč, osumljeni te podlosti, ki ga je torej bivša komunistična oblast "ščitila", naj bi se še v povojnem – revolucionarnem – času ukvarjal s "cinkanjem", kar smo v moji oziroma Jožekovi rojstni vasi čutili vsi, ki smo morali oddajati obvezo kmečkih pridelkov, in še zlasti ob takratnem poskusu zloglasne kolektivizacije vasi po sovjetskem vzoru, ko so "preglasni" kmetje za krajši ali daljši čas morali na družbeno prevzgojo oziroma, kot se danes ve, v "gulag". Tudi Jožekov brat Ciril, ki mu je pred nemško aretacijo celotne družine uspelo pobegniti in se je po vojni kot edini od Kerenčičevih vrnil iz pregnanstva na domačijo v Jastrebece, pri teh šikanah ni bil izvzet. Nekaj časa je celo v največjem mrazu (-20 C) in brez tople hrane moral v improvizirani zapor, kjer klet ni imela okenskih stekel. Njegov greh je bil v tem, da l. 1948 ni hotel postati "vzgladni kolhoznik" na Kogu. Pri tem je venomer poudarjal, da ustreljeni brat ni bil za takšen komunizem kot se je vzpostavil!

Po teoriji "vselej je več možnosti", ki tudi pri tem primeru ni izvzeta, je zanimivo tudi to dejstvo, da so kaj kmalu za Jožekom in njegovo skupino s Koga ki je bila ustreljena 27. decembra 1941 v Mariboru, izgubili življenja tudi ostali trije najaktivnejši zagrajci oziroma člani Njive, ki so bili skupno z Jožekom l. 1935 v Ljubljani sprejeti v KP in istočasno l. 1937 iz nje kot trockisti vrženi. Še več, ravno ti najaktivnejši člani Njive s prleškega konca, čeravno niso bili člani KP, so namreč enako kot Jožek po študiju v svojem okolju še naprej delovali zoper okupatorja – pa tudi, kot se je izkazalo, zoper uvoz stalinizma. To so bili Polde Berce iz Središča ob Dravi, ki je bil ovaden in prijet 15. 12. 1941, Milena Petovar iz Ivanjkovcev je bila prijeta dan pozneje in Marjan Vesenjaka iz Maribora, ki pa je že v jeseni leta 1941 odšel v partizane na Dolenjsko, a je že čez mesec dni "padel". Šlo je torej za osovražene trockiste, katerim se, sodeč po tej kratki statistiki skoraj istočasne smrti, vsekakor ni zgodila zgolj slučajno, saj so bili tako rekoč v kratkem času prijeti na različnih koncih Slovenije, kjer so kot

izobraženci službovali. Ta istočasnost izdaje je obenem tudi dokaz več, da je šlo za krovno organiziranost tega umazanega dejanja iz "lastne komunistične hiše".

Tov. Lidija Šentjunc, ki je v mladosti imela prav "največ dela" z Njivaši in tudi osebno z Jožekom, je uredniku zbornika "Revolucionari i bez funkcije" l. 1975 v Beogradu izjavila:

"Poglejte, mi vsi smo dozorevali tako, da smo samostojno razmišljali in sami ustvarjali moralno podobo komunista...".

Gospod Drago Košmrlj pa je v knjigi Hiša Za gradom št. 1 že leta 1987 na to izjavo še pristavil, da bi bilo treba na podlagi dokumentov in zapisov iz arhiva še enkrat raziskati ta čas, da ne bi bili nekateri tovariši še dalje površno ocenjeni. Mislim, da je ta stavek namenil tudi samemu sebi, saj mu je Njiva tako rekoč skozi vso delovno dobo, če seveda ne izvzamem tudi študentovskih let, delala "napoto", kot mi je tudi dal vedeti pred kratkim.

Kot je videti, je Jožekova rana smrt oziroma vest vendar čez čas "nekoga" začela peči! V mislih imam zlasti njegovo proglasitev za heroja Jugoslavije, ki se je zgodila šele po smrti, oziroma razkrinkanju samega Stalina, čeravno Jožek ni bil (želel biti) v KP. Sicer pa je naš komunizem še nato dobro desetletje po njegovi smrti oziroma po vojni posnemal to nečedno Stalinovo prakso. Temu niso priče le medvojni primeri in povojni množični pomori, ampak tudi montirani procesi, kot je Nagodetov, ki je v SZ imel podobno ime - proces zoper saboterje in meščanske

specialiste - in pa Dachavski proces proti tistim sumljivim Slovencem, ki so se uspeli živi vrnili iz nacističnih taborišč, pa še kulaški in še kateri.

Prof. Jože Kerenčič je torej ohranil pokončno držo do zadnjega diha, kakor proti okupatorju - tako tudi proti lastnim tlačiteljem, o katerih niti pred smrtjo, kot je zapisal, ni želel vsega povedati. Je človek, ki je že takrat spadal med tiste redke ljudi, ki so se že spočetka upali upreti zoper rdečo revolucijo oziroma uvozu sovjetskega komunizma. Bil je resničen tovariš in človek, ki je že takrat, v tridesetih letih prejšnjega stoletja, znal presoditi, kaj za nas Slovence je in kaj ni. In prav s pokončno držo in z delom je do prezgodnje smrti prav to dokazoval. Bil je socialni demokrat. Neomadeževan naj ostane spomin nanj in prav je, da je kot heroj ovekovečen s številnimi spomeniki in imeni!

Viri in literatura:

- Pogovor z gospodom Cirilom Kerenčičem.
- Pogovor s profesorjem Dragom Košmrljem.
- Lastni spomini.
- D. Košmrlj, Ž. Kraigher, Hiša Za gradom št. 1, 1987.
- Slovenska kronika XX. stoletja 1900–1941, Ljubljana, 1995–1996.
- Črna knjiga komunizma: zločin, teror in zatiranje, Ljubljana, 1999.

Rajko Topolovec

OB ŠESTDESETLETNICI II. SVETOVNE VOJNE NA NAŠEM OBMOČJU

Aprilska vojna vihra l. 1945 v očeh kratkohlačnika iz Jastrebcov pri Sv. Bolfenku na Kogu

Letos mineva šestdeset let (1945 - 2005) od konca največje vojne vihre, ki se je v aprilu in maju zaključevala tudi na našem območju v Slovenskih Goricah. Opisujem svoje otroško videnje teh dogodkov v rojstnih Jastrebcih, kjer je na robu Slovenskih Goric oziroma vzhodne Štajerske, (Središče - Kog - Veržej - Prekmurje - Avstrija...) še Hitler zadnjič poskusil obdržati "Veliki Rajh". Tod so aprila potekali ogorčeni boji med I. armado Otečestvenij front Bolgarije, ki se je bojevala v sestavi 57. sovjetske armade ter nemško elitno SS divizijo

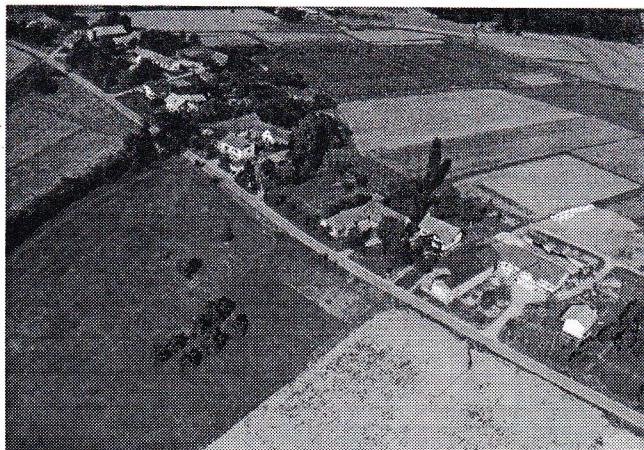
Prinz Ewgen. Kakšna so videti ta zgodovinska dejstva skozi iste oči šestdeset let pozneje, pa bom opisal v povzetku sestavka.

Na cvetno soboto

Pisalo se je Sparbersbach No. 9, kot so Nemci preimenovali rojstne Jastrebece. V panonskem stilu na ključ sezidano domačijo je ločil le požarni zid, ki je obenem ločeval opečno kritino hiše od še s slamo pokritega gospodarskega poslopja. Ob jutrišnji cvetni nedelji leta 1945 je od še vedno mrzlega severovzhoda zavarovano dvorišče že docela ozelenelo, iz Afrike pa so se že tudi prikazale prve znanilke pomladi. Rekel bi, da so bile po dolgi in ostri zimi te pomladne radosti edine blagodejnosti, ki so nas odvrčale od črnih misli na

bližajoče dni. Namreč le sto korakov za vzhodno stranjo hiše je bil že povsem nared strelski jarek z žično ograjo ter s številnimi bunkerji. Iz dneva v dan pa je bilo tudi vse več zaznav, da se lahko vsak hip začnejo vojaški spopadi med čakajočimi Nemci in prodirajočimi Rusi. Ena od takšnih zaznav je bila ta, da je za koruznikom, ki je zapiral južno stran dvorišča, že nekaj dni svojevrsten terenski avtomobil, ki je imel gosenice namesto zadnjih koles. Moštvo je nanj pritrdilo vrsto različnih anten in seveda tudi mitraljez. Najdaljšo so celo speljali preko koruznika do vrha lipe. Še zlasti nam je bil na očeh njihov poveljnik, ki si je slušalke nadel le občasno. Znal pa je tudi biti gost naše kuhinje, kjer je rad privzdignil kakšno pokrovko. Zamudil pa tudi ni nobene molže krav, da ne bi pristavil svoje vojaške posodice. Nekega jutra pa se je v kuhinji pojavil bolj zgodaj kot po navadi v tistih štirinajstih dneh. Ob svoji posodici za mleko je namignil, da bi mu teknil tudi topli koruzni žganci, ki jih je mama, polite z ocvirki in s praženo čebulo, pravkar postavila na mizo. Ko se je tako okrepčal, pa je pri sebi začutil človeško dolžnost zahvale (če že ne plačila) ter nam na zaupal, da se tokrat vidimo zadnjič in da bodo najkasneje v dveh dneh prišli Rusi. Prav vsem, kakor zbeganim Nemcem tako nam domačinom, se je po odhodu Hitlerjevih telegrafistov strašansko mudilo. Tudi za cvetno nedeljo, ki je sledila, ni nikomur več prišlo na misel, da bi se lotil izdelati butaro - presmec in bi se z njim na jutrišnji dan napotil v cerkev Sv. Bolfenka na Kogu. Vse številnejši nemški vojaki, ki so nas že povsem izrinili v zadnjo sobo (hižo) in so si tudi že v pogradi preuredili polovico hleva (štal), so še zadnjič naoljili svoje puške in mitraljeze, nekatere pa so celo še praktično preizkusili v globeli za domačo mlako, kjer smo zajemali vodo za napajanje živine. Zame - kratkohačnika, ki tudi zaradi vse številnejših nemških vojakov in siceršnjih vojaških priprav nisem imel več pouka, je seveda bil to pravi izziv radovednosti, za starše pa največji strah, da se mi ne bi kaj zgodilo.

Oča, kot smo klicali sedemdeset let starega dedka, so po nasvetu skrivajočega sina - mojega očeta, ki je kot že tudi prileten dezertertiral iz Wehrmanschafta (dva meseca prej sta s sosedom Francem in partizani zamenjala puški za civilne obleke ter zapustila stražo železnice v Račah), še v zadnje prekrili kletna okenca z debelo plastjo zemlje. Po vasi se je namreč šušljalo, da je v nemškem arzenalu zoper prihajajočega sovražnika opažen tudi bojni strup. Podobno zazidavo so doživela še nekatera vrata in okna, tista ki so bila obrnjena proti vzhodu oziroma proti bodočemu bojnemu polju ob strelskem jarku. Tudi v hlevu (štali) smo še zadnji hip (že med samo borbo) uspeli zazidati nekaj izpostavljenih vrat ter oken s sveže nastalim gnojem. Že mesece prej pa je zemlja okrog hiše pa tudi v skednju in listnjaku prekrila še nekaj "ta glavnih dragocenosti" in tudi kakšno tünko z mesom v zaseki.

Rojstni Jastrebeci s ptičje perspektive danes

Prvo noč po odhodu telegrafistov sta mama in gospodinjska pomočnica Nelika spekli kar enkrat več kruha kot po navadi, da sem ga zjutraj še toplega vzel s seboj, ko sem pomagal teti Miciki pri pripravi našega bodočega stanovanja v kletnem bunkerju. Pri tem je bilo najtežje s poldrugo leto starim bratom Tončekom in še mlajšo, komaj dobre štiri mesece staro sestro Silvo. Zaradi njiju si je v kritju noči tudi atek upal iz svojega skrivališča, da je iz starega železa izbrskal manjšo železno peč (gašper), ki jo je nato postavil za vrata ob globokih kletnih stopnicah. Kletne stopnice pa so nato tudi služile kot dimnik, da dim iz bodočega bojišča za hišo ne bi bil preveč opažen.

Prav v največji ihti pri popoldanskem urejanju našega bunkerja, sta kakih tristo metrov zahodneje, na pobočju Vodranskega Vrha odjeknili dve močni eksploziji. Pospremil ju je še odmev in oblak črnega dima, ki se je potegnil proti Vitanu. Bila sta to menda "otipajoča" minometna izstrelka, ker napadalci - Bolgari niso vedeli, kje so položaji Nemcev. Črni dim smodnika se še ni docela umaknil iz doline, ko je po cesti iz Vitana skozi Jastrebec in proti Kogu pridrvel motor s prikolico, iz katere se je, kar stoje, na vso grlo drl nemški oficir, ker še vojaki niso zasedli strelskega jarka in bunkerjev - (Reichsschutzstellug): "Takoj na položaje, Rusi so že tu!" se je zadiral proti dvorišču in sadovnjaku ter z istim sporočilom zdrvel do naslednje hiše v Jastrebcih. Nenadni treski teh dveh prvih granat in ukazovanje z drvečega motorja je povečalo utrip prav vsem, čeravno smo že pol leta, odkar so se že gradili bunkerji in strelski jarek, pričakovali prav tak začetek. Sleherni nemški vojak, ki nam je bil na očeh v hiši, v hlevu ali sadovnjaku, se je hipoma v popolni opremi pojavil v kritju dvorišča. Skozi okno iz prve sobe pa je kot dodatek prejel še ročni protitankovski izstrelak - novo in upajoče Hitlerjevo orožje (Panzerfaust). Takoj izza vogala hiše pa do strelskega jarka, ki je bil kakih šestdeset metrov vzhodneje, pa se je že moral plaziti po trebuhu, če ni hotel prejeti

zadetka že v prvi minuti boja. Tudi domači smo s podobno naglico in z večino zdrveli v naš kletni bunker. Menda še vsi nemški vojaki niso utegnili do svojega strelskega jarka, pa je že na obeh straneh frontne črte zaropotalo iz vseh cevi. Boj je stekel na vso moč in niti malo ni več prenehal.

Prva noč v našem bunkerju

Prvi izhod iz kleti je v večernem mraku tega prvega dne spopada naredil atek, saj se je ob vsesplošnem streljanju, kot dezertar Wehrmanschafta, počutil varnejšega. Nenaden napad Bolgarov, ki so v sestavi 57. sovjetske armade generala Šahorina dobili sektor napada med Dravo in Muro, je namreč Nemcem naložil toliko dela in skrbi, da ti niso imeli več časa vohljati za svojimi dezertarji. Že osivela in dolgo neobrita brada pa je ateku dodala še nekaj dodatnih let. Sicer pa je v tem občutljivem času tako in tako veljalo, še posebej za moške, da se je bilo pred Nemci bolje skrivati, kajti hitro ti je kak SS fanatik našel "delo." Težko pričakovane novice, ki smo jih od ateka ostali v kleti pričakovali, so bile pretresljive: "Vnukova hiša je že zgorela, Žgančevo gasijo, sosedove krave in svinje se potikajo po našem sadovnjaku..." , nam je naš izvidnik našteval z jokavim glasom. Sledila mu je sestra oziroma moja teta Micika s svojim značilnim jamranjem: "Jerom, jerom, ... kaj bo, kaj bo", za tem pa so solze oblike vsakogar, ki je še o tem lahko trezno razmišljal. Kot že izurjen si je atek med tem prvim izhodom iz našega kletnega bunkerja, kakor seveda tudi iz "samo svojega" skrivališča v sodu, celo drznil tudi pokukati izza nevarnega vogala hiše proti bojišču. V mraku prvega večera so se namreč tam že reševali ranjenci in morda že mrtvi, kar je sklepal iz tega, da je reševalni avtomobil čakal v kritju globeli za našo mlako. Seveda je v zavetju noči bilo treba tudi kaj postoriti pri živini in prinesiti drv ter pitne vode za oskrbo našega bunkerja v kleti. Zlasti slednje je bilo nevarno delo, kajti iti po vodo k studencu, ki je bil na vzhodni strani hiše, je pomenilo nastavljanje glavo za tarčo bolgarskim ostrostrelcem. Tudi gašper je lahko pod nočno krinko bolj dimil, da se nam je tudi nekoliko ogrelo in skuhalo za naslednji dan.

Prva noč, ko smo se stiskali na kupu krompirja in repe, na katerem je bila postlana koruznica in slama, ni in ni hotela miniti. Vsakih nekaj minut, če ne še pogostejše, je tišino razparala strojnica, puškam pa smo se že tako in tako privadili. Tudi bolgarski topničarji, ki so se z dvema uvodnima izstrelkoma najavili že popoldan, so se verjetno to prvo noč selili na boljše položaje, zato so bili tiho. Zatišje pred viharjem naslednjega dne bi lahko dejali tej prvi noči, ki smo jo prebili v našem bunkerju. Na drugi strani oziroma na "naši strani" pa tudi nemški topničarski izvidniki niso

držali križem rok. Dejal bi, da so se tudi oni z zamudo vključili v bojevanje oziroma prav v našo hišo. Svojo artilerijsko opazovalnico so si namreč uredili prav na našem podstrešju, tako da so na vzhodni strani strehe nekoliko odrinili posamične strešnike. Od tod so imeli lep razgled na položaje Bolgarske domovinske zveze (več o njih v že omenjenem povzetku). Enostavno, s kričanjem s podstrešja preko stopnic v zadnjo sobo (hižo), kjer so imeli telefon, so ob zori začeli posredovati topovske elemente svojim topovom v štiri kilometre oddaljeni Vinski Vrh. To prvo noč bojevanja za našo hišo so torej poleg množičnega mitraljiranja in puškarjenja bile še velike artilerijske priprave na obeh straneh. V našem kletnem bunkerju, kjer od starejših vso noč ni nihče zatislil očesa, pa se je ves čas ponavljalo isto vprašanje: "Kaj bo prineslo jutro in naslednji dan?"

"Očenaš in Zdrava Marija" na vsak zadetek...

Pod krinko noči so se Bolgari še bolj približali nemški žični ograji, ki je bila postavljena sto metrov pred njihovim strelskim jarkom. Kot je bilo nato v nadaljevanju boj razumeti, so za ta premik izvedeli tudi nemški topničarji, kar je bilo pripisati prav artilerijskim izvidnikom našega podstrešja. Ob zori so tako s topovi prvi udarili Nemci. Niti za hip se ni dalo več pokukati iz našega kletnega bunkerja, saj so njihove granate zadevale tudi našo varnejšo - prednjo stran hiše, v sadovnjak in okrog mlake. Ta prvi artilerijski udar Nemcev po bolgarski prednji črti je trajal ves dan, vmes pa so se še na obeh straneh oglašale strojnice, puške in drugo orožje. Z nočjo pa so se akcije spet nekoliko pomirile, da je ponovno "nočna služba" iz kleti kaj postorila okrog živine in nas za silo oskrbela ter ugotovila še na novo nastalo škodo.

Naslednji - že tretji dan boj, so nemški topničarji ponovno udarili prvi. Videti je bilo, da so to pot njihove smrtonosne granate zadevale natančneje kot prejšnji dan, tako da tokrat Bolgari niso mogli priti prav do žične ograje. Tudi nemški mitraljezci sicer že oslABLJENE SS divizije "Prinz Eugen" so merili vanje. Sredi dneva pa se je vse obrnilo. Bolgarski minometi velikega kalibra so si natančno izbrali svoje cilje. Sicer mi v kleti nismo vedeli, koliko so zadevali v nemški strelski jarek za hišo, toda po razdejanju samega poslopja, sadovnjaka in dvorišča, je bilo možno soditi da Nemcem v strelskem jarku nekaj deset metrov vzhodneje ni bilo lahko.

Mina, ki je zadela lipo na sredini dvorišča, je uničila še preostale šipe na oknih, ki so bila obrnjena proti dvorišču. Čez nekaj sekund je sledila naslednja, ki je udarila točno na kamniti tlak pred vhodom v klet. Luč - karbidovka - nam je v trenutku eksplozije ugasnila, po stopnicah navzdol pa se je kar skozi dvojna zaprta

vrata razširil vonj po smodniku. Ko smo se v temi sporazumeli, ali smo še živi in celi, in ponovno prižgali luč, smo tudi opazili, da so nam oboja stopniščna vrata prerešetana. Spet je počilo, zacingljale so se še preostale šipe in ponovno smo bili v temi. Kje so padale naslednje mine, nismo več ugotavljali! Šteli smo le še tiste, ki so padale na hišo, kajti vsakokrat tedaj se je stresla tudi klet. Z obokanega stropa se je začel luščiti omet, pa tudi kakšen kos zidaka je že padel na nas. V prahu, temi in vonju po smodniku je z molitvijo najprej pričela teta Micika, sledili so ji mama, oča, atek in jaz. Vsi smo molili v en glas, razen sestrice Silve in bratca Tončka, ki sta jokala.

Po uri sodeč, je bilo možno sklepati, da je aprila že tema, kar je tudi kmalu potrdilo prenehanje bolgarskega norenja. Verjetno niso več videli, kam zadevajo njihove mine, ali pa so mislili, da je z Nemci že konec. Tako smo se lahko kot prvo obrisali od prahu in z odej ter mize odstranili odpadli omet ter izpadlo opeko z obokanega stropa kleti. Po izhodu iz kleti tega večera pa smo še ugotovili, da smo zaradi porušenega studentca ostali brez pitne vode, da po dvorišču ležijo mrtve kokoši ter da so v vasi že zgorele ali še gorijo preostale hiše. Z zaseko namazan kruh pa je ta večer pospremil tiste, ki so se ob zatišju podali na že ustaljena dela pri živini in oskrbi našega bunkerja.

Zadeta lipa ob razdejani hiši

Tudi Nemci, kot smo tudi sami opazili, so to manj aktivno noč izkoristili za celjenje ran, kar je potekalo preko oskrbovalnega bunkerja v globeli za mlako. Preko njega so tudi menjavali pretrujene borce, se oskrbovali s strelivom, odvažali ranjence in mrtve iz strelskega jarka, saj je bil bunker v zakritju vidnega polja napadalcev, kakor ceste skozi našo vas.

Nesreča nemške topniške izvidnice s podstrešja

Ko preživiš tako silovit minometni napad, ti postane

zmerno streljanje nekaj vsakdanjega - nekaj, česar si se že navadil. Tako smo si s časoma tudi ostali upali, seveda ko ni bilo najhujše, pokukati po dvorišču, pa tudi malce za vogal hiše. Tudi sam sem naslednjega sončnega dopoldneva, ne da bi starši vedeli, za hip usmeril pogled izza vogala hiše proti betonskemu bunkerju na Kerenčičevi njivi, od koder se je v konstantnih časovnih obdobjih oglašal težki nemški mitraljez. Poleg krogel je seveda bruhal tudi dim, ki se je z rahlim jugovzhodnikom razvlekel prav do mojega nosu in mi tako docela izničil vonj cvetoče češnje, ki se je med tem že docela razcvetela. Ko sem tako s strahom gledal, pa me je iz ozadja nekdo močno zagrabil za tilnik in sunkovito potisnil nazaj. Bil je to eden izmed treh topničarskih izvidnikov našega podstrešja oziroma iz zadnje sobe (hiže). Nato je izvidnik daljnogled prislonil na vogal hiše in pogled usmeril preko lastnih borcev na Borkovo domačijo, ki je bila tudi že kakšnih tristo metrov za bolgarskimi položaji. Tudi sam sem še vztrajal za njim in ob njegovi zadnjici izostril pogled v isto točko kot on. Ko sva tako gledala, se je čez nekaj sekund iz Borkove domačije dvignil bel oblak dima in odjeknila je še eksplozija. Zadetek je vidno razveselil topniškega izvidnika, ki je nato veselo stekel nazaj k telefonu naročit še kakšno granato na ta cilj. (Po vojni pa smo izvedeli, da je pri Borkovih "gostovala" podobna bolgarska minometna izvidnica, kot je v naši hiši bila nemška topniška izvidnica). Zgolj zato ni bilo naključje, da so kmalu za tem tudi Bolgari ugotovili, od kod se je Nemcem posrečilo zadeti njihovo izvidniško točko pri Borkovih. Namreč – kmalu za tem je na našo hišo, samo na tisti del, ki je bil prekrit z opečnimi strešniki, padlo še devet minometnih min. Med detonacijami, molitvijo in temo, ko smo se stiskali v kleti, pa je tudi bilo slišati kričanje z dvorišča, nekdo pa je že tudi tolkel po gornjih kletnih vratih. Atek je v trenutku skočil v svoje skrivališče - "svoj sod", oča pa so se nato po stopnicah le počasi povzpeli do nasilnika na dvorišču. Bil je SS oficir, ki je v besu in paniki od starega očeta zahteval, da mu takoj vprežejo voz za številne nove ranjence. Sedemdeset so jih imeli oča, ki so sicer še občasno vzeli v roke vaje, a vendar v povsem drugih okoliščinah. Počasi in ob nenehnem streljanju so s pomočjo nemških vojakov le pripravili lažji voz in našo krotko kobiljo Liso. Pobesnelega oficirja pa smo med tem zvabili v klet ter ga skušali nekoliko pomiriti s kozarcem domačega in ga odvrniti od njegove zahteve, a zaman. Bil je tako trdno prepričan v nemško zmago in v čudežno orožje ter tudi v skorajšnji obisk prve linije prav tu pri nas, samega "presvetlega" Adolfa Hitlerja. Na voz so najprej naložili vse tri "naše telefoniste" oziroma izvidnike iz zadnje hiže, nato pa še ostale ranjence iz oskrbovalnega bunkerja v sadovnjaku. Ena od že navedenih devetih min je namreč bila tako natančna, da je priletela prav v zadnjo sobo (hižo) in onespobila

celotno izvidniško ekipo. Poln voz ranjencev so nato še morali zapeljati do naslednjega velikega bunkerja v Jastrebcih, kjer pa je vendarle nekdo dojel starost voznika. Ob predaji tako natovorjenega voza z ranjenci pa bi oča radi nazaj vsaj kobilu, ki je bila slepa in zaradi tega še bolj priljubljena, poslušna in krotka. A brez uspeha! Vračajoč domov brez voza in kobile pa se vseeno niso mogli docela zadržati in so iz primerne oddaljenosti Nemcem izluščili nekaj krepkih o izgubi vojne. Za kazen je sledila ročna bomba, ki pa se je na srečo skotalila v nasprotni obcestni jarek, v katerega so se vrgli oča. Pri tem so jim gotovo pomagale izkušnje in nasveti iz prve vojne, ki so jih kar štiri leta pridobivali na Soški fronti, da so se nato znali narediti za mrtvega!

Zadnjo noč tudi mi v plamenih

To je bil že sedmi dan bojov, rušenja, strahu in nič ni kazalo, da se bo kaj spremenilo. Po uničenju nemške topovske izvidnice iz naše hiše bi lahko ocenili, da nismo več bili tako na muhi bolgarskih minometov. Med tem ko je navadno po večerih postajalo mirneje, se je ta večer kazalo obratno. Granate in mine so vse pogostejše padale, tako da smo se rajši držali svojega bunkerja v kleti, kot da bi ob živini in oskrbi za naslednji dan nastavljali glave na plano. Ko pa se je docela stemnilo, pa se je prva opogumila Nelika. Še preden je dosegla vrh kletnih stopnic, je zakričala: "Joooj, gorimo"! Vsi, kolikor nas je bilo sposobnih to dojeti, smo kljub regljanju strojnic in detonacijam granat planili po stopnicah in zagledali strašen prizor. Iz slamnate strehe skednja so že nekaj metrov visoko segali ognjeni zublji. Kljub tveganju in izpostavljanju naključnim granatam, kakor prežanju bolgarskih ostrostrelcev, smo, kolikor nas je bilo sposobnih, stekli z vedri do mlake, čeravno je pot do nje že bila močno osvetljena iz goreče hiše. Prav zaradi takšne umetne osvetlitve nemških položajev smo menda tudi morali to noč goreti, da so Bolgari tudi po temi lahko kontrolirali oskrbo nemških obrambnih utrd. Vse manj upanja je obstajalo, da bomo požar omejili na že omenjenem protipožarnem zidu, ki je ločeval opečno ostrešje hiše od s slamo pokritega ostrešja gospodarskega dela domačije. Mama, ki je s strahom bdela nad nami otroki v kleti in je v kratkih časovnih presledkih tekala po stopnicah pogledat zunanjo podobo nesreče, pa je vse bolj ugotavljala, da je dim že močno prisoten v kleti in da jo bo treba zapustiti. Najbolj je dim ogrožal otročička Tončka in Silvo, ki sta vse težje dihala in tudi že kašljala. Zaradi nevarnosti zadušitve je bilo sklenjeno, da klet zapustimo. Bežali smo proti že omenjenemu oskrbovalnemu bunkerju v globeli za mlako oziroma v sadovnjaku. Mama je v naročju nosila Silvo, Micika Tončka, jaz pa sem tekal za njimi, ostali pa so še hišo

naprej gasili. Očitno je v siju požara bolgarski ostrostrelec opazil naš tek skozi sadovnjak, saj nam je takoj poslal svetlečo kroglo, ki se je točno pred mojim nosom zarila v deblo slive, tako da je kar zadišalo po značilni smoli slive. V notranjost bunkerja, ki je že bil poln ranjencev in še marsičesa, nismo silili. Zadržali smo se v njegovem zemeljskem pristopu, od koder smo s solzami v očeh in med vejami jablan opazovali goreči dom. Po polnoči, ko se je požar, kakor tudi strelni ogenj, nekoliko polegel in so okrog bunkerja razmere postale še bolj neznosne, pa smo stekli nazaj v našo klet. S skrajnimi naporii "domačih gasilcev" se je del doma z opečno krtino na protipožarnem zidu obranil. Pokazalo se je, kako dober je bil nekoč zakon o obvezni gradnji takšnih zidov (Feurmauerjev) in kako se nam je obrestovala zazidava vrat in oken v hlevu z gnojem, saj je živina v hlevu preživela.

Ko smo proti jutru po najburnejši noči in slabem zraku v kleti nekoliko le zadremali, nas je prebudilo novo kričanje in razbijanje po vratih našega kletnega bunkerja. "Kje so Nemci, kje ste jih skrili...", smo v ponavljajočem kričanju razumeli mešanico slovanskih jezikov. Z dvignjenimi rokami smo najprej zagledali vstopiti ateka, ki so ga zalotili na dvorišču ob bdenju nad požarom, brž za njim pa še bajonete in cevi pušk kar štirih bolgarskih "osvoboditeljev". Kot zadnji pa je v klet stopil ruski oficir s pištolo v roki. Pretres je bil temeljit. Najprej smo morali oficirja prepričati in mu dokazati, da ujetnik z dvorišča spada v družinski krog oziroma da oče ni Nemec, med tem pa so vojaki z bajoneti pregledali še krompir, repo in vse skrivne kotičke v temni kleti. Tej prvi izvidnici osvoboditeljev je kmalu sledila druga in tako naprej ves dan. Bog ne daj, da kakšna taka izvidnica ne bi imela v sestavi ruskega oficirja, saj se je takrat kar pred očmi ropalo, pa tudi ženske so bile v nevarnosti. Večina teh ruskih oziroma ukrajinskih oficirjev je bila civilnih poklicev oziroma so bili iz rezervne sestave, in ko smo jim ponudili kozarček domačega in še kaj za pod zob, so nam celo zaupali, da so že do grla siti te vojne, in celo to, da so brez partijske knjižice.

Tako smo ugotovili, da imamo sedaj druge gospodarje. Nemci so nas torej to strašno noč zapustili in se preselili na rezervne položaje, od koder so nas nato ogrožali iz bolj odprte zahodne strani. Prav na to struno, da bo za nas sedaj še slabše, so nato še "zaigrali" naši osvoboditelji Bolgari, ki so zahtevali, da moramo za nekaj časa v že docela osvobojeno in varno Medjimurje. Morali smo jim torej prepustiti vse imetje in se za nedoločen čas preseliti v dve ure hoda oddaljeno Gornjo Dubravo v Medjimurju.

Šele nato, ko so nas "osvoboditelji" tako elegantno odpravili od doma, so lahko z našim imetjem, ki še je od vojne vihre ostalo, počeli, kar so hoteli. Pojedli so

nam prav vse krave in svinje, očetu zažgali čebelnjak, v kleti izlili vso pijačo iz sodov in nas "osvobodili" še marsičesa drugega. Tudi nekaj "skrivnih zakladov" - stvari, ki smo jih že mesece pred vojno viхро zakopali v zemljo ali kam drugam, so uspeli izvohati!

Na porušeni, požgani, in na koncu še izropani dom v Jastrebe smo se iz Medjimurja vrnili za 1. maj 1. 1945.

Povzetek

V preteklih šestdesetih letih od konca druge svetovne vojne in tudi sicer pa smo o njej in tudi o zaključni fazi prav na našem področju še marsikaj izvedeli, kar je bilo v prejšnjem režimu bolj na skopo povedano. Izvedeli smo tudi, čemu in kateri Bolgari so se tedaj pri nas znašli kot "vsestranski osvoboditelji"! Namreč – šele ob tridesetletnici teh vojnih dogodkov sredi sedemdesetih let sem na nekem predavanju "O zaključnih borbah druge svetovne vojne na naših tleh", kot rezervni oficir JLA izvedel, da so pridruženi Bolgari v sovjetsko armado dejansko bili isti ljudje, ki so pet let prej (6. aprila 1941) skupaj z Nemci napadli Jugoslavijo oziroma s skupno akcijo iz Sofije bombardirali Beograd. Spreobrnitev oziroma pridružitve Bolgarov k ruskim osvoboditeljem sredi 1. 1944, kakor nato tudi njihova fizična prisotnost pri dokončni osvoboditvi Jugoslavije in Madžarske, pa je že tedaj bil jasen pokazatelj Stalinovega načrta povojne integracije vzhodnoevropskih držav v komunistični tabor. In prav ti Bolgari pod vodstvom generala Kosta Trajčeva, ki je poveljeval iz Čakovca, so nas aprila 1945 v Slovenskih goricah tako počasi osvobajali, da je bilo "njegovemu prijatelju in sodelavcu iz Sofije" generalu Loehrru omogočeno spraviti čim več vojakov balkanske E armade v južno Avstrijo, kjer so že bili Alexandrovi Angleži. To "vsestransko osvobajanje" Slovenskih Goric je namreč trajalo od že omenjene sobote pred cvetno nedeljo v začetku aprila pa vse do 7. maja, ko so vkorakali v Maribor.

In če hočemo še kaj več izvedeti v smislu še vedno nepomirjenih duhov iz tistega časa, ki se zlasti tičejo Slovencev, moramo poiskati vzročne zveze tudi s tega konca, ki so se začeli 12. avgusta 1944. Takrat je namreč Tito z otoka Visa, kamor se je zatekel po nemški ofenzivi na Drvar, poletel na bojni posvet k zahodnim zaveznikom oziroma na dogovorni sestanek k Winstonu Churchill v Neapelj, kjer je tudi sodeloval poveljnik sredozemskih zavezniških sil feldmaršal Alexander. Bilo je govora o bodoči vojaški pomoči zahoda pri bližajočem se osvobajanju Jugoslavije in seveda tudi o povojnem "izgledu" Jugoslavije v Evropi, čeravno je pomoč že do tedaj bila od vseh najbolj izdatna.

Ob tem obisku pa tudi Stalin ni držal križem rok, saj je tudi on 21. septembra. 1944 ponj na Vis poslal

letalo. V Moskvi je bil na las podoben razgovor, kot nedavno prej v Neaplju. Sovjetsko vojaško pomoč pa je Stalin celo takoj konkretiziral, saj je Titovo letalo med vračanjem še pristalo v romunski Craiovi, kje je ta čas imel svoj štab poveljnik 3. ukrajinske fronte maršal Tolbuhin. Kmalu za tem so se v NOV Jugoslavije znašli sovjetski tanki, letala, kakor tudi sovjetski in bolgarski vojaki.

Zdaj pa še druga stran o teh skorajda hkratnih obiskih Tita in o zgodovinskih posledicah, ki jih Slovenci verjetno več ne bomo mogli popraviti. Namreč, to zadnje komunistično druženje Tita in Stalina, ko je že bilo vse dogovorjeno z zahodnimi zavezniki v Neaplju, je v Londonu Churchilla tako razjezilo, da so baje na ta dan, ko je bil Tito pri Stalinu, vsi gostje "njegove" gostilne pili na njegov račun. In prav v tej Titovi gesti, ko se je tik pred zdajci še enkrat podvrgel Stalinovemu vplivu oziroma povojni pripadnosti Jugoslavije temu tiranu, tudi tiči odgovor na nedavno pri nas še posebej obravnavano vprašanje, zakaj Slovenija ni bila povabljená na proslavo ob šestdesetletnici zavezniškega izkrcanja v Normandiji.

Zdaj pa še nekaj o omenjeni nepopravljivi škodi, ki smo jo nosili in jo še nosimo Slovenci. Namreč, v povojnih mirovniх pogajanjih o celovitosti države v nekdanji velikosti, kar je še zlasti veljalo za Slovenijo, zaradi tega ponovnega druženja Tita s Stalinom, nismo dobili zahodne podpore. Tako smo se obrisali pod nosom za Trst (čeravno smo vanj že vkorakali), Gorico in tudi za že obljubljeni del Koroške. Tej Churchillovi in tudi jezi Alexandra do Tita pa je pripisati tudi to, zakaj so Angleži v začetku maja 1945 tako ravnodušno iz Avstrije vrnili prav vse "Titove pribežnike", nad katerimi sta se potem krvavo znesla slovenska OZNA in jugoslovanski KNOJ in katerih kosti še v Sloveniji po šestdesetih letih v raznih strelskih jarkih in brezniх buriх duhove tudi danes.

Viri:

- Rajko Topolovec, Pot do kruha, Ljubljana, 1998 (Vojna v živo).
- Zvonko Štaubringer, Plamenica iz kumrovca, 1980, (Izpolnjen je zgodovinski ukaz).
- Drago Novak, Prlekija: 1941 – 1945, Ljubljana – Ljutomer, 1987.
- Andrej Umek, Zakaj nismo bili povabljeni? (Glasilo SLS - Odmev).
- Nova odkritja ob zaključnih borbah II. sv. vojne - (Iz predavanja ZROP v Ptuj u 1. 1975)
- Fotografiji hrani avtor.

Ciril Vnuk

KRUH MOJIH MLADIH DNI

To je spominski zapis tistega dela moje mladosti, ki sem ga preživel pri starših v Jastrebcih. Pripovedujem o takratnem delu in skrbi družine za vsakdanji kruh, to se pravi o setvi, gojenju in žetvi ter spravi rži, pšenice, koruze, prosa in ajde ter predelavi zrnja v moko in izdelke iz nje. Kruh me torej ne zanima le kot "pečeno živilo iz moke, vode, kvasa" (SSKJ), ampak širše; zato opišem tudi nekatere pripomočke in uporabo oziroma predelavo drugih delov žitne rastline, ki so vsi nečemu koristili, preden so se spremenili v humus ali toploto. Pozoren sem na narečne izraze in frazeologijo, ostanke starih navad in vraž, ki smo se jih držali. Navajam tipične jedi, izdelane iz moke oziroma kaše, v zvezi s tem pa še nekaj orisov situacij, ko nam je bil kruh dobesedno dragocen.

Uvod

Kruh so bile kar pogoste sanje mojih mladih dni, čeprav ne morem trditi, da se je meni in moji družini godilo kaj bistveno drugače kot drugim v tistem našem Pesovščaku (jugovzhodnem zaselku vasi Jastrebcu); da je kruha občasno primanjkovalo, je bilo povsem običajno dejstvo, ki se je ljudi držalo iz roda v rod. Mati (Marija, roj. Žganjar, po domače Faturova Mima, 1902–1986) je pripovedovala (po spominu sestre Katike, 1927), kako so kot otroci ponoči, ko lačni niso mogli zaspali, prosili svojega očeta za kruh, pa jim je rekel, da jim ga ne more dati, ker "krüh zaj spi". V resnici ga je bilo tako malo, da jim ga ni mogel dati toliko, kot bi ga potrebovali in želeli. Dve skromni njivici pač nista mogli prehraniti lačnih ust, zato so večino kruha zaslužili z dnino oziroma s težaškim delom, ko so poleti hodili mlatiti kot najemniki pri bogatih kmetih po Medjimurju in Zagorju. Tudi marsikje drugod po Sloveniji tiste čase (še v stari Avstriji) ni bilo drugače. Kruh je pač bil vrednota, ki se tako slikovito odraža v mnogih slovenskih pregovorih, njihov pomen pa je odseval tudi v frazah, ki se jih spomnim iz materinega govora.

Opredelitev

Z izbrano temo se bom omejil na obdobje otroštva, ki sem ga preživel na domu v Jastrebcih št. 20 (prvotno nekaj časa št. 18), in sicer od pomladi 1945, ko se nekako začnejo moji prvi zanesljivi spomini, pa do poletja 1957, ko sem preživel tu svoje zadnje dneve pred odhodom "v svet". Pri tem se zavedam, da so

spomini lahko popačena podoba resničnosti, včasih pa je resničnost še bolj pretresljiva ... Zdi se mi, da sem živel v Pesovščaku v zadnji generaciji, ki je še polno živela stoletja staro, skoraj nespremenjeno kmečko življenje, v katerega so po osvoboditvi naglo vdirale spremembe, ki jih je prinašala nova država (FLRJ). Že v začetku 60. let se je za kmete marsikaj bistveno spremenilo, seveda tudi za male kmetije, kakršna je bila naša. Obenem je bilo to obdobje težavno za moje starše, ker je bilo treba otroke drugega za drugim spravljati "do krüha" – čim dosegljivejšega, saj za zahtevnejše šolanje ni bilo sredstev, štipendijska politika pa je bila še slabo razvita; prednost so imeli otroci borcev in "borcev" ter članov partije, a moji starši se v tem smislu tudi niso znali znajti. Moji prvi spomini so iz zadnjega obdobja nemške okupacije, predvsem v zvezi z zaključnimi boji v aprilu 1945, ko smo izgubili dom in postali vojni begunci, zadnji pa so povezani z madžarsko vstajo leta 1956 in balonom, ki sem ga "skoraj" ujel in ki je na naši njivi (pred kratkim smo posejali repo) odložil nekaj kilogramov madžarskih lepakov z velikim napisom NEM in še nekaj madžarskimi besedami, ki smo jih nevešči madžarskega črkopisa prebrali kot "nemzeti elenalasi mozgalom". Zadnji zgodovinski dogodek, ki se ga spominjam iz tega obdobja, pa je novica iz Kmečkega glasa, da so Rusi poslali v vesolje prvi umetni satelit, kar je zame bilo takrat komaj kaj razumljivo, a skrivnostno privlačno.

Na kratko o frontnem času

Pesovščak se je spomladi 1945 znašel med dvema frontama – nemško obrambno linijo – ki je potekala po obsežnem območju Šalovcev, Vitana, Vodrancev, Jastrebcev, Lačavesa in naprej in so jo Nemci pospešeno gradili od jeseni 1944 – ter med zaledjem, ki so ga v hitrem premiku iz smeri Godenincev in Presike sredi dopoldneva na belo (po nekaterih podatkih cvetno) soboto (7. aprila 1945) zasedle bolgarske enote kot sestavni del Rdeče armade. Nemcev tisti čas ni bilo v obrambnih jarkih, le manjše posadke, a tega Bolgari niso vedeli, zato so se bliskovito vkopali na položajih v Pesovščaku, dvesto do tristo metrov od nemške obrambne linije. Okrog poldneva je bilo vse drugače, saj so Nemci dobili okrepitev in kmalu je na obeh straneh zapokalo ... Naša hiša je zagorela in ogenj je prvi opazil bolgarski vojak. Čez nekaj trenutkov je bilo vse v plamenih.

Očeta (Franc, 1902–1992) ni bilo doma in vsi drugi so zadnji hip reševali, kar se je dalo, in odnašali v bunker, ki ga je oče uredil nekaj dni prej v gozdu. Kravi in telička so nam rešili Bolgari, svinji sta poginili in zgoreli. Vojaki so nam ukazali oditi v begunstvo. Ogenj ni uničil le voza in pluga, ki so ju potisnili v sadovnjak, vse drugo orodje pa je zgorelo, zato smo si ga potem morali sposojati. Kravja "homota" sta zgorela, zato so si ju izposodili pri sosedu in z vozom odpeljali skromno imetje s seboj. Osem tednov smo nato preživel pri Kocenovih (Martinu in Geriki Kocen, Dubrava) v Medjimurju, kamor se je tisto nesrečno soboto zateklo več jastrebskih družin (okrog 30 ljudi). Po štirinajstdnevni bojih so se Nemci umaknili. Vmes so naši moški hodili gledat požgane domačije. Ko so bili tam z živino, se je tele zasvetilo dvema bolgarskima vojakoma in brat Janez (1929), ki je pasel, ga je moral, ker sta grozila z orožjem, gnati z njima do Kerenčiča (domačija Jožeta Kerenčiča, nar. her.) v Jastrebcih, kjer je bikec končal v vojaškem kotlu. Oče se je sicer pritožil na sedežu lokalnega odbora OF, a o kakršni koli odškodnini ni bilo ne duha ne sluha.

Prva leta po vojni

Vsesplošno pomanjkanje v prvem obdobju po drugi svetovni vojni je posebno prizadelo kmečke proletarce in male kmete ter njihove družine. Če so prišle še slabe letine z neugodnim vremenom, je hrepenenje po kruhu bilo še izrazitejše. Moj oče se v nasprotju s stricem Petrom (1910) ni vključil v Zadrugo (KOZ – Kmetijsko obdelovalno zadrugo); tudi politično sta bila vsak na svojem bregu. Zato pa je očetovo kmetovanje na 4,5 ha skupne zemlje (od tega okrog 1,73 ha njiv, 94 arov travnika/pašnika/sadovnjaka, 1,53 ha gozda, 28 arov vinograda ter nekaj čez 2 ara stavbnih zemljišč) ni bilo deležno niti tistih ugodnosti, ki so jih imeli člani Zadruge. Lahko rečem, da je bil žrtev (ali pa so bili žrtve oni drugi?) lastne trme in ponosa. Kmetovanje se je pri naši hiši po vojni začelo skoraj od ničle, le zimščina, ki je bila posejana jeseni 1944, je na srečo lepo obrodila, da smo lažje preživel čas obnove hiše. Medtem smo živeli pri sosedu Majcenu, ki mu hiša ni pogorela. Primanjkovalo je vsega, le otrok nas je bilo že šest. – Mati je večkrat pripovedovala, kako težko je bilo za semena, saj je skoraj vse končalo v ognju. Neki dan (v času begunstva) sta šli s Hano (Hana Čurin, por. Lesničar) k svojemu ujcu/stricu (Francu Čurinu) v Godenince. Pri Zemljiču sta naleteli na polno vojaštva. Mati je zagledala koruzo, ki jo je bolgarski vojak pri krmljenju konjev po nerodnosti raztresel po blatnem dvorišču. To koruzo sta potem pobirali, da bi jo tisto pomlad mati imela za seme. A pristopil je domačin (Oto Zemljič) in jo nadrl, češ da je to njegovo, ker je

na njegovi zemlji. Mati je jezna in užaljena spustila ogale predpasnika in vsula nabrano zrnje nazaj v blato ter povedala nekaj gorkih njemu, ki ni bil pogorelec. Tako je morala seme naprositi pri različnih ljudeh, ki pa ga tudi sami niso imeli na pretek.

Rž in pšenica

Pri nas je bilo vsako zrno dragoceno. Ko so njivo z ržjo ali pšenico poželi in snopje postavili v razstave, smo otroci po strnišču pobrali vse odlomljene in izgubljene klase, jih povezali v šopke ter jih zatikali za povresla snopov v razstavah. To delo nam je bilo dolgočasno, a smo ga potrpežljivo opravljali, saj nas je mati znala stimulirati z obljubljenim "kolačekom", majhnim hlebčkom, ki je bil v nasprotju z velikim kolačem samo naš. Po spomladanskih mesecih, ko nam je kruha bolj ali manj primanjkovalo, je bil kolaček pravo razkošje. Drugače pa je moja mati zelo rada pekla, če je le imela iz česa. – Moko smo mleli iz pšenice, rži in koruze v bližnjih mlinih na mejnem potoku Šantavcu (Požganovem, Videčevem na hrvaški strani, Klanjčarjevem – po domače Benetkovem, na Preseki), pa tudi na Damfu in na Vargazonovem v Središču. Vseh teh se bežno spominjam, ko sem spremljal starejše brate ali očeta, ko so nosili ali vozili z vozom žito mlet. Šele po elektrifikaciji našega območja (1952) si je Slavek Strelec sezidal mlin v Jastrebcih, kamor smo nosili mlet poslej. Strelčev mlin je tisti čas pritegnil razmeroma široko območje, saj so sem prinašali mlet celo iz Velikega Brebrovnika (Kolmančičevi).

Lačni kruha

Moralo je biti kako leto po tistem, kar je začel mleti Slavek (verjetno 1954), ko se nikakor nismo mogli prebiti do nove letine, rž pa ni in ni hotela dozoreti. Zato so na njivi Pri drevju poželi en ogal in tako prisilno končali zorenje. Na hitro so snopje posušili in omlatili, nakar je oče "žakel" (vreča za kakih 30 kg) zrnja odnesel v Slavekov mlin. Jaz sem pasel kravi v Drevju in v veselem nestrpnem pričakovanju opazoval, kdaj bo prinesel moko. Zagledal sem ga, kako prihaja z nabito polno vrečo na "rūčah", z veseljem, nekako svečanim obrazom in z viškom moke v "šürču", saj se je žito namlelo in je bil žakel premajhen. Tokrat si mlinar Slavek prav gotovo ni vzel merice. Bogve, kako sta se z očetom zmenila za plačilo.

Obred prvega kruha

Iz prve moke je mati spekla za nas lačne najboljši kruh. Z veslico ga je jemala iz peči, vsakemu hlebcu z vlažno krpo obrisala pepel in s členkom potrkala po njem. Iz zvoka je sklepala o primerni pečenosti; če ne

bi prav zvenelo, bi ga ponovno posadila v peč. Dovolj pečenega je odnesla v "hižo", kjer je čez posteljo pogrnila rjuho iz grobega domačega platna, in ga pokrila. Seveda smo bili neučakani in bi ga že radi jedli, toda obstajal je še en zadržek: prvi kruh iz nove letine je treba "nastaviti Vetreku". Ne vem, kako se je pri naši hiši ohranilo to izročilo, tudi ga nisem zasledil kje drugje. Še topel večji kolaček je mati vzela v roke, z velikim nožem napravila na spodnji strani znamenje križa in odrezala "načetek". Čeprav je bil nizek, pri dnu "špehast" (brez luknjic), nas to ni nič motilo. Ta načetek je potem postavila med rože (pelargonije in primule) v odprtem oknu, da je bil izpostavljen vetru – "Vetreku", kot nam je povedala – kjer se je ohladil. Ta obred je bil še zadnja ovira, preden smo smeli jesti novi kruh. Pozneje sem večkrat razmišljal o tem poganskem "žrtvovanju", morda kdaj prej namenjenem kakemu ostanku mita božanstva Eola – najslavnejšega Pozejdonovega sina – boga vetrov. Lahko da je bil v zvezi s hvaležnostjo ljudi, da veter in ujme niso uničili žita na polju. To sklepam z tega, ker so pri nas živele še druge vraže oziroma njihovi ostanki ... Druga razlaga tega običaja pa je, da vročega kruha ni zdravo jesti, zato ga je potrebno ohladiti, kar pa je neučakanim otrokom težko dopovedati; zato pride prav taka zgodbica ... A pri tej razumni razlagi je moteče to, da "Vetrek" dobi le kruh prve peke iz nove letine, ne pa tudi ostalih ...

Rženi kruh

Rženi kruh je sicer bil pri nas prej izjema kot pravilo, saj je mati najpogosteje pekla iz mešanice vsaj dveh ali treh vrst moke, ki si jo je sama določila glede na razpoložljivost in po občutku. Še najpogosteje je imel lastnosti koruznega, saj je koruze zraslo relativno največ in je tista leta služila v veliko večji meri za prehrano ljudi kot živine. Koruzni kruh je prvi dan bil zelo dober, slahek, a ker se je hitro posušil, je bil v naslednjih dneh prav trd in pust, zato ga nismo tako hitro pojedli. Ko sem si ga kos nesel v šolo za malico, mi je bilo nemalokdaj nerodno, če so sošolci jedli pekovski kruh, namazan z ameriško rastlinsko mastjo od UNRA-e, ker so bili naročeni na šolsko malico. Mi "kmečki" smo za malico skrbeli sami. Ko sem torej z nahrbtnika vzel svoj koruzni kruh, ga je sošolec Kosov Franjo (z Robadja na Hrvaškem) včasih hotel zamenjati s svojim pšenično-rženim, dišečim po janežu, kar se mi je zdelo skoraj neverjetno. Njemu pa je bil dober moj "karuzjak", ali pa se je le tako delal in mi je v resnici dal svojega iz usmiljenja. – Včasih, posebno spomladi, je naš kruh začel hitro plesneti, a ga nismo zavrgli. Odrasli (tudi sosedje) so celo spodbujali otroke, naj jedo plesnivega, češ da bodo potem bolj močni ...

Pridelava krušnega zrnja

Mali kmet je v desetletju po vojni kmetoval še čisto po starem, skoraj brez kemije – umetnih gnojil in zaščitnih sredstev – danes bi rekli popolnoma ekološko. Kroženje naravnih snovi je bilo skoraj popolno, smeti v današnjem smislu ni bilo. Nove sorte semen so se širile le počasi, stare pa so bile dodobra izrojene in kljub vsakokratnemu odbiranju rodile slabo. Prve kilograme umetnih gnojil smo začeli uporabljati šele v času po elektrifikaciji. V setvah so pogosto zrasli še mnogi različni pleveli, kot so grahorji, pahovka, poljski mak, kamilica, osat, plavice, kokolj in še vrsta drugih, nižjih po rasti, ki pa niso veljali za nadležne. Nekateri od teh plevelov smo z ročnim pletjem odstranili še pred klasitvijo, a vseh nikakor nismo uspeli. Zato je bilo naše zrnje navadno precej pisano in neprimerno za seme. Takega smo odpeljali na čiščenje s trierjem, tj. s "strojem ali napravo za odstranjevanje primesi v žitu (SSKJ 1994). Ko je žito (rž ali pšenica) dozorelo in je prišla žetev, smo to opravili povsem ročno, sami ali z medsosedsko pomočjo. Ženske so žele s srpi, zelo spretno izdelovale "povresla" in nanje polagale nažeto žito. Moški, tudi starejši bratje, so vezali snopje. Če žito ni poglelo, se je njive lotil oče s koso, na katero si je pritrdil razsohe ali veliko zanko iz dolge leskove šibe, s čimer je ob zamahu spodrezano bilje enakomerno strnil in prislonil na še rastoče. Žanjica, to je bila mati ali sestra Katika, je potem morala zelo urno oblikovati snope in jih polagati na povresla, ki jih je izdeloval pomočnik, navadno eden od bratov. Seveda je bil ta način žetve produktivnejši, pravzaprav še najbolj odvisen od kosca. Če je bilo dovolj ljudi, so snopje takoj postavili v razstave, drugače pa so to opravili po končani žetvi. V razstavi je bilo po osem snopov, ne preveč, da se je hitreje posušilo. Ržene razstave so zaradi stabilnosti nato v bližini klasja povezali še s slamnato kito. Tako se je žito sušilo na njivi, včasih več tednov, posebno če je bilo muhasto deževno poletje. Spominjam se nekega takega poletja, ko je začela rž v razstavah že kaliti zaradi preobilice vlage.

Mlat

Ko se je snopje primerno osušilo, smo ga z vozom (naš voz ni bil pretirano velik, saj sta ga vlekli kravi) zvozili na skedenj in ga nato zložili v parmo. Ta je bila včasih polna (tiste čase smo posejali pol njiv z ržjo in pšenico, ostale površine pa z drugimi poljščinami). Prvi dve leti smo mlatili na različnih skednjih po vasi, saj lastnega še ni bilo. Gospodarsko poslopje je bilo postavljeno 1946 in šele naslednje leto je bila mlat na domačem skednju. Takrat je delo potekalo še vse ročno – s cepci in cepmi. Pozneje, ko so si posamezniki pridobili mlatilnice, smo ročno mlatili le tisto rž, ki je bila namenjena za škope

oziroma "ritke".

Izdelava ritk

Ritke smo imenovali očiščene in lepo urejene snope slame, namenjene za vez v gorica, ponekod pa so iz njih še izdelovali slamnate strehe (sosedje Majcen, Hanželič in stric Peter – vsi "štale", le Požgan v grabi tudi hišo), pa tudi naša klet v tipičnem panonskem slogu na Stanetinskem Bregu – na notranjih težkih lesenih vratih je bila vrezana letnica 1798 – je bila krita s slamo. Take snope rži je oče najprej "ščelil", to se pravi otepel zrnje na podstavljenem lesenem sodu, ki je služil kot kad. Snop je prijel s obema rokama blizu ritine, ga dvignil nad glavo in zamahnil s klasjem po ležečem sodu, da je zrnje glasno zaštropotalo in se odbilo ob skednjevih vrat. Ko je to še nekajkrat ponovil, je položil otepen snop po dolgem na sod in s cepcem (kake 4 cm debelo in okoli 80 cm dolgo palico iz žilavega lesa) še nekajkrat pretipal klasje, da ne bi kje ostalo kako zrno. Snop je nato odložil in vzel naslednjega. Ko je imel že primeren kup, se je lotil "rihljanja" – česanja slame. To je delal na posebnem lesenem glavniku "rihelniku". Snop je razvezal in v bližini klasja zajel z vsako roko šop; z njima je zavihtel nad glavo in potegnil nato slamo čez rihelnik. Pri tem so se listi ržene bilke zataknil za lesene zobce, se odtrgali in ostali na glavniku. Te gibe je nekajkrat ponovil, šopa pa vsakikrat zataknil pod drugačim kotom. Tako je na rihelniku ostala vsa prekratka in polomljena slama, razni plevi in listi; ostanek v obeh rokah je bil čist in se je zlato rumeno svetil. Previdno ga je položil na dvoje pravokotno k zidu položenih grabelj. Ko se mu je nabralo dovolj slame, je iz nje natančno oblikoval snope – "ritke", katerih spodnje konce je na tleh enakomerno poravnal, kot bi jih odrezal s strojem. Temu ravnanju pravi SSKJ *čeljenje*; torej gre za besedo enakozvočnico (*knjiž.* čeliti = ravnati; *nar.* čeliti = otepati/otresati). Če tega ne vemo, ne moremo pravilno razumeti narečne fraze, da "si je/bo moral kdo hlače/gate sčeliti", kar pomeni, da mu je ušlo. Ritke so nato dobile prostor pod streho nad parmo ali skednjem, kjer so bile včasih na očetovo jezo zadnje zatočišče za miši, ki so si v njih naredile gnezda, oče pa jih je imel namen prodati ali zamenjati za kaj drugega, kar smo potrebovali.

Ročna mlat

Kar se je nabralo slame od rihljanja, jo je bilo treba ponovno omlatiti, tokrat še s cepmi. Na skednju smo ilovnata tla za mlat s cepmi lepo pometli, nakar smo na ta prostor natrosili to slamo ali nanj razgrnili sčeljeno snopje v dveh vrstah, obrnjeno s klasjem proti sredini. Tako je nastala nekakšna gredica – "šara". To sta nato dva mlatca obdelovala (isti sektor)

v ubranem ritmu, stoječ si nasproti, da je slama ob vsakem udarcu veselo poskočila kvišku. Večkrat se je za cep zataknil šop slame in potem zaplesal z njim po zraku v zamotani krivulji, v kateri je mlatec gonil svoje orodje. Ko sta "pretipala" vso šaro, sta z ročajem cepi in nogo spretno obrnila ležečo slamo, vsak eno polovico. Sledila je mlat z druge strani. Medtem se je slama toliko premešala iz urejene vrste, da jo je bilo treba naslednjič obrniti in pretresti z razsohami. Ko je bila slama prazna (za razumevanje fraze "mlatiti prazno slamo" naše generacije niso potrebovale nobene razlage!), so jo ponovno pretresli z razsohami in jo zmetali na kup. Na tleh je ostala debelejša ali tanjša plast zrnja, ki ga je bilo treba pogrniti na kup. – Mlatiti s cepmi smo se naučili tudi vsi otroci, za kar je bilo v dolgih poletnih dneh dovolj časa. Običajno se je mlat začela sredi julija in se končala čez mesec dni, okrog velike maše, ko smo je bili že vsi siti.

Ločiti zrnje od plev

Namlačeno zrnje je bilo treba najprej ločiti od "ščinkov". To smo delali s pomočjo "mlatečkega rešeta" – velikega rešeta z mrežo iz leskovih viter – ki smo si ga sposojali pri Majcenu ali Hanželiču. V to rešeto je oče nasipal nekaj "vejač" (velika lesena lopata iz enega kosa lesa – te so izdelovali Cigani¹) namlačenega zrnja, nakar je s krožnimi gibi in udarjanjem ob stegno zrnje pretresel, v rešetu pa so ostali ščinki (pozderje, posamezni prazni klasi in večji ali manjši deli žitnega bilja). Ti so bili za nastilj. V tako obdelanem zrnju je bilo še vedno veliko primesi – plev, resja in drugega drobirja, zato ga je bilo treba še zvejati. Ročno je to delal oče z vejačo, tako da je zajel zrnje in ga z vajeno kretnjo zavihtel visoko v zrak. Pri tem je težje zrnje odneslo dalje stran, k steni, lahke plevi in drugo pa je zaplesalo v zraku in pristalo na tleh v vejačevi bližini. Tako je "ločil zrnje od plev", kar je še danes priljubljena fraza za izražanje jedrnatosti. Veliko boljši način vejanja pa je bil s pomočjo "vetrjaka" (lesene naprave z ročnim pogonom turbine za zračni tok, ki je odnesel plevi, zrnje pa je polzelo po stranskem žlebu v podstavljeno posodo. Ta vetrjak sem z veseljem poganjal, saj je bil precej hrupen, že pravi stroj. Sposojali smo si ga pri Hanželiču ali Klanjčarju (Benetkovem Vančeku).

Mlatilnice

V začetku 50. let so si posamezniki pridobili mlatilnice na traktorski pogon. V Pesovščaku je prvi tako mlatil g. Franc Munda iz Vodranec. On je je imel tudi prvi traktor (po pripovedovanju naj bi pokvarjen

¹ Tu uporabljam izraz Cigan/Ciganica/ciganski za uradno ime Rom/Rominja/romski, jih tedaj še ni bilo.

obtičal v Trnavi, ko so se vojske umikale. Tako ga je spretni Franček popravil in potem z njim oral in mlatil. Sprva so mlatilnico postavili na enem kraju (na Hanželičevih vratah), kamor smo potem vozili snopje z njive. Strojniki so bili stalni, drugo pomožno osebje pa si je organiziral zainteresirani kmet. Pri tem majhni otroci nismo imeli kaj delati, zato smo skakali okoli in se čudili tehniki. Vse naokoli je bilo polno slame, ki so jo nalagali na vozove in jo vozili pod streho. Ljudje so bili sivi od prahu, ki se jim je lepil na preznojena telesa, zrnje pa se je natekalo v tri ali štiri različne vreče – glede na kvaliteto. – Na našem domačem skednju je prvi mlatil Kosov Matjašek s Koga, ki je imel majhno mlatilnico, malo večjo, kot je bil vetrnjak. To mlatilnico je gnal samostojni motor na petrolej, ki pa ga je bilo treba predstavljati z vprežno živino, strojnik pa je bil Vogrinec. Čeprav je ta očetu rekel, ko sta se pogajala, da ima "fini motorček", smo celo otroci videli, da je Mundova mlatilnica nekaj drugega. – Potem je naslednja leta mlatil tudi Munda na našem skednju, čeprav je bilo tu postavljanje mlatilnice tvegano zaradi majhne višine in bočnih opornih tramov. Slama je tedaj tekla na spodnjo stran skozi skednjeva vrata in smo jo potem morali z muko spravljati nazaj in v parmo. To je bilo bolj dolgotrajno in naporno delo kot vse drugo prej, in pri njem brez močnih rok sosedov ne bi šlo. Skoraj vedno nas je preganjalo tudi vreme oziroma misel, kaj bi bilo, če bi suho slamo zalila nevihta ... – Tiste čase je nastal običaj, da so dekleta, ko je bilo delo na enem mestu končano, okrasile traktor in mlatilnico s sezonskim cvetjem. Zatikale so ga za razne špranje, za kolesa in jermene, včasih prav na gosto in bogato. Prevladovala so sončnice, raznobarvne dalije, drobtinice in in še neke visoke rumene trajnice z dalijam podobnimi cvetovi, ki so rasle skoraj v vsakem kmečkem vrtu. Po končani malici se je mlatilnica preselila, strojniki so si vzeli "merico" za plačilo. Pri tem je bil g. Munda poštenjak in ljudi ni odiral.

Skladiščenje

Če pridelek ni bil dovolj suh, smo ga na ponjavi posušili na vročem soncu, nato pa pospravili v leseni skrinji na podstrešju hiše, da ga ne bi ogrožale miši. Skrinjo je bilo treba predhodno počistiti, za kar sem bil jaz zaradi majhnosti zelo primeren. Dali so mi smetišnico in "perot", da sem lepo pometel tudi prah. Preden je oče vsipal zrnje iz vreče, sem moral na dno položiti dve blagoslovljeni šibi iz "presmeča" v križ, potem smo jo napolnili. Druga, manjša skrinja je bila polna ali pa ne, odvisno od letine, nekaj zrnja pa je navadno ostalo spodaj v vrečah. Tako pospravljeno letino smo potem počasi znosili ali včasih z vozom odpeljali v mlin.

Slama

Gotovo je bilo pri vsaki letini največ slame – za zvrhano parmo. Bile so pač take sorte žita. Večino te slame sta pojedli kravi pomešano s senom, za nastilj je služila bolj izjemoma; deležni so je bili le svinja, ki je skotila, in njeni pujski. Drugi so se morali zadovoljiti s suhim listjem. Slama v parmi je bila včasih pravi raj za igro, posebno ko ni bilo doma očeta. Splezali smo na najvišje trame in v raznih "slogih" skakali v mehko slamo, se skrivali in si "mecali" v njej na skritih mestih hruške "škojdnice".

Pleve

Del plev se je porabil za nastilj, določeno količino pa smo spravili na "nahižu" nad prikletom, kjer tla niso bila podeskana, zato so bili med stropnimi tramovi nekakšni predali. Tu je mati imela čez zimo čebulo v plevah. Nekaj plev je porabila še za svoja "zidarska" dela kot dodatek ilovici, ki jo je z vlaženjem umesila v nekakšno plevnato testo, s katerim je obnavljala odpadlo zmaz v krušni peči in v štedilniku, ter če se je okrušila stena. Tega dela se je lotila vsaj enkrat letno. V peči je ležala ob petrolejki ali sveči v različnih položajih po cele ure in obnavljala okrušene ogale, zapolnjevala razpoke, odpadlo oblogo s "slepcev" (pečnic) in križnih stropnih obokov ter dimnih odprt in v žnublju. Ko je končala, se je vsa bleda izvlekla iz notranjosti. Tudi s štedilnikom je imela veliko dela, saj ga je bilo treba omazati odnotraj in zunaj, preden ga je pobarvala pepelnato sivo in "poštrofala" z belo, črno in opečnato barvo. V podstavku za rože si je pripravila barvo, tako da je saje pomešala s "plavišem" (zadnjim produktom žganjekuhe). Dobila je črno barvo, v katero je pomočila prste in jih z vajeno kretnjo stresla v navpični smeri po sivo pobarvanem zidu. Ko je pozneje poštrofala še z belo apneno in opečnato barvo, je bil štedilnik obnovljen in okrašen.

Koruza

Za prehrano smo porabili tudi večino koruze. Tudi ta ni kaj prida rodila zaradi nekvalitetnega semena, a koruzna moka je bila skoraj obvezna in včasih prevladujoča sestavina našega kruha. Iz nje smo kuhali žgance, močnik in pekli razne vrste pogač. Njena največja pomanjkljivost je bila, da so vse te jedi morale biti sveže ali še tople, kajti hladne so hitro postale puste in neokusne. Koruzo je bilo treba posejati najpozneje v času, ko sta kravi pojedli z njive rdečo deteljo (inkarnatko), kar je bilo navadno prve dni junija. Če je vreme bilo ugodno, je ta zadnja setev kmalu dohitela zgodnejše posevke in dozorela skoraj ob istem času. Sejali smo jo s preprosto sejalnico (sposodili smo si jo pri različnih bližnjih sosedih) na

dveh kolesih, ki jo je vlekla krava. Njeno vodenje (poganjanje smo rekli temu) je najpogosteje doletelo mene. Ročno ("pod motiko") smo s koruzo zasejali le manjše površine ali dosejali mesta, kjer ni vzknila. Vmes med koruzo sta posejali mati ali Katika še visoki fižol in buče. Plevela smo po vzkalitvi uničevali z okopavanjem. Naprej smo medvrstni prostor "porajšali" s posebnim plugom z dvema stranskima nožema za spodrezovanje plevela in rahljanje, ki se je dal hitro preurediti z manjšimi posegi v "osipača". Porajšano površino se je dalo hitro okopati. Ko je kuruza zrasla kakih 20 ali 30 cm, smo jo osipali z osipačem, ki smo si ga sposojali pri Hanželiču ali pri stricu Petru. Potem je bilo treba red še "popraviti", se pravi poravnati preveč zasute rastline, na koncih "pristrügati" – počistiti naneseno zemljo z vratit in poravnati konce redov. S tem je bilo delo s koruzo končano, le če je bila pregosta, smo jo s srpom zredčili za kravi, ki sta pojedli tudi pozneje zrasli plevel – lobodo in hrmelj. – Za nas pastirje je kuruza postala zanimiva po cvetenju, avgusta in prve dni septembra, ko smo začeli pasti na travnikih in peči na bližnjih njivah narabutane koruzne late, dokler so bili še mlečni. Na božjo zapoved "ne kradi" pri tem nismo mislili. Sezona ni bila posebno dolga, saj je zrnje kmalu otrdelo, kožuhinje se je obelilo in prišel je čas spravila.

Kožuhare

Koruzne late smo tiste čase trgali skupaj s kožuhinjem, navadno v nahrbtni koše, ki smo jih praznili v "kripe" in z živino odpeljali na skedenj. Ko je bila tam vsa kuruza, smo po vasi naprosili "kožühače". Navadno je bilo proti koncu septembra ali že oktobra, zato so pod našimi goricami na Stanetinskem Bregu že dozoreli kostanji, ki smo jih obravnavali kot del sadovnjaka, kot sadna drevesa, zato nam ni bilo po volji, če jih je pobiral kdo drug. V našem Pesovščaku kljub obilici gozdov kostanjev skoraj ni bilo, pa so jih bili ljudje željni in so radi prišli na našo "kožüharo". Posebnost te naše kožuhare so bili prav kuhani in pečeni kostanji, po drugi strani pa naš kup kuruze navadno ni bil posebno velik. Naredili smo ga na strani, na drugem delu skednja pa je nastajal kup skožuhane kuruze. Nekaj lepega latja smo po očetovem navodilu samo slekli in zvezali z ličkanjem v pare, da se je sušilo na drogu pod kapom. Kot je bilo seme različne kvalitete in vrste, takšen je bil tudi pridelek. Nekateri lati so bili rjavkasto rdeči, nekateri proti vrhu sploščeni; tem smo rekli da so "pêtlarovi" – beračevi (berači naj bi v zahvalo za dar od Boga izprosili obilen pridelek; pri tem zahvaljevanju sta bila Irma in Franc, ciganski par iz Trnovca, zelo gostobesedna). Naslednje dni je bilo treba nakožuhano koruzo prebrati – "lagodno"

(piškavo) za svinje, ostalo sušit na "nahiž"; koruznjak si je oče postavil šele v poznejših letih. – Kožuhare so bile tiste čase eno zadnjih skupnih vaških opravil in sem se jih udeleževal včasih z večjim včasih z manjšim veseljem. Otroci smo seveda predvsem vlekli na ušesa nekoliko bolj žgečkljive pogovore odraslih; posamezniki so znali pripovedovati "štorije", kako je bilo nekdanj, zlasti med vojsko, tudi razne šaljive zgodbe – dolgčas skoraj nikoli ni bil. Starejši fantje so nagajali dekletom in jim grozili, da jih bodo naphali s kužuhinjem, te pa so se upirale in cvilile po šumečem kupu. Vmes je krožila steklenica jabolčnika ali hruškovca in kozarec ali pločevinast lonček in vse je bilo lepo. Sčasoma si se ves zakopal med kožuhinje, navadno še nekoliko vlažno, a si si brlog z lastno toploto lepo ogrel, da ti hladen jesenski večer ni mogel do živega. Ko je proti enajsti bilo navadno vsega konec, si se skobacal iz kupa na dvorišče, kjer te je zabele od ostrega zraka in si komaj čakal, da te povabijo v hišo. Sledila je večerja, kako pecivo iz kvašenega testa, kuhane hruške (ozimike), grozdje, pri nas kostanji ... Na večjih kožuharah pri kmetih so naprosili harmonikarja in potem se je še lep čas plesalo, a mi smo se kmalu poslovili in šli domov.

Kožuhinje

Kožuhinje (ličkanje) smo v naslednjih dneh posušili na dvorišču in pred hišo. Najlepše liste smo odbrali za posteljna ležišča – "štrozoke". To so bile iz grobega domačega platna sešite vreče v velikosti postelje, nekakšni "prajogiji", in so imele na sredini prekrivni razporek, skozi katerega je mati vsako jutro premešala in zrahljala med spanjem potlačeno kožuhinje. Tega smo menjavali po potrebi, navadno pa enkrat do dvakrat v letu. Iz kožuhinja je oče pletel tudi "rüče" (oprtnice) – kake 4 cm široke kite iz treh pramenov. Na teh rüčah smo nosili vreče v mlin. Koruzni laski so bili dobrodošli namesto toaletnega papirja, ostanek kožuhinja pa sta prav radi pojedli naši kravi.

Koruzinje

Koruzinje smo na njivi poželi s srpi in snope zvezali z "gožvo", šibo "pintovca" (iz nemšč. "binden" = vezati) – vrsto zelo žilave vrbe z zlato rumenim lubjem, ki je bila skoraj obvezno zasajena okrog vaških mlak. Snope smo nato postavili v obsežne razstave na vratah ali ob robu njive, da se je sušilo. Če je bilo vreme ugodno in če je bil prostor, smo ga zvozili domov pod streho, sicer pa vsaj v bližino doma – v sadovnjak, kjer je bilo v zimskem času bolj pri roki. Skozi dolgo zimo sta ga kravi (dvakrat presekanega) pojedli, včasih celo vsa tanjša stebela. Z debelejšimi in tršimi ostanki stebel smo, ko se jih je nabralo dovolj, podkurili peč, da smo si občasno ogreli prednjo hižo.

Rucki

Suho latje smo luščili sproti po potrebi, le za večjo količino smo si pri stricu Petru sposodili robkalnik, kar je bilo za nas otroke veliko bolj zanimivo. Ročno smo luščili z "ruckom". V desno roko si vzel rucek, v levo lat, nato pa z ruckom v dlani in s krožnim gibom odluščil zrnje z lata; tako si si zavaroval kožo na dlani, ki bi drugače zdržala le kratek čas. Ta rucek je postal zabljen, zato si ga občasno zamenjal. Tako so luščili odrasli, otroci pa smo imeli še prekratke prste, s katerimi si moraš pomagati. Z rucki smo se otroci igrali kot z lego kockami. Gradili smo "zdence" – polagali po dva in dva prečno, da je sredi nastajala oglata luknja, dokler je "zgradba" zdržala; cilj je bil seveda čim višje. Pri tem smo se seznanjali z nekimi osnovnimi prvinami statike. Rucki so bili nepogrešljivi v likalnikih na oglje, in če je bilo treba na hitro dobro podkuriti v štedilniku. Ostrgane smo uporabljali namesto plutovinastih zamaškov, za krtačenje blatne obutve in končno kot zamašek za vbodno rano, ko smo imeli koline.

Koruzza za prehrano

Tudi našo koruzo so zmleli bližnji mlini, potem ko smo jo "prepistili", to je v tankem curku na rahlem vetru z višine presipali v večjo posodo, navadno v leseno korito. Veter je pri tem iz curka odpihnil na stran lažje luske, ostanke koruznih laskov, tako da je bilo zrnje spodaj v posodi čisto in pripravljeno za v mlin. Pravzaprav smo "prepūščali" vsako zrnje, preden je šlo v mlin. Koruzna moka je bila zelo uporabna. Ko jo je presejala skozi gosto sito, jo je mešala s "prek semleto" pšenično moko za kruh. Dosti smo je pojedli v obliki žgancev – z mlekom za zajtrk, zabeljene in z zeljem ali repo za kosilo. Pogosto je mati kuhala koruzni močnik z mlekom, najboljšo od vsega pa so bile "zlevenke". Iz podobne mase, a bolj goste in nalite na debelo (2,5 do 3 cm) je pekla tudi "koruzjače". Ko je maso razgrnila v pekaču, jo je podevala še s suhimi slivami, ki jih je na hitro pokuhala in jim odstranila koščice. Pečene koruzjače je premazala s smetano in (če je bil pri hiši) potresla s sladkorjem. Take pogače so pogosto nadomestile kruh. Za svinjsko prehrano je bila koruzza bolj izjema (samo krmljenec); nekaj so je dobile kokoši in pure.

Proso

Na manjših njivah smo sejali proso, ki je bilo tedaj kar pomembno za prehrano. Seme je bilo treba "opaliti", to se pravi "prepistiti" v plamenu. To je delala mati v velikem lesenem koritu, v katerem je zanetila večji šop slame. Ko se je dvignil plamen, je v tankem curku sipala iz "slavjače" proso v ta plamen; ta je bil bolj kratkega veka, zato sem ji bil za

pomočnika, da sem dolagal svežo slamo in skrbel za plamen. Takrat se nisem preveč zanimal za smisel tega početja, saj je bil zame pomembnejši sam ogenj. Mislim, da smo tako razkužili seme (snetljivost) oziroma povzročili hitrejše kaljenje, saj je v plamenu napokala kremenasta mekina (ovojnica prosenega zrna). Mati je rekla, da "opaljenega prosa ne počukajo vrane".

Proso je, če je le bilo kaj primerne vlage, hitro vzkliko in pozneje kar dobro prestalo sušo ter pred prvimi jesenskimi slanimi bogato obrodilo. Poželi in zmlatili smo ga ročno kot drugo žito, ga prečistili in "prepistili" na vetru, nakar je v vreči počakalo, da ga je oče dal v mlinu predelati v pšeno, nekaj so ga pojedli mladi piščanci, del pa je vedno ostal za seme. Iz pšena smo kuhali sladko mlečno kašo za večerje in izdelovali na kolinah "bele čurke" (kašne klobase). Marsikdaj je bila prosena kaša zakuhana v sladkih juhah s korenjem, čebulčkom in peteršiljem, prav posebno slastna pa je bila kot "proseni koh" – neke vrste narastek. Tudi prosena slama je bila dobrodošla za priboljšek našima kravama, saj je bila mehkejša od pšenične ali ržene.

Hajdina

Tista leta smo sejali tudi hajdino (ajdo). Kot posevek je sledila rži ali pšenici, vendar se ni obnesla vsako leto, saj je bila bolj kot proso odvisna od primerne vlage. Včasih je zacvetela že prav nizka in tedaj je komaj kaj obrodila. Če je bila prepozno sejana, jo je rada prizadela slana. Za ajdo smo namenili "Vodranjsko" ali "Skrvajak" oziroma kake "špice", torej po nekaj arov, tako da izgube ravno ni bilo velike, a smo jo vseeno pogrešali, saj je bilo treba kašo potem kupiti. Ročno omlačeno zrnje je bilo treba skoraj obvezno posušiti; če je bilo še toplo sonce, na ponjavi, drugače pa na peči, ki je bila topla, ko smo pekli kruh. "Hajdinšnica" (ajdova slama) je prav tako končala v kravjih vampih. Ajdo je potem oče odnesel v mlin na Preseko ali v Središče, kjer so imeli stope in so lahko izdelovali kašo.

Nekoč se je sam lotil izdelovanja kaše. Surovo ajdovo zrnje je poparil in nato posušil na peči. Med sušenjem je zunanja luska odstopila in trirobo zrnje je zvezdasto "zacvetelo". Potem ga je med dlanmi omesil, da so se semena oluščila in nastala je kaša. Vsako kašo je bilo treba pred uporabo še prebrati, potem pa smo jo porabili za "čurke" (sive in črne) ali praženo s čebulo k zelju ali repi ali zakuhano v sladkih juhah iz domače zelenjave. Ajdove moke in jedi iz nje nismo poznali; najbrž je ajde zraslo premalo, pa tudi mazavo testo kuharici ni ugajalo.

Berači

Ajdove kaše nisem posebno maral, še manj po tistem, ko je neko jutro mati z njo postregla staremu beraču Filipu, ki je bil ves kosmat. Žlico, s katero je jedel, je brat Vilko (1936) na dnu zaznamoval z nekakšnim kvadratom, da smo se je potem vsi izogibali. Kljub našemu skromnemu življenju, da ne rečem siromaštvu, smo v primerjavi z nekaterimi drugimi relativno dobro živeli. Naša mati je imela široko in radodarno srce, zato je rada obdarila in pogostila vsakega berača ali Ciganico, če jih je prineslo v hišo. Bili so zadovoljni s kosom kruha ali kakim ostankom hrane. Cigani so prihajali k nam s Hrvaškega, iz Trnovca, in to zelo redno – z bisagami čez ramena in z dojenčki v majhnih koritcih – in so govorili medjimursko narečje. Običajno niso kradli ali pa so to napravili tako spretno, da nismo opazili. Moški so ponujali izdelke iz lesa – krničke in krnice, koritca in korita, vejače in večje lopatice za zajemanje zrnja ali moke. Pri nekaterih hišah, npr. pri Hanželiču, če je rasel primeren les, so se pogodili in posekali palmo (jagred) in iz debla kar tam izdelali vse mogoče izdelke in jih potem prodajali. Radi so lagali (ljudska fraza "lažeš kak Cigan"); posebno njihove ženske so bile glede tega prave mojstrice. Svoj (nedvomno) slab položaj so slikovito podprle z zaklinjanjem, in če so kaj dobile, se je izlil iz njih plaz zahval darovalcu v imenu Boga, Marije in vseh svetnikov, potem pa si še nekaj povedale v svojem jeziku, verjetno kaj manj pobožnega. Odnese so s seboj tudi vso žarko mast in "zabel" (zaseko), vse poginule kokoši in svinje, tudi če je bilo že kak dan v zemlji. Govorilo se je, da crkovino privežejo in potopijo v Dravo ter da je čez nekaj dni užitna. Ali je bilo res, je težko reči; vsekakor je bila to za nas svojevrstna tolažba, da nekdo tolče še trše življenje.

Težave s kravjo prehrano

Mogoče se zdi čudno, kaj vse sta pojedli naši kravi, Breza in Cifra, pozneje Ruma in Srna, ki sta bili njuni potomki. Vendar je na naših travnikih zraslo premalo, mnogo manj kot danes, saj teh površin in sadovnjakov nismo gnojili. Edini gnoj sta kravi pustili med pašo (v sadovnjaku pri hiši in v Drevju ter po vratah čez celo leto, na travnikih pa jeseni). Tudi kravi je torej bilo težko prehraniti skozi zimo in ju obdržati v primerni kondiciji za spomladanske setve, oskrbovali pa sta nas tudi z mlekom in vsem, kar smo iz njega naredili. Ni čudno, če nas je vsaka njihova bolezen ali poškodba živo prizadela in smo bili z živino neprimerno bolj povezani, kot je to dandanes. Stanje "pólage" (živinske prehrane) je bila redna tema pogovorov. Nekaj dobrega sena je bilo treba prihraniti za dneve oranja, brananja, oblikovanja grebenov za krompir itd. To se je najpogosteje prihranilo na podstrehi kleti na

Stanetinskem Bregu. Nekoč pa je oče seno tudi kupil od ge. Košarjeve, katere "šafar" je bil takrat Pavel Dvorščak. V spominu mi je ostalo zato, ker so to seno naložili v ponjavo in ga stehali na treh povezanih drogavih obešeni potezni tehtnici, nakar je Pavel dodal še ene razsohe za nameček. Tega sena je bilo za nekaj skromnih obrokov in smo ga pripeljali "v garicah" (manjša količina na kratkih lestvah voza). Tako je bila spomladi tudi živina lačna svojega "kruha".

Vrhovljanarji

Slabo so živeli tudi vrhovljanarji – prebivaci vrhov, nekdanji viničarji. Moralo je biti leta 1954 ali 1955, ko je zmanjkalo moke pred žetvijo. Nekomu je prišlo na misel, da bi nabrali lipovo cvetje in ga nesli Videcu na hrvaški strani; mogoče bi v zameno dobili kaj moke. Mati je v "akcijo" poslala brata Frančka (1940), ki je tudi sicer bil njen "nabavni", ko je bilo treba nesti naprodaj jajca in v zameno nabaviti najnujnejše potrebščine za gospodinjstvo (še zdaj mi zveni po ušesih: "Frtal cükra, pol kile soli, frank, projo ..."). Potem sta se odločila, ali se gre k Bolfenku (na Kog) ali k Franceku (v Stanetinec na Hrvaško) – kje se bo bolje menjalo. Cene so tiste čase bile bolj stabilne, zato sta vse prej vsaj približno preračunala ... Brat se je torej odpravil z nabranim lipovim cvetjem proti Videcu. Gospa je bila zadovoljna, ko pa je prosil, če lahko da kaj moke, je cvetje stehala in nekaj premlevala v svoji glavi. Nato mu je dala nekaj koruzne moke v manjši "žaklič". – Za god (5. julija) mi je mati iz te moke spekla "bidrico". Prihranil sem si jo za pojedino, ko sva se s Katiko odpravila sušit na "Žlak". Veselil sem se tega daru, kot se lahko veseli le lačni, čeprav sem vedel, da je namesto kvasa dodala sodo bikarbona, katere okus mi ni bil posebno všeč. Ko sva že skoraj naredila "šajbe" na sončnih lehah med drevjem, je od nekod prineslo Katikino znanko, Hrvatico z otrokom, ki je ves čas jokal. Bil je droben in sestradan, saj so bili vrhovljanarji še revnejši od nas, njihovi otroci pa še bolj podhranjeni. Odložila ga je in nekaj časa pomagala pri travi, da smo dokončali. Potem je Katiki prišlo na misel, da je otrok morda samo lačen, zato je na moje veliko razočaranje vzela mojo bidrico in jo razlomila ter ponudila otroku in njegovi materi ... Najbrž bi tudi zame ostal kak grizljaj, a mi užaljenost ni dovolila, da bi poskusil materino darilo. Otroški jok je nato ponehal, a mene takrat to ni moglo napolniti z zadovoljstvom. – Slabo je živela tudi Stankovica (v resnici se je pisala Zemljič), koščena in suha, a bistroumna ženska, ki je živela kot vencič v hiši našega mejaša. Imela je hčere Kristino, Liziko, (ki se je poročila? s Cirilom Kerenčičem v Jastrebcih) in Slaviko, (ki je bila odlična šivilja) ter sina Romana in Ferdeka, ki ni

mogel govoriti in je bil moj vrstnik. Tudi Stankovica je bila hvaležna za vsako skorjo kruha ali drugo hrano, ki smo si jo prinesli, ko smo delali v goricah. Če je imela čas, nam je v zahvalo rada krajši čas kaj pomagala. Včasih pozimi je prišla na obisk in potem so se dolge ure pogovarjali in izmenjavali novice. Takrat je vedno bila pri nas na obedu, ki mu je mati rada še kaj dodala.

Moko

Moko smo hranili v vreči, belo ("grijesnico") pa v kakih 20 ali 25 litrov držeči zeleni pločevinasti škatli, poslikani s kvadrati, v katerih je bila narisana rdeča paprika, in z nekimi napisi v madžarščini. Ta škatla je bila navadno blizu peči ali na njej, da ni bila moka vlažna.

Vsako moko je bilo treba pred uporabo presejati skozi gosto sito iz žime, da se je očistila otrobov in drugih primesi, ki jih mlin ni dovolj zdrobil. Mati je znala sejati zelo spretno. Sito je poganjala med dlanmi v značilnem, udarjajočem ritmu in kaj kmalu je imela na "nudlpretu" (na kot miza veliki lesen desk) stožčast kupček presejane moke. Ko je ocenila, da je dovolj, jo je z obrobja s "perotjo" pometla na kup.

Perot

Perot - to je bilo primitivno omelo za moko. Navadno je bila purja ali kokošja, in sicer zadnji del perutnice. Morala je biti vsečne barve in gosta, zdrava. Surovo je odrezala in sklep za kratek čas pokuhala v kropu, nato pa posušila. Tako pripravljeno "orodje" je nato lahko uporabljala celo leto. Ko je pekla potice za bratvo in velike praznike oziroma nekakšne okrogle buhteljne - "bufkače", kot smo jim pravili - je uporabila perot namesto čopiča in je z njo premazala s stepenim jajcem to pecivo, preden ga je postavila v peč ali v "protrol" (pečico štedilnika).

Peka kruha

S peko kruha je mati imela dela ves dopoldan in tja do enih ali dveh. Že zjutraj je nasejala potrebno količino moke, ki jo je pred tem sušila na soncu ali na peči in štedilniku. Tehtnice ni nikoli uporabljala, vse je bila izkušnja ali pa kvečjemu "kihača" - skledasto izdolbena velika lesena žlica s kratkim ročajem. Ko nas je bilo pri hiši sedem, je vzela največje korito in vanj nasejala potrebno količino moke, jo enakomerno razgrnila in naredila po sredini jarek. Vanj je vlila z vodo razmehčan domači kvas in toplo osoljeno vodo, nakar se je začelo naporno mesenje. S pestmi je gnetla maso, jo premetavala in po potrebi dolivala toplo vodo, da je bila v lica vsa rdeča. Rekla je, da pri mesenju mora z vsakega lasa priteči znoj. Korito, ki je bilo na "štokrlu" (tj. stolu brez naslonjala) podloženo z

dolгим polenom, se je pri tem zrahljalo, zato je poleno bilo treba večkrat popraviti. Po dolgotrajnem gnetenju je bila gmota končno primerna. Lepo jo je oblikovala in na vrhu z dlanjo zarisala vanjo križ ter vso na tenko potresla z moko. Korito je nato prekrila s čisto rjuho iz domačega platna, saj se je kruh moral na toplem "zdigavati" - vzhajati. Medtem je zakurila peč. Za peč smo pripravili posebna polena - enkrat daljša kot za štedilnik. Najprej je zgorelo nekaj suhega šibja, potem pa je naložila drva. Ko je testo v koritu začelo kipeti, je iz njega v krnički oblikovala "kolače" ter z njimi napolnila slavjače, sklede in druge primerno velike posode in jih razporedila po toplih prostorih, da so ponovno vzhajali. - V peči je medtem ogenj navadno že dogorel, zato je oglje z "grebljico" pognila na vse strani, le pod žnubljem ga je potisnila začasno na oba kraja. Potem je z "úmelom" (omelo iz svežih borovih vej ali nekih drugih olesenelih grmičev, ki cvetijo rumeno in imajo črne semenske stročke, in ki smo jih otroci nabrali ob gozdnem robu) lepo pometla pepel in ogorke s tlaka peči; če se ji je zaradi vročine začelo smoditi, je úmelo hitro potisnila v vedro z vodo, ki je obvezno stalo v bližini. Ko je končala, je vzela velik lesen lopar, ga položila na "kúmen" in ga pomokala ter nanj iz slavjače prevalila surovo testo. Z dlanema je nato popravila, če se je kaj deformiralo, in kolač hitro poličila z ličilom. Tega si je prej pripravila iz moke in mleka. V sredo je na vrhu napravila s prstom vdolbinico, nekakšen popek, in jo zalila z ličilom, ki se je še pocedilo, ko je stisnila pest. Roko je na hitro splaknila v vedru in že je z obema rokama prišla lopar ter posadila kolač v oddaljeni kraj peči. Potem je to urno ponavljala in razporejala hlebce po peči in sproti komentirala, kot bi se z njimi pogovarjala. Ko je končala, je z grebljico pregradila oglje še pod žnubljem in peč zaveznila z ožganimi lesenimi vrati. Čez čas je pogledala, kako se "neti" (od vročine barva). Z "veslico", kovinsko ravno lopato, je posamezne kolače jemala iz peči in jih obračala, da jih bo prišlo še z druge strani. Tega ali onega je predstavila, da jim je izenačevala razmere. Po dobri uri je bil kruh navadno pečen.

Krühovjače

Iz ostankov krušnega testa je mati spekla kolačke za otroke, večkrat pa tudi "krühovjače" - kaka dva centimetra debelo pogačo, ki jo je po vrhu precej gosto napikala z vilicami in hitro spekla v protrolu. Vroč je pomazala s kepo zabele in še toplo smo navadno hitro "pospravili".

Palenka

Na podoben način je naredila palenko. Tenko, kar z roko razvaljano testo okrogle oblike je na robu privihala in spekla v peči. Tudi to je pomazala z

zaseko. Pogosto je uporabila primero "tenki kak palenka", če se ji kdaj kruh ni dovolj vzdignil.

Pogače

Za praznike in ob nedeljah je mati delala pogače. To so bile največkrat "zdigance" s sirom, rada pa je spekla tudi "krampiráče", iz krompirjevega testa in iz dveh mlincev z notranjim jabolčnim in zunanjim sirovim (skutnim) nadevom. Tiste čase je pekla v peči, v velikih starih "cimpletih" (okroglih glinastih pekačih – zaradi razpokanosti vklenjenih v žično mrežo – ki so preživelii vojno), saj nas je bilo dosti pri hiši. Delala je tudi razne "štrüklje" – sirove, jabolčne, tikvine, zeljeve – glede na sezono pač – iz vlečenega testa, le jabolčne in sirove tudi iz kvašenega. Razume se, da takih pogač ni bilo, ko kravi nista dojili; potem je spekla kaj drugega, recept si je včasih kar izmislila. Pri nas se je reklo: "Sobota pogače vküp kota, nedela vse pogače pojela."

Sklep

Kljub občasnemu pomanjkanju kruha in povečanemu hrepenenju po njem prave in dolgotrajne lakote v naši družini tista povojna leta nismo tolkli, saj se je vedno našlo še kaj užitnega na vrtu in v sadovnjakih. Že zelo zgodaj pa sem spoznal vrednost kruha in predobro

razumel, ko nas je mati spodbujala, češ, "vüčite se, ka nate motike za rep vlačili, ka bote prišli do svojoga krüha". Ni kaj dodati – domači zgled je bil na svojstven način zelo prepričljiv. Danes tudi kmetje kupujejo kruh v trgovinah, le redkokje ga še spečejo sami. Kruha pri nas le malokdo strada. Zato pa se mi je zdelo vredno tiste čase, ki so bili v tem smislu zelo drugačni od današnjih, ilustrirati s temi spominskimi zapisi.

Viri in literatura:

- Tjaša Mrgole: Vojna škoda na območju Ormoža. V: Ormož skozi stoletja III. Černel – Rogina, Radizel. Ormož, 1988.
- Maks Pleteršnik: Slovensko-nemški slovar. Reproducirani ponatis. Cankarjeva založba, Ljubljana, 1974.
- SAZU: Slovar slovenskega knjižnega jezika. DZS, Ljubljana, 1994.
- Rajko Topolovec: Pot do kruha. Brazde, Ljubljana, 1998.

Ustni informatorji:

- Katarina Vnuk (1927), Janez Vnuk (1929), Franc Vnuk (1940).

Nevenka Korpič

PRAZNIK KOLIN

Koline imajo v naših krajih še vedno poseben pomen. Za številne družine pomenijo družinski praznik. Ob prazniku kolin se zbere vsa družina, sorodniki in sosedii. Na kolinah se odvijajo številne šege, ki so se v Ormožu in okolici ohranile še iz preteklih časov.

Uvod

Svinja je domača žival, ki ima pomembno vlogo v kmečkem gospodinjstvu, je pa star predpoganski in poganski simbol. Pri različnih narodih so jo častili in jo še častijo na različne načine, o njej imajo ljudje ustvarjene različne predstave, v zvezi s svinjo pa so pri posameznih narodih povezani tudi različni simboli.¹

Tudi v slovenskem ljudskem izročilu je mogoče najti (kljub krščanstvu, ki je skušalo pregnati poganska in predpoganska pojmovanja) predstave in prvine, ki jih v zvezi s svinjo oziroma prašičem vsebuje prastara

svetovna simbolika. Ta simbolika je npr. skrita v čaranju plodnosti, ki je povezana s prašičem, pa tudi v povezavi med svinjo in čaščenjem prednikov. Mračni zimski čas je bil namreč čas duhov. Tako so duhovi prednikov prihajali tudi na koline in zahtevali svoj delež. Simbolika se pojavlja tudi v predstavah, kjer je ob kolinah z obrednim uživanjem prašiča oziroma jedi, pripravljenih iz njegovega mesa, povezan občutek skupnosti, obilja, sreče v naslednjem letu in podobno.² Koline so bile že nekoč predvsem vesel praznik. Vzrok za to je iskati predvsem v dejstvu, da so si le takrat lahko mnoge družine privoščile večje količine mesa.

Zimski čas je bil že od nekdaj čas, ko so se po navadi odvijale koline. Že na začetku zime se je bilo namreč treba preskrbeti za dolgi zimski čas. Zato so gospodarji vse leto prašiča(e) dobro redili in pitali, da so lahko pozimi obhajali največji domači praznik v

¹ Damjan Ovsec, Praznovanja na Slovenskem, str. 37.

² Damjan Ovsec, Praznovanja na Slovenskem, str. 37.

letu, praznik kolin.³

Koline (furež) na splošno niso koledarsko in datumsko določene, vendar spadajo še vedno med največje praznike pri nas na podeželju. Za domače pa so pomenile tudi olajšanje. Gospodar si je oddahnil, saj se mu ni bilo več treba bati raznih bolezni in pogina prašičev. Gospodinji pa je bila tudi za nekaj časa odvzeta skrb za krmljenje. Sicer pa je svinja na našem podeželju še vedno glavna mesna hrana. Prav zato vse leto še posebej skrbijo za vzrejo prašiča, da ga lahko na zimo zakoljejo.

Domačini se na koline že od nekdaj zelo skrbno pripravljajo. Gospodarji morajo pripraviti "špale" za klobase, trske za "žlemanje" črev ter očistiti rožiče za polnjenje klobas. Gospodinje preberejo npr. riž ali kašo za klobase, priskrbijo vse potrebne dišave zanje ter tudi pripravijo posodo, ki jo bodo potrebovali na kolinah. Tako mora biti na dan kolin zanje že vse pripravljeno in priskrbljeno.

Nekoč so pujsa zaklali kar hišni gospodarji, postopoma pa so začeli naprošati sosede ali druge izurjene poklicne in amaterske mesarje. Mesarji se klanju že od nekdaj niso smeli odreči. Danes koljejo najpogosteje kar domači klavci, ki hodijo v času kolin od hiše do hiše in koljejo. Na kolinah pa pomagajo mesarju gospodar in drugi sorodniki.

Ob mesarju pa ima na kolinah veliko vlogo tudi gospodinja. Sicer pa je najpogosteje prav ona zaslužna za to, da bodo lahko zaklali prašiča. Po navadi je gospodinja tista, ki z vsakodnevnim hranjenjem poskrbi za to, da majhen prašiček čez leto zraste v pravo svinjo, ki jo je vredno zaklati. Sicer pa tudi gospodinji na sam dan kolin ne zmanjka dela. Ne samo, da mora poskrbeti za pripravo dnevnih obrokov hrane, tudi mesarju mora pogosto priskočiti na pomoč.

Število prašičev, ki jih zakoljejo na leto pri posameznih kmečkih gospodinjstvih, je različno. Po navadi zakoljejo pri hiši več prašičev na leto, tudi do tri. Tako zakoljejo najpogosteje po enega pred trgatvijo in zgodaj spomladi oziroma takrat, ko v skrinji zmanjka mesa. Takrat zakoljejo malega prašiča, t. im. "prolenka". Klobas pa najpogosteje takrat ne delajo. Glavni zakol pa se zgodi okoli božiča ali pusta. To je pravi praznik kolin, ko se zbere vsa družina, sorodniki in sosedi. Ti jim pomagajo pri opravljanju kolin, so pa tudi gosti na večerji. Nekateri kmetje pa na koline še danes ne povabijo nikogar, ker se bojijo, da bi jim lahko le-ti odnesli ali pojedli preveč mesa.

Postopek zakola in običaji ob kolinah se razlikujejo po

posameznih območjih v Sloveniji. Različne so tudi posebnosti pri pripravi najrazličnejših specialitet iz svinjine, ki se na različnih koncih Slovenije tudi različno pripravljajo (npr. mesne kranjske klobase, nadevani želodec, kraški pršut, zaseka...), imajo pa tudi različna domača imena.

Po navadi trajajo koline ves dan. Dopoldan zakoljejo prašiča, popoldan pa delajo klobase. Z zakolom prašiča in pripravljanjem klobas pa še ni konec kolin. Domačine čaka namreč še veliko dela in opravil, ki so povezane s pripravljanjem in shranjevanjem mesa. Vsemu skupaj pa sledi še obilna večerja, ki jo najpogosteje pripravi gospodinja. Na njej se zbere vsa družina, številni sorodniki, pa tudi sosedge. Večerja pa je povezana tudi s petjem in plesom. Neredko se je v preteklosti tudi zgodilo, da so na kolinah pojedli za večerjo kar celega prašiča naenkrat. Koline so bile podobne pravim gostijam. Sicer pa se še danes pogosto zavlečejo koline pozno v noč, na večerji pa tudi ne manjka ob mesu potic in vina. Danes jedo meso in klobase od kolin več tednov in mesecev. Nekaj kolin pa dajo za domov tudi sorodnikom, znancem in sosedom. Meso kolin jedo še posebej v času božiča in pusta, sicer pa pride svinjina na mizo tudi ob drugih priložnostih. Na kolinah so se pogosto zabavali tudi ob raznih družabnih igrah. Ponekod v Sloveniji pa je bila tudi navada, da so kolarje obiskali našemljeni koledniki. Koledniki so predstavljali duhove prednikov, od kolarjev pa so dobili klobase.

Koledniki so peli pesem:⁴

Meni so sosedge pravili,
da ste prašiča zadavili.
Naj bo prasce ali prasica,
men spodobi se klobasica.
.....
Sezte na polico,
dajte klobasico.

Koline na ormoškem območju⁵

Koline, koline, pridite k nam,
v dobro voljo nam boste vsak dan.

.....
Prašiča smo zaklali,
pa bi vam nekaj dali,
pa sami dosti nimamo,
ker v svoje trebuhe spravili smo.
.....
če Prlek če koline meti,
more dosti pretrpeti.

⁴ Niko Kuret, Praznično leto Slovencev II, str. 272.

⁵ Podatke o kolinah na ormoškem območju posredovali informatorji na terenu.

³ Niko Kuret, Praznično leto Slovencev II, str. 263 – 272.

Priprave na koline

Koline so se v naših krajih skoraj v nespremenjeni obliki ohranile vse do danes. Še vedno pomenijo za kmete in domače velik domači praznik, na katerega se že več dni prej temeljito pripravljajo. Za koline morajo namreč pripraviti in priskrbeti vse potrebno. Že nekaj dni pred kolinami pa naprosijo mesarja, da jim pride zaklat prašiča in naredit koline. Domači mesarji imajo najpogostejše oblečene bele predpasnike in obute gumijaste škornje. Mesarji pa so na kolinah še posebno "na časteh", saj jim domačini ves dan strežejo in pazijo, da se jim ne bi zamerili.

Koline se začnejo že zelo zgodaj. Mesarji so prišli nekoč k hiši že okoli četrte ure zjutraj (danes okoli sedme ure). Najprej so jim postregli z žganjem, nato pa so se odpravili v svinjak. Ker je bila takrat po navadi še tema, so domačini morali svetiti mesarju s petrolejko (danes z baterijo, lučjo). Tako je lahko mesar začel z delom.

Zakol prašiča

Pogosto so sosedje zvečer na vrata hleva nabili deske oziroma so hleve "zašrajfali". Pred vrata pa so nanosili tudi razne ovire. Tako so morali domači zjutraj, da so lahko sploh prišli do prašiča, najprej odstraniti ovire. Pri tem je bilo seveda tudi veliko smeha in dobre volje. Nato je gospodinja odprla vrata in sunila z brezovo metlo svinji v oči, da bi jo začarala in oslepila. Svinji so nato ponudili koruzo ali mleko, da bi se umirila in da bi jo spravili iz svinjaka. Velikokrat se je prašič domačinom tudi izmuznil in so ga morali loviti po dvorišču.

Mesar jo je nato z nožem "zabodnjakom" "štihnili" oz. zabodel prašiča med "plečke", da mu je stekla kri. Gospodinja je morala držati skledo, v katero je "ulovila" kri. V skledi je bila pogosto tudi žegnana sol. To kri so uporabili kasneje pri pripravi kolin. Pogosto se je neizkušenemu mesarju zgodilo, da je zabodel svinjo šele petič. Po vbodu so zadelali svinji rano s koruznim storžem. Danes mesarji najpogostejše ustrelijo svinjo s posebno svinjsko pištolo, jo zabodejo in ji spustijo kri. Tak način zakola je boljši, kajti prašiča ne mučijo. Pripomočki, ki jih uporablja mesar pri klanju, so nož "zabodnjak" (ali svinjska pištola), nož za kožo in sekirica. Ko je mesar svinjo zaklal, je moral vreči poleno v hlev. Verjeli so, da bo tako prihodnja svinja za zakol vsaj tako velika ali pa še večja, kot je bila tokratna.

Postopek zakola in priprava mesa

Na kolinah je imel vsak član družine svoje delo. Moški so "harali" noge in ušesa (odstranjevali ščetine s kože), ženske pa so mesarju pomagale prati čreva za klobase. Med tem časom so tudi pripravljale malico,

kosilo, večerjo. Prašiča so klali navadno v zaprtem prostoru, npr. v svinjski kuhinji. Ko so ga zaklali, so ga zvelikli na "šroge". Nato so svinji odrli kožo. Kožo so pogosto odpeljali na odkupno postajo, zanj pa so dobili sol in druge začimbe. Danes jo najpogostejše vržejo kar v stran, saj nima nobene cene. Nato so odstranili še podkožno maščobo oziroma špeh. Tanke dele špeha so nasolili, debeli špeh pa so gospodinjje zmlele in ga pretopile. Če so ga odcedile, so dobile čisto mast. Nekaj masti pa so pustile, da se je strdila. Tako so dobile zaseko. Še pred tem pa so obarile slanino.

Mesar je prašiča "razdeval". Gospodinji je dal jetra, pripravila jih je za malico ali kosilo. Otroci pa so dobili ledvičke - "ribice". Večino mesa so mesarji nato razsekali in ga nasolili. Dali so ga v kad, kjer je moralo ostati okoli štirinajst dni. Večji kosi pa so ostali seveda več dni v razsolu. Občasno so morale gospodinjje meso preložiti. Na koncu pa so ga še odcedile in popekle. Nazadnje so ga dale v "kiblo" oziroma "tũnko".

Izdelava klobas⁶

Po kosilu so začeli delati klobase. Za pripravo klobas so prinesli sosedje mesarju in domačim "mero" za klobase. Tako so v nogavico natlačili žagovino. Domačini so morali tako veliko klobaso sosedu tudi vrniti. Zraven pa je moral biti tudi liter vina. Mesar je čreva temeljito opral in skrbno ločil "večja" čreva od "malih". Klobase je delal mesar, ostali pa so mu pomagali in dodajali začimbe. Tako so morale gospodinjje tudi dobro oprati in skuhati kašo ter pripraviti vročo svinjsko mast. Z njo so polili kri, ko so delali kašnate klobase. V naših krajih so z besedo klobase označevali mesene klobase, medtem ko so za krvavice oziroma kašnate klobase uporabljali ime koline, domače ime je tudi "čurka". Mesar se je najprej lotil mesenih klobas. Meso je narezal na majhne koščke in dodal poper, sol, soliter, česen, lovor, kumino. Nato je meso dobro premešal, stlačil v tulec in ga nadeval v črevo. Mesene klobase so jedli prekuhane, lahko pa so jih dali dimit oziroma "zelhat" ali sušit. Dimit so dali tudi meso iz razsola in nekaj slanine.

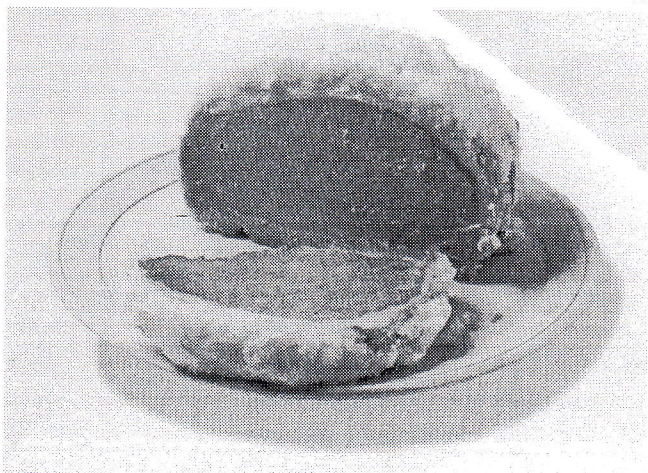
Ko so naredili klobase, so se lotili kolin. Najpogostejše so delali krvave, sive in bele koline kar hkrati. Gospodinjje so vlile v posodo strjeno kri. Mesar jo je najprej "združgal" med dlanmi, gospodinja pa jo je osolila. Nato jo je mesar zabelil z ocvirki, ji primešal mastno juho in dodal ajdovo, proseno kašo ali riž ter razne dišave (majaron in poper). Ko je mesar vso meso dobro premešal, je začel z nadevanjem. Koline

⁶ Posebnost naših kolin so tri vrste kašnatih klobas – kolin.

je zadelal s špilami. Krvavice oziroma krvave koline so bile narejene iz tankih črev. Narejene koline je nato dal v posodo oziroma kotel in jih "obaril". Tako "obarjene" koline so se morale odcediti in ohladiti.

Nekateri so delali tudi tlačenko "prezvršt". Ta je bila narejena iz glavine. Najprej so jo skuhali, narezali in dodali začimbe. Maso so nadevali v debelo črevo in nato "obarili". Ponekod pa so delali tudi pečenko, v "mreno" so povili nemastno meso.

Mesarji so najpogosteje končali z delom pozno zvečer. Za plačilo so dobili nekaj mesa in par kosov klobas. Domače pa je čakalo veliko dela še naslednji dan. Morali so opraviti še veliko stvari, ki jih na dan kolin niso utegnili. Tako so npr. pražili mast, shranili meso v skrinjo ali ga nasolili in podobno. Hkrati pa so tudi sortirali in pripravili meso, ki so ga ponudili na mizo ob posebnih priložnostih npr. ob božiču, veliki noči in podobno. Seveda pa so ob koncu kolin, da se ne bi komu zamerili, dali domačini nekaj mesa in klobas za domov še sorodnikom, znancem in sosedom.

Vrhunski suhomesni izdelek severovzhodne Slovenije: meso iz tünke ali "kible" v zaseki.

Prehrana na kolinah

Že od nekoč pa imajo na kolinah pomembno vlogo dnevni obroki hrane.

Zajtrk: po navadi ga je pripravila gospodinja takoj, ko je mesar zaklal prašiča in mu odrl kožo. Gospodinja jim je za zajtrk postregla z mesom, ki je ostalo še od prejšnjih kolin. Na mizi pa so bili tudi potica in čaj ali kuhano vino. Ponekod pa so jedli "hajdinske" žgance z ocvirki in kislo juho ali zelje iz kadi.

Malica "jūžina": jedli so sveža pražena svinjska jetrca ter cel krompir ali zelje.

Kosilo: za kosilo je pripravila gospodinja že sveže svinjsko meso. Postregla jim je s svežo svinjsko juho, krompirjem, kuhanimi "hrbtovimi" kostmi in pečenim

svinjskim mesom. Nekatere gospodinje pa so imele navado, da so skuhale kostno juho z mesom in jo zabelile s smetano. Sledili so kisla repa ali zelje, pražena jetrca in cel krompir.

Med kosilom in večerjo so ponekod pripravili malico, in sicer sveže pečeno meso in kumare.

Večerja: je bila na kolinah še posebno pomembna. Na njej se je zbrala vsa družina, povabili pa so tudi sorodnike in sosede. Večerja je bila sestavljena iz juhe (hrbtovina z rezanci, t. im. "hrtelna" ali hrbtova juha). Temu so sledile hrbtove kosti in hren, ponudili pa so tudi vinsko omako. Za tem so postregli s praženim krompirjem, pečenim mesom in zeleno solato. Velikokrat so skuhali tudi sveže klobase in spekli koline, da so jih poskusili. Na koncu so obložili mizo še z raznim pecivom, s pogačami, "poviticami", kompoti, ... tudi dobre domače kapljice seveda ni manjkalo.

Zabava na kolinah

Po večerji je bilo po navadi kar precej živahno. Velikokrat so zapeli kakšno pesem ali pa so se zabavali ob raznih družabnih igrah npr. "lovili veverico", "podirali peč z būrkami", "bili rihtarja" (te igre so se odvijale samo na kolinah), kartali ali igrali šah itd..⁷

Večerja se je pogosto, prav zaradi teh družabnih iger in pesmi, zavlekla pozno v noč.

Pesmi, povezane s kolinami⁸

V okolici Ormoža je ohranjenih še veliko pesmi, ki govorijo o kolinah ali pa so kakorkoli vsebinsko povezane z njimi. Te pesmi najpogosteje pojejo kolarji na kolinah oziroma na večerji, ki sledi kot vesel zaključek kolin.

Veseli čas prihaja⁹

Veseli čas prihaja,
ko mati zgodaj vstaja,
ma dosti skrbi, pa dost trpi,
ko v peč potico daje.

Prašiča smo zredili,
zdaj bomo pa redili,
okrog voglov, okrog plotov,
za njim bomo hodili.

⁷ Pri številnih družinah se te družabne igre na kolinah (večerji) odvijajo še danes.

⁸ Pesmi so se na ormoškem območju ohranile do danes.

⁹ Besedila teh pesmi sem dobila od informatorjev na terenu. Nekateri informatorji imajo te pesmi tudi zapisane.

Praščja rogovila
z debelim repom miga,
ker se boji za zadnje dni,
ker klal ga bo Matija.

Prašiča smo zaklali,
na drobno razrezali,
še bolje je stotisočkrat,
kak če bi ga prodali.

Klobase so narjene,
so materi zročene,
so gvirane, so poprane,
a niso še pečene.

Zdaj sedimo za mizo,
pokličemo še Lizo,
da žlice razdelila bo,
ker juha je že blizu.

Prišel je tudi godec,
dobil je svinjski gobec:
"Le pridi k nam, še rep ti dan,
da poln bo tvoj želodec".

Prleške koline

Keri če koline meti,
mora dosti si zadeti,
hojladrija hojladro,
hojladrija hojladro.

On si vžije kaj nevole,
pred kak si žival zakole,
hojladrija hojladro,
hojladrija hojladro.

Te skrbeti se kakor mravlja,
če gostüvanje pripravlja,
hojladrija hojladro,
hojladrija hojladro.

Kje do ti pozvani gosti,
jesti meli ti zadosti,
hojladrija hojladro,
hojladrija hojladro.

Zeji so oni račun držali,
kak bodo prašička klali,
hojladrija hojladro,
hojladrija hojladro.

Vsakši je na mene koza,
ti boš nan hleve goza,
hojladrija hojladro,
hojladrija hojladro.

Jaz si zej to premišlûvlem,
no se s ten dopovedûvlen,
hojladrija hojladro,
hojladrija hojladro.

Da sen preveč boječliv,
in premalo živ,
hojladrija hojladro,
hojladrija hojladro.

Rejši deno gren lovit,
kak pa če bi bija bit,
hojladrija hojladro,
hojladrija hojladro.

Vidim da drugače ne gre,
te pa iden naj napre,
hojladrija hojladro,
hojladrija hojladro.

Kadar stopin notri v hlev,
misli, da mu nesen plev,
hojladrija hojladro,
hojladrija hojladro.

Zeji mmi dajo prav žganice,
jaz si plûnem na pešice,
hojladrija hojladro,
hojladrija hojladro.

Špici vûha in poslûša,
v meni pa trepeče duša,
hojladrija hojladro,
hojladrija hojladro.

Nesen ga prijeti moga,
že je skoča vûn z brloga,
hojladrija hojladro,
hojladrija hojladro.

Nesen vûpa ga prijeti,
že leti in doj po peti,
hojladrija hojladro,
hojladrija hojladro.

Jaz se zderen: "Dveri gor",
prasec skoči vûn na dvor,
hojladrija hojladro,
hojladrija hojladro.

Zeji bežijo vsi za jin,
jaz pa v koti tu čepin,
hojladrija hojladro,
hojladrija hojladro.

Treza ga pri lesi čoka,
kdo de prašič to priskoka,
hojladrija hojladro,
hojladrija hojladro.

Vrže vûjko mu nu šijak,
dobro, zej si moj ščetijak,
hojladrija hojladro,
hojladrija hojladro.

To bi vam jaz rad poveda,
kak me je prašič gleda,
hojladrija hojladro,
hojladrija hojladro.

Kak je on nad menoj krūla,
da mi je kosti ogūla,
hojladrija hojladro,
hojladrija hojladro.

Tu bi nūca jaz dva krampa,
kak je on nad menoj čampa,
hojladrija hojladro,
hojladrija hojladro.

Kak je v hlevi z menoj meza,
in mi hlače vse razčesa,
hojladrija hojladro,
hojladrija hojladro.

Misla sen, to je zodja vŭra,
kak se on je z menoŭ gŭra,
hojladrija hojladro,
hojladrija hojladro.

Zej ste čūli vse narobe,
kak se en prašiček kole,
hojladrija hojladro,
hojladrija hojladro.

Prej moj duši van poven,
prašička več lovit ne gren,
hojladrija hojladro,
hojladrija hojladro.

Rajši jen ga od repine,
tijan notri do glavine,
hojladrija hojladro,
hojladrija hojladro.

Te pa strah me včasih mine,
in nevolja vsa izgine,
hojladrija hojladro,
hojladrija hojladro.

Kaj je tebi sivi mucek

Kaj je tebi sivi mujcek,
túrlitúrlitúrlilúrli, lumpumpum,
da se tak nemilo jočeš.

Dekla me je zakrivila,
da sen jaz klobaso fkrol,
tǔrlitǔrlitǔrlilǔrli, lumpumpum.

Dekla jo je sama fkrola,
in jo f štalo hlapci dola,
tūrlitūrlitūrlilūrli, lumpumpum.

Jaz pa nečem krivec biti,
ker je nega v moji riti,
tūrlitūrlitūrlilūrli, lumpumpum.

Jaz pa sen skoz špranjo luka,
kak je hlapec deklo suka,
tūrlitūrlitūrlilūrli, lumpumpum.

Povzetek

Koline imajo v naših krajih še vedno poseben pomen. Postopki zakola prašiča in poteka kolin se na ormoškem območju skoraj v nespremenjeni obliki odvijajo še danes. Za številne družine pomenijo koline predvsem družinski praznik. Ob prazniku kolin se zbere vsa družina, številni sorodniki, povabljeni pa so tudi bližnji sosedji. Na kolinah se odvijajo tudi številne šege, ki so se na širšem ormoškem območju ohranile vse do danes.

Literatura

- Borut Bele, Ljutomersko-ormoške gorice, Agrarna geografija. Založba Obzorje, Maribor 1968.
- Niko Kuret, Praznično leto Slovencev II. Družina, Ljubljana 1989. Koline, str. 263-274.
- Damijan Ovsec, Praznovanja na Slovenskem, Tiskarna Gorenjski tisk, Kranj 1992. Praznik kolin, str. 37- 41.
- Ormož in okolica. Vodnik. SO Ormož, Ormož 1990.
- Krajevni leksikon Slovenije, IV. knjiga, Podravje in Pomurje. DZS, Ljubljana 1980.

Informatorji na terenu

- Karl Caf, Tomaž 19 a, mesar, roj. l. 1943.
- Kristina Bombek, Velika Nedelja 10, gospodinja, roj. l. 1926.
- Vinko Cizerl, Koračice 3, gozdar, roj. l. 1953.
- Marta Fekonja, Pršetinci 1, gospodinja, roj. l. 1918.
- Marta Ferencšek, Godemarci 33, frizerka, roj. l. 1958.
- Marija Gorenc, Rucmanci 9, gospodinja, roj. l. 1946.
- Zofija Hebar, Senik 14, gospodinja, roj. l. 1951.
- Fortunat Hržič, Senik 24, upokojenec, roj. l. 1925.
- Viktor Meško, Senik 25, šofer, roj. l. 1947.
- Ciril Miklič, Lahonci 72, elektromehanik, roj. l. 1949.
- Štefka Miklašič, Koračice 33, upokojenka, roj. l. 1939.
- Marta Mlakar, Savci 24, čistilka, roj. l. 1954.
- Cvetka Raušl, Savci 31, delavka, roj. l. 1959.
- Nežika Strnad, Velika Nedelja 19a, upokojenka, roj. l. 1924.
- Elizabeta Šegula, Trnovci 12, gospodinja, roj. l. 1944.
- Anica Štuhec, Senik 11, gospodinja, roj. l. 1951.
- Janez Vajda, Koračice 48, kmet, roj. l. 1948.
- Helena Viher, Gradišče 9, gospodinja, roj. l. 1949.